

Linda Lill

ATT GÖRA ETNICITET

– inom äldreomsorgen

”Invandrarfrågan” är högaktuell och äldreomsorgen är minst lika debatterad. I föreliggande avhandling behandlas etnicitet och omsorg och hur etnicitet görs inom äldreomsorgen. Med utgångspunkt i Linda Lills intervjuer med äldreomsorgspersonal, en forskningscirkel och hennes deltagande observationer i en hemtjänstgrupp, får läsaren följa resonemang om hur etnicitet på olika sätt får betydelse inom äldreomsorgsarbetet. Begreppen omsorg och etnicitet genomlysas teoretiskt med hjälp av en diskursiv analys och relateras till den vardagspraktik som äldreomsorgspersonal dagligen hanterar. Avhandlingens syften är av både analytisk/filosofisk och pragmatisk karaktär. En central uppgift är att presentera alternativa synsätt på etnicitet och omsorg. Men i synnerhet vill Linda Lill flytta fokus från det ”etniska” till etniska relationer, vilket hon gör genom att visa hur det *etniska* finns i språket, i relationerna mellan diskurser och hur institutionella former skapar (van)makt och (över)underordning i arbetslivet.

Ett av avhandlingens angelägna resultat visar hur språk är ett centralt dilemma för äldreomsorgspersonalen. Språk som en färdighet tenderar att på ett negativt sätt kategorisera personalen i olika fraktioner på arbetsplatserna. Det kan handla om att personalen både känner oro och en kvalitets-sänkning i arbetet om de inte kan kommunicera med klienter på ett adekvat sätt. Men det kan också vara så att personal som behärskar andra språk än svenska känner sig hänvisade till så kallade ”invandrarklienter”. De upplever därigenom att de har andra arbetsvillkor än sina kollegor. Deras roll blir snarare tolkens än omsorgsarbetarens.

Linda Lill tolkar ”etnisk” över- och underordning i arbetslivet som effekter av att etnicitet är föreställningar om varandras identiteter. Föreställningar om varandras ”etniska” identiteter skapar i sin tur olika förhållningsätt och bemötande. Genomgående argumenteras i avhandlingen att etnicitet är att betrakta som relationer och hur vi görs till ”etniska” subjekt. Detta betyder att ingen är ”etnisk” utan det är snarare något vi blir i relationer med varandra.

Linda Lill

ATT GÖRA ETNICITET

- inom äldreomsorgen

Föreliggande doktorsavhandling har producerats inom ramen för ett samarbete kring forskning och forskarutbildning mellan IMER och Odontologiska fakulteten vid Malmö högskola samt Arbetslivsinstitutet Syd, Malmö. Ett samarbete som sträcker sig över vetenskaps- och ämnesområden. Den publiceras i Malmö Studies in International Migration and Ethnic Relations vid Malmö högskola.

Distribueras av:
Bibliotek och IT
Malmö högskola
SE-205 06 Malmö
Sweden

Internationell Migration och Etniska Relationer, IMER
och
Odontologiska fakulteten
Malmö högskola
SE-205 06 Malmö
Sweden

ISSN 1652-3997
ISBN 978-91-7104-352-8

Copyright © 2007 Författaren, IMER och Odontologiska fakulteten, Malmö högskola

Tryckeri: Princo Team Offset & Media, Malmö 2007

Malmö Studies in International Migration
and Ethnic Relations No 5, 2007

Linda Lill

ATT GÖRA ETNICITET

– inom äldreomsorgen

IMER >
OD > Malmö högskola

Till minnet av Karen Davies

INNEHÅLL

FÖRORD.....	9
-------------	---

DEL I: INLEDNING

KAPITEL 1	13
INTRODUKTION: MOTIV, BAKGRUND OCH ANTAGANDEN.....	13
Inledning	13
Äldreomsorgen är en offentlig och privat angelägenhet.....	14
Invandrare i äldreomsorgen	16
Vi och invandrarna.....	19
Syfte och centrala frågeställningar	21
Mina huvudsakliga antaganden	25
Disposition.....	26
KAPITEL 2	29
TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER, METODOLOGI OCH KONKRET TILLVÄGAGÅNGSSÄTT.....	29
Inledning	29
Betydelsen av och meningen med	30
Verkligheten som en konstruktion	31
Social konstruktivism och diskurser	35
Subjektifiering och subjektpositioner i omsorgen	38
Kulturens flöde.....	40
Kulturens flöde handlar om att göra	42
Fältarbete.....	44
Perspektiv på insamlingen av data	45
Forskningsanalyser med hjälp av diskurs	46
Gemensamma etiska överväganden vid samtliga metoder	48
Intervjuer med män som har invandrarbakgrund i äldreomsorgen	49
Forskningscirkeln som arena för möten	52
Deltagarna	53
Case-metoden	53
Forskningscirkelns konkreta genomförande	55
Konkret tillvägagångssätt vid deltagande observationer i hemtjänsten ...	58

DEL II: OMSORG

KAPITEL 3	65
OMSORGSDISKURSEN I TEORI OCH PRAKTIK	65
Inledning	65
Äldreomsorgen i Sverige	66
Äldreomsorgen – föreställningar och praxis	68
Omsorg som handling men också som föreställningen om en handling	70
Omsorg som en diskursiv praktik	72
Moraliskt omsorgsarbete	76
Omsorgen och kärleken	80
Sammanfattning.	85
KAPITEL 4	87
OMSORG: MORAL, KÄRLEKSFULLHET OCH PROFESSIONALISM	87
Inledning	87
Omsorg som kvinnligt känslorarbete	88
Balans och gränsdragning i omsorgsarbetet	91
Med distans till det kärleksfulla kravet	92
Obalanserade gränsoverskridelser	94
Chefen bekräftade gränssättning	97
När gränserna blir suddiga	97
Professionellt kärleksfulla.	101
Motsägelsefullheten i omsorgen	105
Sammanfattning.	107
KAPITEL 5	109
GENUS: KVINNLIGHET OCH MÄN I OMSORGEN	109
Inledning	109
”Rejäl kvinnlighet” är mottot.	110
Om arbetsorganisation, resurser, ansvar och flexibilitet	114
Det praktiska kontra det intellektuella	116
Tjejsnacket upprätthåller omsorgsdiskursen.	118
Kvinnlig subjektivitet i omsorgspraktiken.	123
Män i äldreomsorgen	124
När tjejsnack blir sexsnack	129
Sammanfattning.	130

DEL III: ETNICITET

KAPITEL 6	135
ETNICITET: SOCIALA PROCESSER OCH GÖRANDE AKTIVITETER	135
Inledning	135
En lösningsfokuserad etnicitetsforskning	136
”Invandrarproblematiken” i fokus	139
Etnicitet i vård och omsorg	142
Deskriptiva kulturframställningar	143
Etnicitet och etnisk identitet	146
Etnicitet är föreställningar om varandras identiteter	149
Sociala processer och representationer	150

Föreställningar om varandra blir görande aktiviteter	153
Huvudduken blir en kroppslig gräns.	157
Sammanfattning.	158
KAPITEL 7	161
UTSATTHET I ARBETET: SPRÅK OCH ETNISKA KONFLIKTER	161
Inledning	161
Inga problem men ändå svårt	162
Språk med brytning	165
Språkmatchning.	166
Språkkunniga blir tolkar	168
Etniska konflikter.	172
Försiktighet och oro	176
Subtil diskriminering	178
Rasism och (in)tolerans	179
Kontextbundenhet och intersektionalitet	183
Anställning på olika villkor	186
Om ställning kontra position på arbetet	187
Sammanfattning.	188
DEL IV: ATT GÖRA	
KAPITEL 8	191
”DOING” GER NYTT PERSPEKTIV PÅ ETNICITET	191
Inledning	191
Etnicitet har betydelse i äldreomsorgen.	192
Etnicitet är inget attribut utan en aktivitet.	195
Vi gör varandra till etniska subjekt	195
Etnifierandet är strukturellt men att göra blir individuellt	196
Interaktionen kommer att variera från situation till situation	197
Begreppet ”doing” nyanserar	197
Sammanfattning.	199
KAPITEL 9	201
AVSLUTANDE DISKUSSION	201
Att göra etnicitet ... inom äldreomsorgen	201
En metodreflektion.	202
Konkreta och analytiska resultat	203
Konkreta resultat	204
Analytiska resultat	205
Avslutande reflektioner	208
REFERENSER	211
NOTER	223
SUMMARY	225
DOING ETHNICITY IN ELDERLY CARE	225
Introduction.	225
Aim, Research Questions and Theoretical Suppositions	227
The Organization of the Dissertation	229

BILAGOR	233
Information om forskningsprojektet	
”Etniska Relationer i äldreomsorgen”	233
Intervjufrågor	237
Beskrivna fall	239
The Angel in the House	243

FIGURER OCH DIAGRAM:

Figur 1. Att studera etniska relationer i äldreomsorgen	24
Figur 2. Diskursiva maktrelationer	27
Figur 3. Kulturens flöde	41
Figur 4. Förbindelser mellan diskurs och strukturella effekter	48
Figur 5. Struktur enligt case-metoden	54
Figur 6. Forskningscirkeln som metod	56
Figur 7. Omsorg som diskursiv praktik/formation	85
Figur 8. Makt, uppförande, moral och olika världar	100
Figur 9. Omsorgens förutsättning	104
Figur 10. Omsorgens motsägelsefullhet	106
Figur 11. Etnicitet	147
Figur 12. Etnisk identitet	148
Figur 13. Etnicitet är föreställningarna om varandras identiteter	150
Figur 14. Kritisk diskursanalys	155
Figur 15. ”Invandrares” ställning kontra position på arbetsplatsen	187
Figur 16. Exempel på betydelsen av etnicitet	193
Figur 17. Att göra etnicitet	198
Diagram 1. Val av yrke	75
Diagram 2. Anledning till varför man arbetar kvar	75

FÖRORD

Att *göra* en avhandling

Den här avhandlingen föddes för nästan precis tio år sedan. Många av frågorna som jag ställt och försökt få svar på fanns med redan när jag påbörjade mina IMER-studier hösten 1997. Under åren som gått har jag utvecklat, analyserat, diskuterat, argumenterat, skrivit och suddat och äntligen frambringat en hel bok. Det är naturligtvis flera involverade parter som möjliggjort mitt arbete och jag vill här passa på att framföra mitt innerliga TACK till några av dem.

Avhandlingen är producerad i ett samarbete mellan Malmö högskola och det numera nedlagda Arbetslivsinstitutet. Mitt arbete har varit synnerligen spännande eftersom jag fått vara med från början i två verksamheter. Jag var en av de första studenterna som tog min magister vid IMER på Malmö högskola och jag har varit med om etableringen av Arbetslivsinstitutet i Malmö för att sedan se hur det blev nedlagt vid halvårsskiftet 2007. Igångsättning och etablering präglas av stor entusiasm. Det har varit mycket stimulerande att befinna mig i två verksamheter som på ett intensivt sätt försökt finna både autenticitet och identitet. Nedläggningen av ett helt forskningsinstitut har dock gett mig erfarenheter som jag kanske helst skulle vilja vara utan. Ett tack i alla fall till dessa två verksamheter som på mer än på ett finansieringsplan gjorde mitt avhandlingsskrivande möjligt.

Boken är tillägnad Karen Davies. Hon tog anställning på Arbetslivsinstitutet 2004 och blev då min biträdande handledare. Tyvärr blev vår relation allt för kort. Karen dog våren 2006. Det är med ett stort tomrum efter henne som person men framförallt som förebild i akademien som jag slutfört avhandlingsarbetet. Jag har med bästa förmåga försökt förvalta det doing-begrepp som Karen introducerade mig till. För det är jag henne evigt tacksam.

Även om Karens insats som biträdande handledare har betytt mycket

för mig är det bara en liten del av det stöd som jag känt från min huvudhandledare, Björn Fryklund. Det blir sammantaget många år som vi arbetat tillsammans och jag kommer att sakna våra diskussioner och regelbundna kontakter. Jag vill tacka dig Björn för att du låtit mig gå min egen väg. Du har verkligen stöttat mig och framförallt gett mig självförtroende och känslan av att argumentationerna är intressanta. Jag är dessutom tacksam över att du varit närvarande och tagit dig tid när det under åren känts extra svårt och tungt, som till exempel när Karen dog eller ALI fick nedlägningsbeskedet. Du har helt enkelt varit en klippa!

Mitt avhandlingsarbete bygger på utsagor som äldreomsorgspersonal vid olika tillfällen och på olika sätt delgivit mig. Alla som deltagit i studierna har hängivet och med stort engagemang pratat om erfarenheter från sina arbeten. Därför vill jag framföra mitt stora TACK! till alla deltagarna. Utan Er hade avhandlingen inte kunnat göras.

Eftersom jag tillhört två arbetsplatser har jag också haft många arbetskamrater. Ett stort tack till alla kollegor som i seminarier, vid fikaborden och privat gett mig många fina minnen och underbara diskussioner. Särskilt vill jag tacka tjejerna som jag jobbade med på Arbetslivsinstitutet: Carin Björngren Cuadra, Ingegerd Carlsson, Yvonne Due Billing, Monica Johansson, Sandra Jönsson, Christina Mironidou, Tuija Muhonen, Eva Månsson, Kerstin Nilsson, Maria Norstedt, Kersti Nordell och ett speciellt tack riktar jag till Anne Fogelberg, Christina Scholten och Helena Stavreski för att ni läst och kommenterat min text. Ni har varit underbara och jag vet att vi har byggt upp relationer som kommer att vara länge.

Berndt, min älskade. Radhus, renoveringar, båtar, äventyr, samtal, diskussioner vid frukostbordet och sena kvällar med vin. Du ger mitt liv en alldeles särskild dimension och med dig blev vardagen med ett avhandlingsarbete möjlig på det underbaraste av alla tänkbara sätt.

Adrian och Dan, mina pojkar, mina älskade barn. Ni är båda födda in i mitt "avhandlingsliv". Nu är ni sju och fem år gamla och ni har fortsattvis en avhandlingsfri barndom att gå till mötes. Tack för att ni ständigt såg till att jag inte drunknade i mina egna tankar. Ni har på alla möjliga sätt avbrutit mig och ni har särskilt under året som gått ifrågasatt mina långa stunder vid datorn. Er närvaro har tvingat mig att koppla bort mitt jobb och ni har därmed fått mig att njuta av en annan tillvaro. En tillvaro där barnasinnets varit ett krav och därför helar ni mig.

Malmö 8 juni 2007

I

INLEDNING

KAPITEL 1

INTRODUKTION: MOTIV, BAKGRUND OCH ANTAGANDEN

Inledning

På samma sätt som Beauvoir¹ hävdar att kvinnan inte föds till kvinna utan snarare blir (görs) till kvinna, kommer jag att argumentera för att en person inte *är* etnisk, utan bättre uttryckt *görs* till ett etniskt subjekt. En sådan argumentation förpliktigar grundläggande redogörelser för vad ”att göra” innebär i såväl teori som praktik. Innan jag fördjupar mig i detta avhandlingens centrala resonemang, vill jag dock introducera mina främsta motiv för att studera det som under avhandlingsarbetet benämnts etniska relationer i äldreomsorgen.

När jag 1996 fick examen i social omsorg² hade jag turen att få ett arbete som arbetsledare på ett äldreboende, trots att det vid den tidpunkten var svårt för vård- och omsorgspersonal att få ett jobb. Mitt första ”riktiga” jobb innebar självklart vedermödor, missförstånd och framförallt en utmaning i att försöka hantera alla de uppgifter som återfanns i och utanför tjänstebeskrivningen. Äldreboendet omfattade ungefär 25 lägenheter och där bodde äldre personer med varierande omsorgsbehov. Cirka 40 undersköterskor och vårdbiträden var anställda för att ombesörja de boendes omsorgsbehov såsom matlagning, städ och tvätt. Äldreboendet var beläget i ett så kallat ”invandrartätt” område, och det fanns både bland de boende och i personalgrupperna personer som inte var födda i Sverige. Vanligtvis hade detta ingen betydelse för hur arbetet sköttes på äldreboendet men det inträffade då och då saker som gjorde att jag började fundera över varför vissa personers ”etniska bakgrund” blev ett problem för mig som arbetsledare. Jag uppfattade tydligt att det fanns personer med ”invandrarbakgrund” på arbetsplatsen som behandlades annorlunda. Det

kunde till exempel vara så att de oftare ringdes in som vikarier och därmed arbetade mer än sina ”svenska” kollegor. Efter en tid såg jag att det uppstod spänningar på arbetsplatsen mellan olika grupper bland personalen som utan svårighet kunde delas in i grupper av ”svenskar” och ”invandrare”. Jag skriver ”svensk” och ”invandrare” med citationstecken därför att jag själv inte såg något samband mellan en utsatthet på arbetsplatsen och att vara född utanför Sverige. De som var födda i Danmark omfattades exempelvis inte i ”invandrargruppen”.

Bland de boende fanns det några personer som inte var födda i Sverige och som hade svårt att kommunicera på svenska. För det mesta kunde personalen trots språksvårigheterna hjälpa dessa personer men det hände att det inträffade missförstånd. Svårast var det för personalen när någon av de boende som inte talade svenska blev sjuk och hade svårt att förmedla hur de kände sig. Deras anhöriga blev därför en mycket viktig länk mellan klienten och personalen. Eftersom jag slutade på arbetsplatsen följde jag inte upp vad som hände med vare sig klienterna eller de pågående grupperingarna inom personalen, men funderingar omkring positioneringar och problemställningar i relation till hur vi uppfattar varandras etnicitet har följt mig och mina erfarenheter från mitt första ”riktiga” arbete har drivit mig i ett sökande på mer kunskap om vad etnicitet betyder i äldreomsorgen.

Äldreomsorgen är en offentlig och privat angelägenhet

Sverige är ett land med många invandrade. Vi lever längre, medelåldern stiger och antalet gamla ökar. Naturligtvis gäller det också den invandrade befolkningen. 1950-, 60-, 70-talets arbetskraftsinvandrare börjar nu bli gamla och dessutom finns ett växande antal gamla som på senare tid invandrat för att återförenas med sina familjer. Enlig SCB fanns det år 2004 cirka 165 000 personer födda utomlands som var 65 år och äldre. Mer än 80 % av de här personerna var födda i Europeiska länder varav hälften var födda i något av de Nordiska länderna. De återstående 20 % av de äldre var således födda utanför Europa, däribland Chile, Iran, Irak, Syrien, Somalia och Etiopien (Brodin 2006: 118). De äldre invandrarna är ingen homogen grupp, utan kommer från ett stort antal länder med olika sociala, klassmässiga, religiösa, historiska bakgrunder och de talar olika språk. Det enda som förenar dem är att de i olika sammanhang i Sverige klassificeras som utrikes födda.

Detta innebär att det finns allt fler äldre med invandrarbakgrund som är och kan vara i behov av äldreomsorg. Den svenska offentliga äldreomsorgen är en stor organisation som i huvudsak styrs genom socialtjänstlagen och via nationella och lokala politiska beslut. Socialtjänstlagen ska tillförsäkra en skälig levnadsnivå till samtliga som tar emot hjälpin-

satser. Att vara invandrare och eventuellt ha andra behov än majoriteten ska inte utgöra några hinder för att den enskilde ska få dessa tillgodosedda. Kommunernas omsorger om äldre avser bland annat hemtjänst, färdtjänst, särskilda boendeformer och dagverksamheter med olika inriktningar.

Enligt 6 § Socialtjänstlagen (SoL) har den enskilde rätt till bistånd för sin försörjning och livsföring i övrigt om hennes behov inte kan tillgodoses på annat sätt. De centrala orden i denna del av paragrafen är *rätt till bistånd, behov* och *på annat sätt*. Det är detta som ska utredas och bedömas. Om det finns behov som inte kan tillgodoses på annat sätt ska dessa, enligt samma paragraf, tillgodoses så att den enskilde genom biståndet tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Med lagens ordalydelse ska biståndet utformas så, att det stärker individens resurser att leva ett självständigt liv. Att bedöma sådana behov är en process som omfattar både utredning och planering. Till denna process hör att utreda behov, att bedöma om det förekommer rätt till bistånd, att besluta om vilka behov äldreomsorgen ska ta hänsyn till, samt att planera för hur dessa behov ska tillgodoses (Westholm 1996).

Socialtjänstlagen styr således beslut om huruvida äldre människor är berättigade till stöd och service i form av hemtjänst, trygghetslarm, särskilt boende (vårdboende) etc. och det är en så kallad myndighetsperson som gör bedömningarna. Enligt SoL ska varje enskild ha rätt till insatser som bedöms bidra till en skälig levnadsnivå. SoL är en ramlag som präglas av en rad vägledande och övergripande begrepp vilka framförallt handlar om grundläggande principer och riktlinjer som helhetssyn, kontinuitet, normalisering, flexibilitet, närhet. Det är senare äldreomsorgspersonalens uppgift att med utgångspunkt i de grundläggande principerna utföra omsorgen kring de äldre.

Det är dock viktigt att som ett komplement till denna offentliga bild av äldreomsorgen i Sverige nämna att anhöriga står för en mycket stor del av omsorgen om de äldre. Det finns inga säkra uppgifter om hur omfattande den så kallade informella och obetalda omsorgen är, men forskare inom området misstänker en stor utbredning och en ständig ökning av det stöd som anhöriga står för (Berg 2005, Jegermalm 2005, Szebehely 1998). Den ökande obetalda anhörigvården kopplas till det ökande antalet äldre i samhället och samtidigt med detta ett minskat utnyttjande av den offentliga äldreomsorgen. Detta anses vara en tydlig effekt av de besparingar som äldreomsorgen genomfört sedan 1990-talet. Szebehely (2005) menar att minskningen av en offentlig äldreomsorg skapat klasskillnader inom äldregruppen där högutbildade och välbeställda äldre kan köpa omsorg på marknaden medan låginkomsttagare tvingas vända sig till anhöriga. Denna segregation inrymmer också en betydelsefull könsaspekt eftersom

det till största delen är kvinnor i den äldres närhet som tar ett stort omsorgsansvar. Ett ansvar som förvisso även tidigare utfördes av kvinnor, men då i offentlig och betald regi (Brodin 2005, Mossberg/Sand 2000, Szebehely 2005).

Invandrare i äldreomsorgen

De äldre invandrarna, vilka är de? Ur språkvetenskaplig synvinkel kan begreppet "äldre invandrare" betraktas som ett slags metonymi, det vill säga en allmänt känd kombination av ord som står för och betyder någonting annat. Dessa metonymier återfinns alltid i givna sammanhang. "Äldre invandrare" tenderar att representera en grupp som karakteriseras av socialmedicinska problem som till exempel dålig fysisk och psykisk hälsa, isolering, språk- och kommunikationssvårigheter och kulturell vilsehet (SOU 1997/76: 23). Det betyder dock inte att äldre invandrare har andra behov än svenska äldre. Ordkombinationen "äldre invandrare" får genom sin existens och användning i såväl tal som i skrift konkreta konsekvenser. Det blir inte bara ett "modeord" utan det fungerar också utpekande för dem som kommer att innefattas i gruppen.

Ronström (1996) menar att begreppets framväxt, bland annat har att göra med sociala myndigheters sätt att fungera och arbeta, då deras uppgift är att identifiera "eftersatta grupper", utforska deras problem och åtgärda dem. När de väl "upptäckt" en ny sådan grupp, begreppsliggjort och kategoriserat den, växer innehållet snabbt fram i ett nära samspel mellan upptäckare och upptäckta. Detta betyder att när en grupp väl blivit identifierad som ett problem, finns det inga gränser för vad som kan adderas till problembilden. Det kan röra sig om allt ifrån behov av kompetensutveckling för personalen till hur äldre hittar identifikationsmöjligheter i gruppen "äldre invandrare".

Vid skapandet av nya sociala problem argumenteras ofta för en högre ekonomisk resurstilldelning, vilket också kan ses som en bidragande kraft i framväxten av så kallade utsatta grupper. En annan orsak till att diskussionerna om "äldre invandrare" kommit upp i Sverige är att man började jämföra sig med andra länder och deras problem, och här är förebilden troligtvis USA (Ronström 1996: 39-40). Ronström argumenterar för det problematiska i att en debatt kring äldre invandrare äger rum. Vi är lagligt skyddade och det är individens behov som ska styra utbudet. Den svenska offentliga omsorgen har sedan länge baserats på en likhetsprincip: Alla har rätt till vård på lika villkor, inför vården är vi alla lika. Ronström hävdar att det idag mer har kommit att handla om en olikhetsprincip: Vi är olika, vi tillhör olika grupper, med egna språk, religioner, värderingar och kulturer. Alla bör därför ha rätt att vårdas på institutioner där vi kan följa

våra traditioner, utöva vår religion och tala vårt eget språk. Två paket av moraliskt laddade ideologiska föreställningar står emot varandra, båda centrerade kring samma värden, där den ena betonar likhet och den andra olikhet.

För att tydliggöra hur ”äldre invandrare” benämns inom det politiska språkbruket har jag tittat på *Nationell handlingsplan för äldreomsorgen* (Regeringens proposition 1997/98: 113). Individerna inom gruppen äldre invandrare beskrivs i handlingsplanen som väldigt olika beroende på när personerna kommit till Sverige, varför de har kommit hit och vilka arbeten de fått. De invandrare som kommit hit för att arbeta menas vanligtvis befinna sig i en annan situation än de som kommit som flyktingar (prop.1997/98: 113: 23). Som jag tolkar det indelas de äldre invandrarna i denna text i två kategorier, arbetskraftsinvandrare och flyktingar.

Denna form av kategorisering kan vidare bekräftas i boken *Möten i vården, transkulturellt perspektiv på hälso- och sjukvård* (1996), som är skriven av Solvig Ekblad, docent i transkulturell psykologi vid Karolinska institutet och chef för Invandrarenheten vid Statens institut för psykosocial miljömedicin i Stockholm, Staffan Jansson, hälsovårdsläkare i Värmlands län knuten till Centrum för folkhälsoforskning i Karlstad, samt Per-Gunnar Svensson, professor och forskningschef på Centrum för folkhälsoforskning i Karlstad. Författarna menar att man kan urskilja två kategorier av äldre invandrare:

Äldre invandrare som levit i Sverige under en längre tid och deltagit i svenskt arbetsliv. De har förståelse för, och har påverkats av, svensk kultur och svenska attityder och har också kunskaper om de sociala förmånerna.

Äldre invandrare som kommit hit i hög ålder och ofta från länder där det knappast existerar någon välfärd, vilket gör att de känner sig främmande för det svenska samhället (Ekblad, Jansson & Svensson 1996: 58).

Författarna menar också att de största problemen för både sociala myndigheter och invandrapensionärer förmodligen finns i den senare kategorin. I Socialstyrelsen och Invandrarverkets *En mångkulturell äldreomsorg* (1991) fann jag en något annorlunda kategorisering av gruppen äldre invandrare där det hävdas att äldre invandrades behov på ålderdomen varierar beroende på hur integrerade de äldre invandrarna är. En grov indelning i tre kategorier av individer och grupper utrikes födda görs där graden av integrering sägs utgöra indelningskriteriet:

En i liten utsträckning integrerade

Hit hör de, i regel lågutbildade, som inte talar svenska alls eller lite, som haft få kontakter med svenskar och i huvudsak umgåtts inom sin grupp. De har

sällan yrkesarbetat i Sverige eller haft lågstatus yrken. Gruppsammanhållningen är ofta stark och gruppen hålls samman av gemensamma religiösa eller andra värderingar. Hit hör t.ex. zigenare och assyrier/syrianer, vissa arbetskraftsinvandrare och invandrare som kommit hit i hög ålder.

Integrerade

Det gäller invandrare som varit länge i Sverige, etablerat sig väl på arbetsmarknaden och lärt sig svenska.

Assimilerade

Det kan gälla personer, som kommit till Sverige i unga år, ofta från västerländska industrisamhällen. Det gäller även dem som är gifta med svenskar, i huvudsak haft svenskt umgänge och upplever sig som svenskar (Socialstyrelsen 1991: 11).

En graderande indelning av människor på det här sättet är svårapplicerad på verkliga individer. Det är mycket komplicerat att i det enskilda fallet avgöra om en person är integrerad eller assimilerad samt i vilken grad. Dessutom framställs indelningen värderande där det kan antas att det är mer positivt att vara en assimilerad äldre invandrare. I frågan om rätten till insatser enligt SoL bör en indelning likt ovanstående ha föga funktion då varje fall prövas individuellt. Indelningen av äldre invandrare kan därför utifrån detta perspektiv verka meningslös.

Det går dock inte att undvika att en problembild kring gruppen har målats upp. Föreställda problem omkring gruppen ”äldre invandrare” tycks bli lättare att lösa om individerna kan delas in i ytterligare grupperingar. För mig förefaller kategoriseringarna som en produkt av funktionellt tänkande och frågan blir för vem dessa indelningar är intressanta och fruktbara. I rollen som personal i äldreomsorgen bör nämligen gruppindelningar och kategoriseringar inte heller vara speciellt viktiga eftersom personalen ytterst utför insatser som utgår från en generell formulering i lagstiftning. I uppdraget inbegrips att personalen ser individen utifrån ett individuellt perspektiv och därför ska det inte ha någon betydelse när personen i fråga kom till Sverige, kunskaper i svenska språket och så vidare. Även om människor kommer från samma land betyder detta inte att de har samma erfarenheter eller behov, och vid hjälpinsatsen är det den enskildes behov som ska tillgodoses och detta ska göras utifrån en respekt för människornas självbestämmande och integritet, i enlighet med socialtjänstlagen. SoL har varit en viktig byggsten i det som vi kallar välfärdsstaten och att ”avindividualisera” och dessutom gruppera personer enligt vaga kategoriseringsprinciper hotar den generella utgångspunkt som lagstiftningen har.

Det har även visat sig att det finns en osäkerhet i frågan om gruppen ”äldre invandrare” bland kommunernas politiker och tjänstemän. Denna osäkerhet har lett till att det exempelvis i många kommuner utvecklats en särskild äldreomsorg för ”äldre invandrare” i form av en offentligt betald anhörigvård. Enligt forskare inom området är utgångspunkten för ett sådant agerande att det finns en föreställning om ”invandrare” och deras annorlunda ”omsorgskultur” där familjen i större utsträckning antas vilja ta ansvar för den äldre (Brodin 2006:126, Forssell 2004: 248). Även Socialstyrelsen (2005) konstaterar att detta fungerar som en särlösning som framförallt riktas mot äldre invandrare som är födda utanför Europa.

Vi och invandrarna

”Äldre” och ”invandrare” är föremål för vad som i samhällsdebatten och inom forskningen definieras i grupper och som kategorier. Bevelander med flera, (1997) berör invandrares situation på arbetsmarknaden och ifrågasätter om det är meningsfullt att anlägga ett perspektiv som utgår från kategorin *invandrare*. De konstaterar att begreppet invandrare numera förekommer i offentliga samtal, politiska insatser, administrativa organisationer och i forskning, men det är samtidigt ett begrepp som kommit att ifrågasättas allt mer. Författarna menar att myndigheter, politiker och opinionsbildare har upptäckt faran med att använda begreppet invandrare eftersom det kan leda till ett vi- och dom-tänkande och ett hopklämmande av hundratusentals människor i en och samma kategori³. Författarna menar dock att denna reaktion mot begreppet invandrare är föga genomtänkt och leder till ett förnekande av de skillnader mellan utlandsfödda och Sverigefödda som inte enbart kan förklaras med hänvisning till allmängiltiga sociala och ekonomiska faktorer. ”Att göra ’invandrarproblemet’ till ett icke-problem genom att avskaffa begreppet invandrare är en allt för enkel operation som kan vara lika förödande som den brutala kategoriseringen man vill komma bort ifrån” (Bevelander 1997: 13). För att min studie överhuvudtaget ska bli genomförbar är kategoriseringar och gruppindelningar svåra att undvika. Det innebär exempelvis att jag kommer att artikulera ”svenskar” och ”invandrare”, bland annat när jag låter undertexter vid citat signalera vem som uttalat vad. Denna artikulering ger fortsatt stöd för ett kategoriserande som jag förvisso är kritisk mot men som jag i avhandlingen kommer att förklara som ett görande som kan vara svårt att hålla sig borta från.

Varför är kategoriseringar ett problem? Generellt sett gör de oss hämmade och kanske blinda för vad som befinner sig bakom den kategoriserade gruppen människor. Det byggs upp murar som kan vara svåra att tränga igenom och kan hindra oss i arbetet med att ge ett rättvist och kor-

rekt bemötande inom äldreomsorgen. Ytterligare ett problem med kategorisering är att de ofta bärs upp av stereotypa föreställningar. Själva kärnan i definitionen av en stereotyp är att det är frågan om förställningar (tro, övertygelse) om att exempelvis medlemmar av en etnisk, social eller religiös grupp har yttre eller inre egenskaper just därför att de är medlemmar av den aktuella gruppen. Personerna värderas inte som enskilda individer med personliga och individuella förutsättningar, utan som representanter för gruppen. Grunden för stereotypisering är nämligen värden, normer och levnadssätt i ”vi-gruppen”. Personer som tillhör ”ut-gruppen” värderas mot bakgrund av det som ”vi-gruppen” uppfattar som normalt och riktigt, med följderna att ”vi-gruppens” värderingar normaliseras (Daun 1995: 182). Normaliseringen innefattar också stereotyper som i ett politiskt korrekt sammanhang är mindre önskvärda än de kategoriseringar som korresponderar med våra officiella normer och värderingar. Trots detta är stereotyperna viktiga beståndsdelar av vår socialt skapade verklighet. Richard Dyer (2001), en av de forskare som sedan 1970-talet har studerat stereotyper, menar att vi felaktigt tenderar att tro att stereotyper är enkla och förhållandevis självklara delar av vårt språk. Vår förmåga att undvika dem borde så att säga vara enkel. Tvärtom finner han att stereotyperna ofta är inbakade i komplexa sammanhang som är oerhört centrala i vårt dagliga meningsskapande.⁴

Ett samspel mellan de personliga värderingarna och yrkesrollen kan vara en balansgång där delarna är svåra att hålla isär. Generellt sätt blir ett vi- och dom-tänkande oundvikligt eftersom hur vi grupperar och kategoriserar andra är återspeglingsbilder av hur vi ser på oss själva i relation till dom. Problemen uppstår sedan eftersom kategoriseringar verkar hierarkisera. Detta gör att en assimilerad person verkar ha mer status än en person som i liten grad är integrerad. Men kan äldreomsorgspersonalen tänka så? Hur ska personalen kunna vara rättvis och ge ett korrekt bemötande om kategoriseringar och stereotypiseringar styr? Egelund (1986) menar att personliga värderingar inte ska ha fritt spelrum i det sociala arbetet och att socialarbetaren inte kan arbeta fullständigt fritt utifrån egna värderingar. Värderingar bör ständigt konfronteras med och korrigeras av den yrkesmässiga ballast som en yrkesbakgrund gör.

Allt fler personer som inte är födda i Sverige får anställning inom den offentliga sektorn och framförallt inom äldreomsorgen. Att fler kvinnor men också män med invandrarbakgrund arbetar inom äldreomsorgen kan ses som en effekt av ett aktivt mångfalds- och jämställdhetsarbete inom vård och omsorg. Men det kan även tolkas som en följd av en allt mer ”etniskt” kodad arbetsmarknad där invandrare som kategori betraktas besitta mer genuint vårdande egenskaper (Neergaard 2006: 174). En förmodan om en ”etniskt kodad” arbetsmarknad inom vård och omsorgs-

sektorn som bygger på föreställningar om ”etniska egenskaper” accentuerar betydelsen av att studera fenomenet etnicitet inom äldreomsorgen.

Syfte och centrala frågeställningar

I spåren av de poststrukturalistiska strömningarna på 1980- och 90-talen har det blivit vanligt att se på verkligheten som socialt konstruerad. Foucault (2000) betraktar exempelvis subjekten som effekter av diskurser. Snarare än att vara en konstant och fast utgångspunkt för utsagor om verkligheten, ses subjekten som positionerade genom språket. Dessa ståndpunkter har på flera sätt utnyttjats inom samhällsvetenskapen. Forskare som Skeggs (1997, 2004 a, b) och Lewis (2000) utgår i sina analyser från dessa teoribildningar när de exempelvis studerar arbetarklasskvinnor eller socialarbetare.

I detta avhandlingsarbete ämnar jag studera praktiken och analysera de utsagor som äldreomsorgspersonal delgett mig för att förklara och tydliggöra hur de upplever och förhåller sig till etnicitet i sitt arbete. Utsagorna är uppbyggda av ett språk för hur det pratas om speciella händelser vid bestämda historiska tillfällen. Språket är både konstruerat och konstruerande. Den språkliga gestaltningen av verkligheten kan delvis sägas vara en effekt av språkets förmåga att benämna och kategorisera. Att använda begreppet diskurs i forskning är att fokusera på just denna gestaltande och konstruerande aspekt av språket. Språket skapar mening i specifika situationer. Dessa är gemensamma och kräver interaktion. I en slags situationsbundenhet finns de språkspel som ingår i våra sociala relationer. Det är i dessa sociala relationer som det kan återfinnas mönster som gör diskurser synliga. Jag tolkar personalens berättelser som kunskapsutlåtanden.

För studiet av etniska relationer i äldreomsorgen har jag på flera olika sätt försökt fånga berättelser om och i omsorgsarbetet. I en forskningscirkel som jag genomförde med personal från äldreomsorgen (mer om konkret tillvägagångssätt i metoddelen) fick jag ett brev av ett vårdbiträde som har invandrarbakgrund och som arbetat väldigt många år inom äldreomsorgen. I brevet formulerade hon flera intressanta iakttagelser och funderingar omkring etnicitet i äldreomsorgen. Dessa har jag burit med mig under avhandlingsarbetet. Detta är ett utdrag ur hennes brev:

I dessa tider då allt fler i Sverige har alltmer skiftande bakgrund när det gäller språk, kultur, religion och etnicitet är det oundvikligt att denna realitet leder både till 'möte' och 'krock'. För att mötas behövs minst två parter som vill och kan, för att krocka räcker det med en part som inte vill, kan eller orkar. Hur etniska relationer fungerar inom äldreomsorgen/hemtjänsten ligger på arbetsgivarens ansvar.

Äldreomsorgen/hemtjänsten bör fråga sig varför problem uppstår och på vilka grunder, för att bättre kunna lösa dem. Äldreomsorgen/hemtjänsten bör även ställa sig frågan hur mycket dom är villiga att tillmötesgå vårdtagare gällande språkliga, kulturella och religiösa aspekter för att sätta upp klarare riktlinjer för den praktiska och konkreta hjälp som äldreomsorgen/hemtjänsten är villiga och kapabla att ge. Tonvikten bör ligga på det individuella planet. Man kan inte bunta ihop invandrare från samma land och behandla dem likadant. Först och främst är vi alla individer med olika bakgrunder, erfarenheter och behov. Problem kommer alltid att finnas och därför bör man fokusera på hur man konkret och praktiskt kan lösa olika problem och situationer bland de anställda och mellan anställda och vårdtagare.

Äldreomsorgen/hemtjänsten borde börja inse vilken resurs anställd med invandrarbakgrund är och kan vara, för att underlätta kontakten till vårdtagare med invandrarbakgrund. Vi är fortfarande en outnyttjad resurs inom äldreomsorgen/hemtjänsten vad gäller den psykologiska effekten vi kan ha på vårdtagare med invandrarbakgrund som inte kan prata svenska och för att underlätta inträdet till äldreomsorgens/hemtjänstens system.

[Brev skrivet av ett vårdbiträde från hemtjänsten våren -04]

I brevet berör vårdbiträdet såväl pragmatiska som filosofiska aspekter av vad etniska relationer kan innebära i äldreomsorgen. För mig har hennes funderingar väckt frågor som: Vad menas med etnisk mångfald i arbetslivet? Varför är det viktigt med etnisk mångfald på en arbetsplats? För vem är det viktigt? Vad är etniska relationer i äldreomsorgen? När kan etniska relationer bli betydelsefulla i arbetet inom äldreomsorgen? När uppstår en etnisk relation i äldreomsorgen? Hur hanteras etniska relationer inom äldreomsorgen? Tillvaratas kunskaper hos omsorgsarbetare med invandrarbakgrund? Sker ”krockar”, hur och varför?

Hur äldreomsorgspersonal resonerar om etnicitet och etniska relationer i sitt arbete har därmed utgjort det huvudsakliga intresset för de studier som jag genomfört. Avhandlingen är en reflektion av vad det praktiska omsorgsarbetet kan innebära när etnicitet problematiseras. Främst utgörs underlaget av teoretiska resonemang som på olika sätt kan förklara och inte minst synliggöra etniska relationer. Men jag vill också genom beskrivande illustrationer påvisa arbetets komplexitet. Det handlar om händelser som för den ena parten (omsorgsarbetaren) ingår som en del i ett arbetsliv och för den andra (klienten) som en del i det så kallade privatlivet. Mötet mellan vårdare och klient handlar i stor utsträckning om maktrelationer och samspelet dem emellan är intressant i sig, men det jag framöver kommer att fokusera på är den arbetande människans perspektiv. Ett perspektiv som innebär att beskriva ett arbete vars instrument är att använda sig själv som det huvudsakliga redskapet. Det som kallas ”självet”

eller ”jaget” görs till ett omsorgssubjekt genom ständiga rörelser som diskursiva formationer erbjuder. Dessa diskursiva formationer ställer krav på omsorgssubjektet att å ena sidan befinna sig i en arbetssituation men å andra sidan också att ständigt behöva vara i kontakt med jaget och det som kallas för uppförandemoralen.

Den övergripande studien innefattar företrädesvis omsorgsarbets komplexitet men inte med ett specifikt fokus på personalens direkta förhållande till klienterna. Syftet är snarare att fånga aspekter av de sociala relationer som omsorgsarbetarna beskriver. De mer konkreta frågeställningarna inför de empiriska studierna har varit:

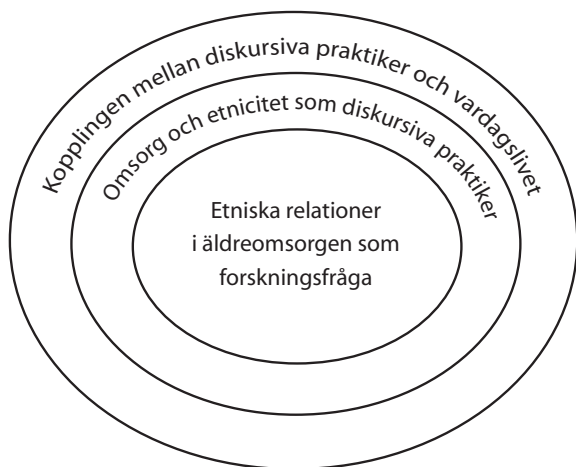
- a. När får etnicitet betydelse i äldreomsorgsarbetet?
- b. När betyder etnicitet, personalens och/eller vårdtagarens, något för omsorgsrelationen?

Förutsättningen för avhandlingsarbetet har varit att jag fördjupat mig i betydelsen av etniska relationer i äldreomsorgen med utgångspunkten att omsorg och etnicitet betraktas som diskursiva praktiker. Då alla praktiska handlingar kan anses utgöra en diskursiv aspekt blir därmed praktiken central för studien. Den ontologiska utgångspunkten är social konstruktivism och ambitionen är att använda Faircloughs (1992,1989) kritiska diskursanalys och göra en Foucauldiansk tolkning av utsagor via diskurser. Jag vill belysa hur personalens uttalanden kan tolkas som en analys av diskurser. Utsagorna berör både berättelser och konkreta handlingar. Det underlag som analyserats är framkomna vid en forskningscirkel, intervjuer och deltagande observationer. Därför har praktiken studerats med flera olika tillvägagångssätt, vilket jag mer noggrant kommer att presentera i kapitlet om metod.

Avhandlingens syften är av både analytisk/filosofisk och pragmatisk karaktär. De centrala uppgifterna i avhandlingen är att presentera alternativa synsätt på begreppen etnicitet och omsorg. Det främsta motivet med avhandlingen är i första hand att försöka sätta äldreomsorgen i ett nytt teoretiskt perspektiv där jag i synnerhet vill flytta fokus från det ”etniska” till etniska relationer. Det gör jag genom att visa hur det *etniska* finns i språket, i relationerna mellan diskurser och hur institutionella former skapar (van)makt och (över)underordning i arbetslivet (Gherardi 1995). Frågan om etniska relationer inom äldreomsorgen är flerdimensionell. Grundvalen för avhandlingen utgörs av följande analytiska frågor:

- Hur konstrueras omsorgssubjektet?
- Hur tydliggörs sociala representationer i äldreomsorgspersonalens resonemang kring etnicitet?
- Hur kan föreställningarna om etnicitet komma till uttryck?
- Hur görs etnicitet?

Figur 1. illustrerar utgångspunkterna för avhandlingens ställda forskningsfrågor.

Figur 1. Att studera etniska relationer i äldreomsorgen

Med hjälp av ett Foucauldianskt perspektiv är avsikten att illustrera hur levda praktiker är väl sammansvetsade och i symbios med teorin om dem. Detta förklarar jag genom ett diskursivt tänkande och med stöd av figur 3. om kulturen som ett flöde av representationer (se kap. 2 sid. X) som skapar utrymmen för regleringar och specifika beteenden i vårt samhälle. Rosmari Eliasson, professor i socialt arbete, skriver bland annat i sin bok *Forskningsetik och perspektivval* (1987) att det inte finns någon teknik för kunskapsökande som i sig är bättre eller mer vetenskaplig än någon annan, bara metoder som är mer eller mindre adekvata i förhållande till de fenomen vi studerar och de frågor vi ställer.

Vi kan exempelvis samla bilder av vilka kapaciteter, behov, önskningar, förhållningssätt och förväntningar på livet som gamla människor kan utveckla under olika (tidigare och aktuella) levnadsvillkor. Och om vilka kapaciteter, kunskaper, människosyner, förhållningssätt till de gamla, som omsorgspersonal kan utveckla under olika levnadsvillkor. Genom att samla sådan kunskap når vi inte fram till några slutgiltiga bilder av vare sig den unga eller gamla människan, hennes natur och innersta väsen. Men vi samlar kunskap som kan ligga till grund för värderingar av *olika levnads- och arbetsvillkor* och användas som *redskap när vi vill beskriva de situationer* som människor lever och möts i (Eliasson 1987: 63). I forskningsarbetet måste vi se den människosyn och de grundläggande värden som finns i och kommer till uttryck i konkreta handlingar och handlingsmönster. Genom att ge sådana

bilder tillbaka till den praktik det handlar om, kan vi kanske bidra till att man *där* granskar, bedömer och värderar sina förebildliga procedurer (Eliason 1987: 64).

Det är på detta sätt jag genom mitt undersökningsmaterial vill återge den kunskap det genererar. Det är dock av stor vikt att poängtera att människors agerande, enskilt och kollektivt, sker inom ramen för ett socialt sammanhang. Samma handling får en annan innebörd när kontexten, sammanhanget, som den utförts inom förändras.

Mina huvudsakliga antaganden

Min analys grundas i ett antal antaganden vilka det teoretiskt och metodologiskt kommer att redogöras för i nästa kapitel.

Det första antagandet går ut på att jag använder det analytiska begreppet *att göra* (doing). Begreppet har framförallt utvecklats och använts inom den feministiska teorin och genusforskningen. "Doing gender" introducerades 1977 av Candance West och Don Zimmerman. Därefter är doing-begreppet ett expanderande teoretiskt och empiriskt brukbart begrepp (Fenstermaker & West 2002). Doing och *doing gender* är både ett kritiskt och välanvänt begrepp, vars främsta uppgift har varit att problematisera genusrelationer (se bl.a. Butler 1990, Smith 1987, West & Zimmerman 1997, Fenstermaker & West 2002). I korthet går teorin om doing gender ut på att genusrelationer är något som skapas, uppstår och får kontinuitet genom interaktioner i det dagliga livet. Begreppet doing gender lämnar på så vis utsikter att förstå hur genus och genusrelationer inte är statiskt förutbestämda utan gestaltas via ständigt pågående aktioner där det är nödvändigt att åtminstone två individer är involverade (Davies 2003). Detta innebär att genusrelationer skapas via diskurser om manlighet såväl som om kvinnlighet, men också att de är beroende av den sociala interaktionen för att få mening. Min tolkning är att Fenstermaker & West beskriver görandet som mänskliga möten via diskurser och utgör på så sätt "naturliga" föreställningar om varandra. De skriver: "Doing gender involves a complex of socially guided perceptual, interactional and micro-political activities that cast particular pursuits as expressions of masculine and feminine 'natures'" (Fenstermaker & West 2002: 4).

Genom att lämna genusaspekten i doing-analysen och i stället ta etnicitetsbegreppet i anspråk vill jag genomföra en analys av hur etnicitet görs. Att göra etnicitet förklaras här genom de diskursivt skapade subjekt-positioner som omsorgspersonalen intar och blir tillskrivna via ständiga interaktioner på arbetsplatserna. På detta sätt kan vi förstå hur etnicitet och etniska relationer är en pågående process där föreställningarna om

varandras identiteter utgör kärnan. Med idén att *göra etnicitet* som analytiskt verktyg blir det möjligt att förstå hur omsorgspersonal, medvetet eller omedvetet, använder etnicitet som en markering för vem som är den ”sanna” omsorgsarbetaren.

Det andra antagandet är att omsorg bör ses som en diskursiv formation/praktik (Foucault 1971, 1972) där etiska och moraliska värden är avgörande för hur det respektabla omsorgssubjektet (Skeggs 1997) bör vara och hur ett fullvärdigt omsorgsarbete bör utföras. Detta betyder att jag utifrån ett socialkonstruktionistiskt perspektiv (Hacking 1999) betraktar äldreomsorgen som en diskurs vilken får betydelser i allt från lagstiftning till bemötande inom äldreomsorgen.

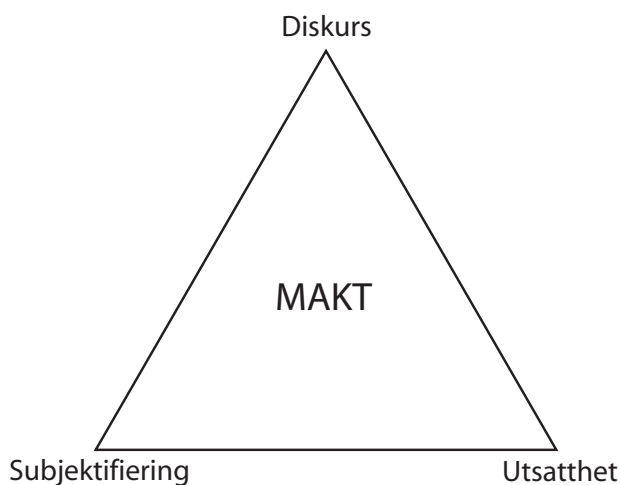
Det tredje är att jag ser den etniska relationens grundförutsättning som föreställningar om varandras identiteter. Det här antagandet bygger på att etnicitet är en social process i ständig rörelse. Det innebär också att självidentifikationer får betydelser i hur vi betraktar varandra. Förutsättningarna för identitetsskapandet är ett intagande av subjektpositioner, men även att individer blir bärare av subjektpositioner enbart genom att exempelvis se ut som en ”invandrare”.

Det fjärde och sista antagandet jag gör är att föreställningarna om varandras identiteter skapas genom representationer (Hall 1997). Representationer ses som en produkt av social kunskap som genom vår kulturella förståelse skapar en viss typ av tolkningar.

Disposition

I det här kapitlet har jag presenterat avhandlingens motiv, antaganden, frågor och syfte. Framöver kommer jag att sammanlänka äldreomsorgspersonalens utsagor med teoretiska resonemang om etnicitet och omsorg. I avhandlingsarbetet har jag koncentrerat mig på att studera äldreomsorgspersonalens förhållande till frågor som berör etnicitet i deras arbete. Klienterna eller vårdtagarna är en förutsättning för äldreomsorgspersonalens arbete och de är därför i någon mening närvarande i texten. Men det är genomgående personalens röster som hörs i avhandlingen. Det är deras erfarenheter, berättelser, arbetsvillkor och känslor som lyfts fram och det är deras utsagor som kommer att stå som exempel i relation till de teoretiska resonemangen. Diskussioner av begreppen sammanfogas i mina kapitel med andra analytiska begrepp såsom klass, genus och generation. Avhandlingen berör därför även makt och utsatthet i arbetet och tre återkommande teman är:

1. Diskurs
2. Subjektifiering
3. Utsatthet

Figur 2. Diskursiva maktrelationer

Texten innehåller ytterligare åtta kapitel där teori och empiri sammanflätas, analyseras och diskuteras. Avhandlingen är indelad i fyra olika delar där del I omfattar introduktionen och andra kapitlet. Kapitel två innehåller teoretiska utgångspunkter och metodologiska diskussioner vilka är relaterade till det som benämns fältet och fältarbete. Jag ger här en förklaring till hur jag menar att jag på bästa sätt kan utvinna kunskap om det ämne som jag studerar. Här presenteras också utförligt hur jag använt mig av olika metoder för att få fram berättelser som berör betydelsen av etnicitet i arbetet. Det är tre olika studier som är genomförda inom ramen för avhandlingsarbetet och de kvalitativa metoder jag använt mig av är: 1. en intervjustudie genomförd med män med invandrabakgrund som arbetar inom äldreomsorgen 2. en forskningscirkel utförd tillsammans med vård- och omsorgspersonal som arbetar inom äldreomsorgen och 3. en studie genomförd med deltagande observationer i en hemtjänstgrupp. Övriga kapitel är organiserade i delarna: Del II *Omsorg* vilken innefattar kapitel tre till fem, Del III *Etnicitet* som innehåller kapitel sex och sju och del VI *Att göra* som inrymmer kapitel åtta och nio.

Del II inleds med en problematisering av omsorgsbegreppet och det tredje kapitlet handlar om omsorgen som en diskursiv praktik. Resonemangen tar sin utgångspunkt i hur förutsättningarna för omsorgsarbetet är grundade via diskurserna om omsorg. Här diskuteras också omsorgsarbetets etiska dimensioner såsom professionalism och kärleksfullhet. Omsorgsdiskursen blir betydelsefull för tolkningen av hur etnicitet får mening i äldreomsorgen. I kapitel fyra sammankopplar jag omsorgens teori och praktik och här kommer äldreomsorgspersonalens berättelser om

arbetet att spela en avgörande roll. Denna del behandlar främst omsorgs-
arbetets ”balans” och ”gränssättningar” och hur dessa är relaterade till
normer och hur omsorgshandlingar kan bli normaliserande handlingar.

Genus är ett tema som blir betydelsefullt för äldreomsorgsarbetet och
därför får genus extra utrymme i kapitel fem. Här förmedlar jag perspek-
tiv på femininitet och maskulinitet i relation till äldreomsorgen som ar-
betsplats, men också hur kön får betydelse i mötet med klienterna.

Del III handlar om begreppet etnicitet och i kapitel sex diskuteras på
vilket sätt etnicitet organiseras inom äldreomsorgen. Här presenteras till
stor del empiriskt material vilket fungerar som exempel för att förstå hur
diskursiva formationer av såväl omsorg som etnicitet samverkar. Här an-
vänds doing-begreppet, vilket tolkas fram via personalens berättelser. Det
sjunde kapitlet handlar om språk som färdighet och dess sociala betydelse.
Många berättelser visar att personal med språkkunskaper används som
informella tolkar vilket inte alltid skapar en bra arbetssituation för dem
som ”tvingas” göra det. En utsatthet i arbetet för personer med annan ”et-
nisk” bakgrund kan skönjas i materialet och i kapitlet diskuteras olika as-
pekter av utsattheten.

Del IV omfattar de avslutande och konkluderande kapitlen och det åt-
tonde kapitlet har till uppgift att koncentrera och sammanföra tidigare
resonemang och via det analytiskt användbara begreppet doing ge förkla-
ring till hur etnicitet får betydelse inom äldreomsorgen. Med utgångs-
punkt i ett genusteoretiskt perspektiv presenterar jag ett alternativt syn-
sätt på hur etniska relationer kan tolkas. Hur etnicitet blir till en *görande*
aktivitet. Här argumenterar jag för att det teoretiskt sett finns analogier
mellan etniska relationer och genusrelationer och att etnicitet görs. I kapi-
tel nio presenterar jag konkreta och analytiska resultat och för en avslu-
tande diskussion om avhandlingsarbetet i sin helhet. Jag tar mig även fri-
heten att utifrån mina presenterade resultat spekulera om framtidens et-
niska relationer i äldreomsorgen.

KAPITEL 2

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER, METODOLOGI OCH KONKRET TILLVÄGAGÅNGSSÄTT

Inledning

Mot bakgrund av hur befolkningsstatistiken ser ut i Malmö (2005 hade 25% av Malmös befolkning utländsk bakgrund⁵) har jag anledning att tro att personal inom äldreomsorgen har något att säga om etniska relationer i sitt arbete. Jag har därför gått in i mitt avhandlingsprojekt med föreställningen om att personal inom äldreomsorgen har inblickar i vad ”invandrarproblematiken” kan innebära för dem i deras arbete, och att de skulle kunna diskutera, reflektera och resonera kring detta. Få har heller kunnat undgå debatten om ”invandrarproblematiken”. ”Invandrarfrågan” eller frågan om etnicitet är därför en fråga som i princip de flesta har någon uppfattning eller åsikt om. Jag har varken sökt efter attityder eller inställningar till ”invandrarproblematiken” utan istället låtit detta vara något som fått växa fram under de samtal som jag fört med mina informanter. Dilemman omkring detta har jag metodologiskt hanterat på flera olika sätt.

Metoderna och teorierna för att vinna kunskap om ställda frågor i avhandlingen måste matcha varandra. De framförda frågorna i det här projektet lämpar sig bäst att genomföras med hjälp av kvalitativa metoder eftersom jag söker efter betydelser och meningsskapande. Att detta skett med inriktning på etnicitet har inget med metodvalet att göra. Viktigare är då istället hur jag förstår människan i förhållande till sin omgivning samt hur det ur dessa komplexa sammanhang kan utvinnas kunskap. Skeggs (1997) skiljer inte på teori och metod utan skriver:

Methodology is itself theory. It is a theory of methods which informs a range of issues from who to study, how to study, which institutional practices to adopt (such as interpretative practices), how to write and which knowledge to use (Skeggs 1997: 17).

Mitt val är att utifrån ett konstruktivistiskt teoretiskt perspektiv genomföra studier med kvalitativa metoder för att göra diskursiva analyser. Till mina data/empiri räknas:

- Egna erfarenheter
- Intervjuer med män som har invandrarbakgrund och som arbetar inom äldreomsorgen
- En forskningscirkel tillsammans med personal som arbetar i äldreomsorgen
- Deltagande observationer i hemtjänsten

Med olika tillvägagångssätt har jag försökt fånga berättelser som kan vara till hjälp för att förstå vad etnicitet betyder inom äldreomsorgen. Metoderna är använda för att komplettera och berika varandra.

Hur vi pratar om äldreomsorgen idag måste ses både utifrån ett socialt, och ett kulturellt sammanhang. Samtliga berättelser som utgör underlag för analysen är tagna från en storstadskontext, vilket gör att resultaten bör förhållas till detta.

Betydelsen av och meningen med

Kunskapsanspråken i den här avhandlingen omfattar främst meningen/betydelsen av etnicitet men även klass och genus inom äldreomsorgsarbetet. I första hand brukar betydelsen av ett fenomen avse det språkliga uttryckets betydelse, men det kan också omfatta betydelsen av exempelvis handlingar och icke-språkliga symboler etc. Betydelse är ett alltför grundläggande begrepp för att kunna ges en klar definition; möjligen kan man säga att betydelse hos elementen i ett system är de relationer de har till företeelser utanför systemet. Exempelvis är ett ords betydelse de relationer ordet har till andra ord. Dessa språkliga system av betydelse existerar endast som produkter av konkreta språkhandlingar. Orden behöver en handlande kontext för att existera. När det talas om betydelser och mening är det därför svårt att skilja språket som abstrakt system från de konkreta handlingar som upprätthåller den språkliga ordningen. När det talas om mening innefattar den (meningen) därför såväl olika slag av mänskliga handlingar som produkterna av sådana handlingar, vare sig dessa är språk, värderingar eller olika sociala praktiker.

Att förstå en handling har i filosofisk handlingsteori ansetts ha som

ingrediens att förstå dess mening. Med detta menas den avsikt med vilken handlingen utförts. De produkter som i första hand tillskrivs mening är sådana som kan vara föremål för *tolkningar*, såsom texter, konstverk och andra kulturprodukter. Man frågar även om mening hos en del i en större enhet, till exempel en detalj i en konstruktion, vilket kan förstås som en fråga om vilken funktion delen har i helheten. Mer oklart men mycket diskuterat är vad det innebär att fråga om livets eller tillvarons mening; svaren på sådana frågor ges ofta i termer av värden eller syften (Neumann 2003).

Verkligheten som en konstruktion

Från början av 1930-talet och långt in på 1940-talet arbetade Wittgenstein med att försöka förstå hur världen och språket hänger samman. Han menar i detta arbete att språkets betydelse alltid kan härledas till dess användning. Detta innebär att våra ord, bilder och idéer inte är neutrala reflektioner av världen utan att det är vi (människor) som skapar verkligheten genom de språkliga aktiviteter vi deltar i. Wittgenstein vänder sig mot uppfattningen att ett språk kan ha betydelse utanför dessa aktiviteter. Det betyder att språket eller världen kan ha en fullständigt avgränsad betydelse, en essentiell kärna som genom vetenskap eller filosofi kan göras synlig. Det kan uttryckas som att det inte finns någon egentlig gräns mellan de objektiva och de subjektiva världarna⁶. Språket är i grunden en aktivitet och verkligheten är därmed en del av en integrerad livsvärld där människorna som berörs lär sig att skapa sammanhang genom att kunna peka ut skillnader och ge exempel på sådana relationer som utgör stommen i deras värld. Detta innebär att våra verkligheter produceras genom föreställningar om världen snarare än genom noggrant studium av densamma (Potter 1996). Wittgensteins kritik av filosofins och vetenskapens försök att grunda sina påståenden om världen i någon form av absolut objektivitet kan sägas utgöra grunden för socialkonstruktivism eller socialkonstruktionism, som det också ibland kallas.

För att skapa förståelse av socialkonstruktionismen och hur den kan kopplas till etniska relationer i äldreomsorgen vill jag lyfta fram fyra punkter som kan sägas utgöra en grund för socialkonstruktivismen. Vivien Burr (1995: 3) talar om denna grund som ”things you would absolutely have to believe in order to be a social constructionist”. Den första punkten handlar om att inta och ha en kritisk hållning till den form av kunskap som tas för given i förståelsen av världen och oss själva. Med utgångspunkt i detta resonemang kan det dras en skiljelinje mellan positivism och traditionell empirism å ena sidan och socialkonstruktivism å den andra. Den engelske vetenskapsteoretikern A. F. Chalmers (1982: 29) me-

nar att "[o]bservation statements [...] are always made in the language of some theory and will be as precise as the theoretical or conceptual framework that they utilize is precise". Till och med iakttagelsen av verkligheten, såsom till exempel i den "deltagande observationen", måste alltså ses med utgångspunkt i de teorier metoden bygger på. Skiljelinjen mellan traditionell empirism och socialkonstruktivism finns där eftersom den senare bygger på "assumptions that the world can be revealed by observations, and that what exist is what we perceive to exist" (Burr 1995: 3). Istället söker en socialkonstruktivist förklaringar genom att analysera hur olika kategoriseringar av världen skapar förutsättningar för ett visst meningskapande. Utgångspunkten måste alltså vara dels den observerbara verkligheten och dels de teorier som observationen och kunskapsskapandet bygger på. Socialkonstruktivisten bör därför inte ta för givet att ett fenomen är på ett specifikt sätt för att "kunskapen" om det är konstruerat på ett speciellt vis.

Den andra viktiga punkten för en konstruktivist är en historisk och kulturell specificitet. Med detta menar Burr att hur vi förstår omvärlden (genom kategoriseringar, koncept, etc.) alltid har en historisk och kulturell kontext (Burr 1995: 3). Det är således viktigt att inte bortse från det faktum att olika objekt (t.ex. kvinnor, barn, män, invandrare, kärlek, äktenskapet) konstruerats olika vid olika historiska tidpunkter. Om vi förblindas av tidens anda och börjar tro att vårt forskningsobjekt alltid ser ut på samma sätt, att det har en universell kärna som är ahistorisk och absolut, riskerar vi att bortse från att vi ser världen genom ett raster (vi kan kalla detta för "kulturella glasögon"). Problemet blir att vi riskerar att reproducera en ideologisk förståelse av världen utan att inse att vår utgångspunkt har varit kulturellt och socialt specifik. Detta kan i sin tur leda till att vi universaliserar och essentialiserar våra egna stereotypa och etnocentriska tolkningar av världen. Vad som i grunden är vår bild av världen (en bild som är sprungen ur en specifik kontext) blir plötsligt en vetenskapligt objektiv sanning. Här finns det gott om historiska exempel på sanningar (medicinska, biologiska, antropologiska) som i ett senare skeende lätt kan spåras till olika ideologier snarare än iakttagelser.

Den tredje punkten Burr tar upp berör hur kunskap skapas och vidmakthålls genom sociala processer. Konstruktivisten menar att all kunskap om omvärlden och om det dagliga livet ständigt produceras genom sociala relationer och interaktioner mellan olika subjekt. Sålunda är det som ses som sant inte sant utan snarare resultatet av dessa interaktioner (Burr 1995: 4). Detta innebär att vetenskapliga sanningar delvis också baseras på sociala kontrakt av olika slag, ofta outtalade överenskommelser som inom ett samhälle inte ifrågasätts därför att de då skulle skapa problem för de sociala relationer som samhället vill värna om. Återigen ge-

staltas detta resonemang genom historiska exempel. Det finns exempel på män som tidigt funnit vetenskapliga belägg för att kvinnors intellektuella kapacitet inte understigit mäns. Trots denna vetenskapliga övertygelse har grundläggande samhälleliga principer som varit diskriminerande mot kvinnor inte ifrågasatts (se Showalter 1987, speciellt sidorna 121-144).

Den fjärde och sista punkten Burr tar upp handlar om att kunskap och social handling går hand i hand. Burr menar att det finns en mängd konstruktioner av världen som är minst lika intressanta som de vedertagna och att alla dessa olika konstruktioner utgörs av sociala handlingar av människor. Detta innebär att olika konstruktioner och förklaringar/beskrivningar av världen alltid innehåller olika former av social handling (Burr 1995: 5). Konkret kan detta få konsekvensen att kunskap kan verka socialt exkluderande. Detta innebär att de perspektiv och förklaringar som inte inryms i en gängse bild av ett visst fenomen också kan få konsekvenser i andra sammanhang än de strikt vetenskapliga. Den sekularisering som ofta varit konsekvensen av vetenskapens allt starkare ställning i världen har medfört att religionen tappat inte bara som förklaringsmodell för världens tillblivelse utan också förlorat terräng in en mängd andra sammanhang som kanske inte har med vetenskap att göra. Ett annat sätt att förstå vad perspektivet handlar om är att det bidrar med förståelsen för att sociala konstruktioner styrs och konstrueras i interaktion mellan människor. Människor anses vara kulturella varelser som nödvändigtvis tvingas skapa sin symboliska livsvärld på ett specifikt sätt. Det betyder att problem endast kan bli ett problem då det konstruerats som ett sådant och det kan inte hittas i ”verkligheten”, utan skapas som ett sådant. Fokus i den här typen av forskning koncentreras därför kring hur världen ”tros” vara och det är endast människorna själva som kan ge dess mening innehåll (Loseke 2003: 165).

I vad som numera betraktas som en samhällsvetenskaplig klassiker, *The social construction of reality*, diskuterar sociologerna Berger och Luckmann (1966) världen och verkligheten utifrån ett kunskapssociologiskt perspektiv. Deras bok är den första med ordet socialkonstruktivism i titeln. Det ska dock påpekas att grunderna för den konstruktivistiska teorin kan härledas ända till Platon via den tyske upplysningsfilosofen Kants uppdelning av tingen så som de manifesteras i sinnevärlden (phenomenon) och ”tingen-i-sig” (noumenon), det vill säga tingen så som de verkligen är oberoende av våra medvetanden. Konsekvensen av Kants resonemang är att kunskap egentligen alltid är filtrerad genom ett medvetande. Det betyder att all empiri ytterst är en fråga om förmimmelser som går att översätta i språk. ”Tingen-i-sig” är för Kant ingen direkt kunskapsdomän (jämför Högnäs 2000). Det är därför tänkbart att olika människor innehåller olika kunskaper om världen och således upplever densamma på olika

sätt. Det är detta resonemang som är grunden i ett socialkonstruktivistiskt synsätt.

Enligt Hacking (1999) handlar den sociala konstruktionen därför om vårt förhållande till idéer av olika slag och dignitet. Med idéer menar Hacking alltifrån begrepp och kategorier till olika sociala hierarkier och grupperingar, såsom ”kvinnlig flykting” eller ”homosexuella invandrare”. Dessa idéer utgör enligt Hacking grunden för vårt sätt att kategorisera och sortera människor. Kategorierna blir på så sätt objekt som kan sägas finnas i världen såsom människor, handlingar och relationer kopplade till olika grundläggande idéer. Dessa olika objekt, i olika kategoriseringar, kan sägas finnas i världen. Det är i underkategoriseringar som teorin om social konstruktion blir nyttig och fruktbar. Här sker de indelningar som får politiska och ideologiska, och ytterst ontologiska betydelser. Men det är viktigt att komma ihåg att det inte är tingen i sig utan idéerna om dem som Hacking vill åt, det vill säga det utpekande eller den gruppering som kategorierna skapar. Det socialkonstruktivistiska perspektivet handlar inte om objekten i sig själv utan fokuserar på den mening som människor skapar omkring sig (Loseke 2003: 13).

Förutsättningen för analyser av det här slaget är att kategoriseringarna är intressanta därför att de påverkar vårt beteende. Det väsentligaste i analysen är att förstå hur objekt i vår omgivning tillskrivs mening och betydelse (Loseke 2003: 15). Den som vill kalla sig socialkonstruktivist och den som vill uttala sig om de sociala konstruktionerna av ett visst objekt måste därför enligt Hacking (1999: 19) hålla med om följande deviser:

X hade inte behövt finnas eller hade inte alls behövt vara som det är. X, eller X som det är just nu, är inte bestämt av tingens natur: det är inte oundvikligt.

Mycket ofta går de längre och understryker att:

X är riktigt dåligt som det är.

Det skulle vara mycket bättre om vi kunde göra oss av med X, eller åtminstone radikalt förändra det.

Enligt Hacking bygger hela tanken om den sociala konstruktionen på dessa tre påståenden. X är inte bestämd av tingens natur. X är inte oundvikligt. X skapas, formas, konstrueras av sociala händelser, social interaktion och historiska förlopp. Hacking påstår dessutom att konstruktivisterna är kritiska till rådande förhållanden. Betyder detta att så kallade konstruktivister är mer kritiska än andra forskare? Nej, det gör det absolut inte! Begreppet kritisk i det här sammanhanget hänger ihop med konstruktivismens arv från den så kallade kritiska teorin som grundades genom Frankfurtskolan på 50-talet. Den kritiska teorin tog sitt namn som

en oppositionell gest gentemot vad man kallade traditionell positivism och empirism. I en essä som typiskt nog har titeln "Traditionell och kritisk teori" tecknar en av skolans grundare, Max Horkheimer, en bild av vetenskapsläget i världen där samhälls- och humanvetenskaperna försökt följa naturvetenskaperna genom principer av rigorös empirism och positivism. Vad som kännetecknar den kritiska teorin är viljan att förstå kulturella och sociala fenomen som inbegripna i samhällsprocesser av olika slag: "critical theory' rejects the procedure of determining objective facts with the aid of conceptual systems, from a purely external standpoint, and claims that 'the facts, as they emerge from the work of society are not extrinsic ...'" (Horkheimer citerad i Bottomore 2002: 16). Den kritiska dimensionen av Frankfurtskolans filosofi har sedermera i sin tur kritiserats. Det är idag inte längre en självklarhet att dela upp kunskapsteoretiska inriktningar i "traditionella" och "kritiska". Namnet är mer en kvarleva från Frankfurtskolans tid än en uppriktig tro på att den ena vetenskapsfilosofin är mer kritisk än den andra.

Social konstruktivism och diskurser

Diskurs är egentligen ett lingvistiskt begrepp som i sin enkelhet betyder "sammanlänkade passager av såväl tal som skrift" (passages of connected writing or speech). Foucault gav det en annan mening och han ansåg att diskurs är en samling uttalanden vilka utvecklar ett språk för hur det talas om – ett sätt att presentera kunskap om – en specifik fråga i en specifik historisk tid (Hall 1997). Foucault menade att diskurser (det reglerade sättet att tala) erbjuder oss en uppfattning om världen och en subjektifiering där kunskap relateras till den reglerande makten av diskurserna. Detta innebär att genom talet subjektifieras vi av den rådande diskursen i relation till den ordnande makten.

Till skillnad från Hackings diskussion av sociala konstruktioner som objekt för idéer, talade Foucault (1972, 1977) om förståelse av verkligheten med utgångspunkt i subjektet. För Foucault är det själva subjektifieringsprocessen och dess förhållande till vad han kallar diskurser som är kärnan i den socialt skapade verkligheten. Tingen existerar men får endast mening och blir objekt genom kunskap via diskurser. Den centrala utgångspunkten för Foucault blir därför de sätt och tekniker (praktiker) genom vilka kunskap förmedlas och når en slags allmängiltighet. Han kommer därför ofta in på olika resonemang som berör meningsskapande och representationer. Det är genom representationer kunskap vinner allmängiltighet och därmed också makt. Denna makt kommer i första hand till uttryck i de subjekt som diskurserna ger upphov till. Foucault menar med andra ord att människan såsom den ser på sig själv egentligen är resultatet

av en subjektifiering i relation till rådanden sanningar och föreställningar. När Foucault exempelvis talar om övergången från ett feodalt rättssystem där kungens makt var direkt och brutal men ofta tillämpades på ett arbiträrt sätt till ett modernt rättssystem utan tortyr och offentliga avrättningar, menar Foucault att vi missar själva grundvalen för denna förändring om vår slutsats stannar vid konstaterandet att det moderna samhället är mer humant. Foucault menar istället att människans väsen förändras i och med övergången till absoluta rättsprinciper. Den nya ordningen möjliggör ett nytt sorts subjekt. Detta subjekt är kopplat till förändringar både i samhällets ekonomiska grundvalar men framförallt i de kunskapspraktiker som gör det möjligt att generera nya sanningar (Foucault 1977).

Foucaults klassiska benämning för detta förhållande är ”makt/kunskap”, där snedstreckets beteckning får beteckna att det inte går att separera dessa storheter åt. Foucaults diskurser är därför aldrig isolerade till enbart ett uttalande, en text, en händelse eller ett ursprung. Samma diskurs bestående av ett sätt att tänka eller ett sätt att framställa kunskap på kommer att genomsyra en rad texter i en rad olika sammanhang. Foucault menar att kunskap om världen är en fråga om hur betydelse och mening tillskrivits olika fenomen och att det därför är diskurserna och inte tingen i sig själv, som vår kunskap ytterst handlar om. Den stora skillnaden mellan Hacking och Foucault går vid deras syn på vilket förhållande diskurser respektive idéer har till subjekten. För Hacking existerar människan före sina idéer om världen; för Foucault är det just diskurserna som gör människan till ett subjekt. Vi kan därför enligt Foucault inte separera människan från sina idéer på det sätt som Hacking gör. Samhällets olika disciplineringsmekanismer skapar den människa som underordnar sig de sanningarna som genom denna subjektifiering vinner allmängiltighet. Vår individualitet härrör enligt Foucault därför i vår underkastelse av dessa kunskapsystem. Detta medför i sin tur att vi måste erkänna maktens produktivitet:

The individual is no doubt the fictitious atom of an 'ideological' representation of society; but he [sic] is also a reality fabricated by this specific technology of power that I have called 'discipline'. We must cease once and for all to describe the effects of power in negative terms: it 'excludes', it 'represses', it 'censors', it 'abstracts', it 'masks', it 'conceals'. In fact, power produces; it produces reality; it produces domains of objects and rituals of truth. The individual and the knowledge that may be gained from him [sic] belong to this production (Foucault 1977: 194).

Foucault beskriver ett subjekt som en individualiserad produkt av makt. Av citatet ovan framgår tydligt att makt inte enbart är en negativ mekanism av kontroll utan en nödvändighet för skapande av självet. Den discipli-

plinerande makten i skolan, arbetsorganisationer, fängelser, sjukhus skapar subjektivitet på en individuell nivå (Baker & Galasinski 2001: 31).

Stuart Hall är sociolog och har kommit att tolka Foucaults diskussion av bilder, texter, språk och diskurser som ett "system av representation". Han har också gjort försök att omsätta Foucaults genealogiska metod⁷ till en mer metodologiskt tillgänglig och användbar teori. Hall (2001: 73-74) menar att studier av diskurserna om till exempel "vansinne", "straff" eller "sexualitet" måste inneha följande beståndsdelar för att man ska kunna tala om en diskursiv analys:

1. uttalanden om "vansinne", "straff" eller "sexualitet" vilka ger oss en utmärkande sorts kunskap om dessa;
2. regler som bestämmer typiska sätt att prata om de här ämnena men som också utesluter andra sätt, det vill säga reglerna som styr det som är "sägbart" eller "tänkbart" om vansinne, straff eller sexualitet vid en särskild historisk tid;
3. "subjekt" som på något sätt personifierar diskursen – den vansinnige, den hysteriska, den kriminelle, den avvikande, den sexuellt perverse; med de förväntade attribut som vi antar att dessa subjekt bör ha, givna på det sätt vilket kunskap om begreppen är konstruerade vid den tidpunkten;
4. kunskap om hur begreppen genererar auktoritet (makt), ett sätt att förkroppsliga "sanningen" om dem vilket konstituerar den "verkliga sanningen" vid typiska historiska tidpunkter;
5. praktik för hur subjekten ska hanteras, medicinsk behandling för de vansinniga, straffreglementen för skyldiga, moralisk disciplinering av sexuellt avvikande, vilkas uppföranden blir reglerade och organiserade i enlighet med dessa idéer;
6. erkännande av att andra diskurser kommer att uppträda vid en annan historisk tidpunkt och ersätta de existerande. Öppenhet inför nya diskursiva formationer, nya begreppsliganden av "vansinne", eller "straff", eller "sexualitet", nya diskurser med makt och auktoritet, att reglera "sanningen" och sociala praktiker kommer att utvecklas.

När Hall sammanfattar Foucaults genealogiska analys av diskursiva formationer på det här sättet, både förenklar han den och gör den praktiskt användbar inom samhällsvetenskap och humaniora. Hall synliggör i sina sex punkter samband mellan faktorer vilka genererar potentiella möjligheter för att utforska andra diskurser än den kring vansinne, straff eller sexualitet. Den nyfiknes frågor blir: Är äldreomsorgen en diskurs? Är etnicitet en diskurs?

Subjektifiering och subjektpositioner i omsorgen

Jag kommer att använda mig av det tidigare nämnda begreppet subjektivitet som ett verktyg för att studera processer, händelser och situationer i äldreomsorgen och vad det kan innebära att vara en arbetande människa inom äldreomsorgen. Förutsättningen för att använda subjektivitet bygger på hållpunkten att vi konstitueras som subjekt via sociala processer som gör oss till subjekt både för oss själv och för andra. Subjektivitet och identitet har i viss utsträckning använts som synonyma begrepp. Det går dock att konceptuellt skilja dem åt. Donald Hall, som i en rad olika böcker berört subjektivitetsbegreppet, menar att en människas identitet kan beskrivas som "that particular set of traits, beliefs, and allegiances that, in short- or long-term ways, gives one a consistent personality and a mode of social being" (Hall 2004: 3). Subjektivitet, å andra sidan, är ett begrepp som alltid medför ett visst mått av självreflektion. Här knyter Hall an till den kritiska teorins tradition när han hävdar att subjektivitet är ett kritiskt begrepp som inbjuder oss att fundera på "how and from where identity arises, to what extent it is understandable, and to what degree it is something over which we have any measure of influence or control" (Hall 2004: 3-4). För min del finns det alltså en poäng med att tala om subjekt eller subjektpositioner snarare än om identiteter. Identitet är ett begrepp som refererar till beskrivningar av en person med vilken vi känslomässigt identifierar oss (Baker & Galasinski 2001: 28). Identiteter kan också betraktas vara diskursivt performativa, konstruerade via en diskursiv praktik vilken kan ses som dramatiserad eller föreställd via normer och konventioner (Butler 1990, 1993).

Alla sociala handlingar härrör ur någon form av mening eller betydelse. Detta innebär i sin tur att våra handlingar delvis kan härledas till diskursiva konstruktioner av olika slag. Det är i denna mening som man kan säga att alla handlingar har en diskursiv aspekt. Äldreomsorgens praktik analyseras här som sociala, kulturella och praktiska handlingar. Men vad är det då som studeras? Det enklaste svaret på den frågan är att en diskursiv studie är en studie av det använda språket (Wetherell, Taylor & Yates 2001a: 3). Vid diskursiva analyser hamnar det språk som associeras till ett specifikt ämne eller aktivitet i fokus. Exempelvis alla de begrepp, lagar och värderingar som skapar till exempel begreppet "familjen". Begreppet studeras och analyseras utifrån de olika positioner som kommit att producera begreppets allmängiltighet. Det innebär att studiet kan komma att behandla begreppet "familjen" i en större samhälllig och historisk kontext, och därmed också hur det är relaterad till andra begrepp inom en kultur. Precis som i det Hall (2001) kallar diskursanalysens sex olika beståndsdelar kommer socialkonstruktivisten att intressera sig för alla de regler, kunskaper, och bekräftanden som ingår i kunskaps- och sannings-

produktionen inom ett givet fält. Intresset ligger i hur språket blir betydelsefullt som en del av processer och händelseförlopp. Det handlar till exempel om att undersöka hur klassifikationer av människor eller specifika aktiviteter får olika betydelser i samhället (Wetherell, Taylor & Yates 2001b: 7).

Hall (1997) utgår från Foucaults subjektivitetsteknologier i identitetsskapandet men väljer att utveckla begreppet ytterligare genom att resonera om förutsättningarna för identitetsskapandet som *subjektpositioner*. Det fängslande med resonemanget kring subjektpositioner är att det genererar utsikter för en vidare analys av beteenden, förhållningssätt, möten och handlingar individer emellan. Överfört på omsorgsarbetet kan Halls (1997: 56) utveckling av Foucaults resonemang förstås enligt följande:

Subjektet som bärare av omsorgsdiskursen: Vilket inbegriper de subjekt i omsorgsarbetet som kan förkroppsliga föreställningarna om omsorg genom sina handlingar. Detta är i dagsläget kvinnliga subjekt som är beredda att bry sig om i sörjandet för klienterna och uppträda kärleksfullt i omsorgsarbetet.

Subjektet i diskursen: Denna dimension av subjektpositionen omfattar egenskaper som tillskrivs subjektet och som läses in av omgivningen genom representationen av omsorgen. Här spelar alla de förväntningar som omgivningen har på omsorgsarbetaren en stor roll. Dessa förväntningar regleras i stor utsträckning av diskurser om kvinnlighet och kärleksfullhet. Detta betyder att diskurser producerar en plats för subjektet utifrån en viss sorts kunskap och får på så sätt en mening. I detta fall är betydelsen könad.

Betraktarens plats i diskursen. Hall diskuterar också en tredje aspekt av subjektpositionerna, nämligen den plats som skapas för betraktaren. Eftersom Hall framförallt diskuterar representationer blir denna aspekt den viktigaste för honom. I mitt arbete kommer jag att beröra denna aspekt genom analysen av kursmaterial och bilder av omsorg.

De tre ovan nämnda dimensioner av subjektpositionerna kan inte förstås var för sig. Subjektpositioner tas och ges via ömsesidighet i de sociala relationerna. Det går inte att avgöra vilken som är den dominerande och det är heller inte betydelsefullt. Det intressanta är att omsorgssubjektet för att bli accepterat måste leva upp till de bilder som omsorgsdiskursen genererar. Beverly Skeggs (1997) har studerat hur kvinnor formeras till "vårdande subjekt" via vårdutbildningar och menar att:

...the caring self is produced through the negotiation and performances of subject positions given by the organization of caring courses and the caring curricula. These subject positions relate to wider discourses of caring and bring with them specific duties and responsibilities (Skeggs 1997: 56)

Detta betyder att subjektet i olika kontexter blir bärare av en viss typ av kunskap som diskursen producerar. Omsorgspersonalen blir på så sätt bärare av diskursen samtidigt som de är subjekt i diskursen och dessutom något som omgivningen kan betrakta och använda i skapandet av sina positioner. Alla tre dimensioner finns med. Personalen tar och får subjektpositioner som är relaterade till andra diskurser om omsorgen såsom moderlighet och kärleksfullhet, vilket för med sig specifika uppgifter och ansvar. Personalen ska följaktligen inte endast utföra det konkreta omsorgsarbetet, utan för att handlingen ska uppfattas som kvalitativ måste personalen inta subjektpositioner som stämmer överens med våra föreställningar om vad en ”sann” omsorgsarbetare är. Stuart Hall menar att alla diskurser mer eller mindre konstruerar subjektpositioner:

It is not inevitable that all individuals in a particular period will become the subject of particular discourse in this sense, and thus bearers of its power/knowledge. But for them–us–to do so, they–we–must locate themselves/ourselves in the position from which the discourse make most sense, and thus become its ‘subjects’ by ‘subjecting’ ourselves to its meaning, power and regulation. All discourses, then, construct subject-positions, from which alone they make sense (1997: 56).

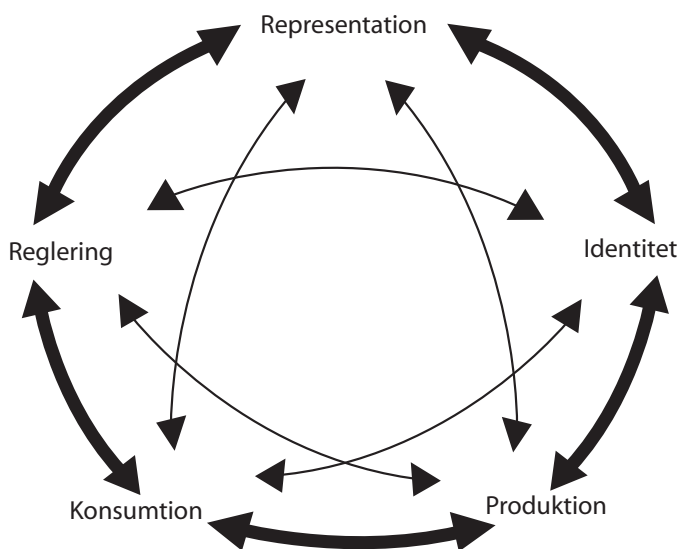
Diskurser avsätter specifika platser för subjektet. Kunskapen inom äldreomsorgen utövas inom ramen för den diskursiva formationen, vilket ger subjektet dess position.

I likhet med Skeggs (1997: 12) använder jag subjektpositioner för att studera på vilket sätt personalen blir/formerar sig till ”typiska” äldreomsorgsarbetare och speciellt hur genus och etnicitet kommer till uttryck i dessa positioner. Skeggs (1997) skriver att subjektpositioner är effekter av diskursen tillsammans med olika institutionella strukturer och att de därför är mer omfattande än diskurserna. Specifika diskurser påverkar subjektpositionerna genom det sätt de är organiserade via institutionella strukturer såsom exempelvis utbildning och media.

Kulturens flöde

Foucault anlägger det diskursiva perspektivet och Hall fungerar som en illustrativ förbindelse mellan teorin om meningsskapande och bilden av ”verkligheten”. Figuren nedan visar hur fem processer relaterar till varandra när social mening skapas inom en kultur: representation, identitet, produktion, konsumtion och reglering. Genom processerna synliggörs hur mening produceras och hur centrala element i kulturen skapar personliga identiteter, subjektivitet och subjektpositioner. Figuren illustrerar

ett dynamiskt förhållande mellan fem interaktiva processer i den kulturella praktiken. Den kan ses som ett exempel på hur dessa fem fungerar tillsammans.

Figur 3. Kulturens flöde (Hall 1997)

Kultur handlar om delade gemenskaper och gemensamma betydelser. Halls intention med figuren är främst att förklara och redogöra för hur kultur formas. Ett annat syfte är också att exemplifiera subjektpositioner. Genom att använda figuren vill jag både förstå äldreomsorgskulturen och hur subjektifieringsprocesser skapas utifrån föreställningar om omsorg, kön och företrädelsevis etnicitet. Låt mig först kommentera de fem processerna i figuren.

Representation:

Alla kulturer använder bilder och symboler för att representera begrepp, idéer, värderingar och känslor. Ett rött hjärta är exempelvis en kulturell symbol för kärlek. På sätt reflekterar den som symbol dominerande värderingar och uppfattningar, såväl som konflikter och motsägelsefullheter.

Identitet:

De individuella och gemensamma identiteterna är på olika sätt relaterade till andra processer inom figuren. Under vissa omständigheter kan olika aspekter av identitet (t ex kön, klass, etnicitet, sexualitet, etc.) kopplas till t ex representation på ett mer regelbundet och återkommande sätt. Exempel på detta är hur kvinnors identitet kommit att kopplas till olika före-

ställda svagheter och styrkor. Representationen av kvinnor som ”naturligare” omsorgssubjekt kopplas till föreställningar om moderlighet och omsorg och kan därmed relateras till en ekonomisk skillnad där kvinnas lott varit att arbeta i hemmet.

Produktion:

Denna aspekt i Halls figur återknyter till den ansats som jag beskrivit i avsnittet om den kritiska teorins inflytande på socialkonstruktivismen. Här kan vi skönja viljan att inkludera de ekonomiska grundstrukturerna i analysen av det kulturella flödet. Att exempelvis kvinnan kommit att förknippas med hemmet och familjen kan alltså ses som delvis beroende på den ekonomiska struktur som gjort indelningen logisk och självklar. Att denna indelning idag ifrågasatts kan ses som en spegling av förändringar i de ekonomiska grundförutsättningarna i samhället. Om ekonomin inte hade tillåtit kvinnor att delta i samhällslivet hade detta alltså medfört konsekvenser för hur kvinnors identiteter hade representerats, reglerats och konstruerats.

Konsumtion:

Inom kulturen skapas olika konsumtionsmönster. Det kulturella kapitalet som Bourdieu (1977) introducerar är länkat till klassrelaterade olikheter i konsumtionen. Konsumtion handlar alltså inte enbart om kommersiell och ekonomisk aktivitet utan konsumtion är en viktig beståndsdel i den kulturella process där identiteter konstrueras och preciseras.

Reglering:

Inom kulturens flöde reglerar och sanktionerar vi handlingar, relationer, värderingar, uppfattningar och föreställningar för att skapa sammanhang (”verklighet”) och överensstämmelse mellan det jag själv gör och de bilder som representerar ”verkligheten” för mig. Ytterst fungerar juridik, moral och etik som de viktiga ”reglerarna”.

Figuren illustrerar uppkomsten av den kulturella praktiken, men jag kommer att använda den som en illustration för hur kulturens flöde kan relateras till diskurser och jag vill även fokusera på hur representationer konstruerar subjektivitet.

Kulturens flöde handlar om att göra

... there is no ”being” behind doing, effecting, becoming; ”the doer” is merely a fiction added to the deed – the deed is everything [Butler 1990: 34 citerar Nietzsche i On the genealogy of morals].

... det finns inget ”varande” bortom görandet, forandet, blivandet, ”göraren” är snarare en tillagd fiktion till handlingen – handlingen är allt [min översättning].

Det är riskabelt att analysera utsagor i sökandet efter diskurser. Den här typen av analys kan lätt leda till vad Antaki, Billing, Edwards och Potter i en artikel i den elektroniska tidskriften ”Discourse Analysis Online”⁸, kallar en cirkulerande identifiering av diskurser och förtryckande strukturer. Den form av analys jag gjort i avhandlingsarbetet går ut på att analysera utsagor samt att studera hur dessa utsagor används som medel i specifika sammanhang för att producera vissa effekter. Det kan handla om att i samtalen uppmärksamma den gemensamma tolkningsram och förståelse som döljs bakom ett visst uttalande. Om man som jag är intresserad av etniska relationer finns faran med att tolkningen kommer att ligga i linje med en övertydlig koppling till förtryckande strukturer och att de så kallade etniska subjekten i forskningen enbart kommer att betraktas som offer för just dessa strukturer. Antaki, Billing, Edwards och Potter menar att analysen måste nå förbi de negativa anspråken. Som forskare måste vi också se maktens produktivitet, att den diskursivitet vi studerar ger upphov till möjligheter för den enskilde, både när det gäller att inta eller avfärda subjektpositioner och när det gäller den enskildes möjlighet till att medverka i produktionen av ställningstaganden och förhållanden. Potter (1996) menar att forskaren i analysen därför måste betrakta diskursen som både konstruerad och konstruerande. Forskaren bör således se till individers handlande. De utsagor jag analyserar måste uppfattas i relation till förekommande handlingar, utan att för den skull förlora Foucaults fokus på makt. Därför menar Potter att det är centralt att observera både aktioner och interaktioner.

Det Potter beskriver när han talar om aktioner och interaktioner blir för mig det Foucault skildrar som den diskursiva praktiken eftersom diskurs är det system av representationer (föreställningar) som är uppbyggt kring regler om uppförande, vedertagna handlingsmönster och institutioner. När det gäller vård och omsorg är denna praktik i sin tur kodifierad i olika texter som sprider föreställningarna och gör dem allmängiltiga. Sätten att uppföra sig, texternas innehåll och institutionerna styr på så sätt vilka handlingar som bör och inte bör utföras (Smith 2002). Beroende på hur exempelvis invandrare framställs och representeras kommer inställningen till invandraren att förändras. Talar ett helt samhälle om ”invandrarproblematiken” så hanteras och upplevs också invandraren i en rad olika situationer som ett problem. Potter menar att det är just representationer som blir betydelsefulla i förståelsen av utsagor, något som även Hall (1997), Fairclough (1992, 1989), van Dijk (1997a, b) och Spencer

(2006) ser som avgörande för vårt identitetsskapande och uppfattningen av vår omvärld.

Analysen ska således inte resultera i en diskussion som slutar i ett cirkel resonemang där resultatet enbart förklaras som en produkt av icke förändringsbara strukturer i samhället (i detta fall av rasifierande och/eller etnifierande slag). Kommunikation mellan individer måste ses som aktioner och interaktioner där den diskursiva strukturen omtolkas och omformas efter den givna situationens krav och förutsättningar. I tolkningen av dessa handlingar och interaktioner kommer jag därför att använda mig av begreppet *doing*. Judith Butler (1990, 1993) har argumenterat för att genusrelationer är performativa, att de är framställningar som bäst förstås som ett görande. Hon menar att vi blir våra kön och att genusrelationer är att betrakta som en görande aktivitet, en process där genus är något vi skapar i interaktionen med andra människor (Butler 1990: 152). Det är även denna utgångspunkt som utgör Karen Davies (2001) teoretiska resonemang kring hur kön görs i relationen mellan läkare och sjuksköterskor (*doing gender*).

Fältarbete

Om förutsättningen är att alla individer via sociala rörelser, kulturella mönster och representationer präglas till en viss livsåskådning och föreställningsvärld blir dessa aspekter betydelsefulla i mötet med det så kallade fältet. Som empiriker blir först intresset och sedan valet av informanter en mycket viktig del av forskningsprojektet. Kanske vet forskaren från början vilken målgrupp hon vill rikta sig mot; kanske växer målgruppen fram efter hand. Ibland har forskaren via en specifik målgrupp funnit en forskningsfråga. Det skulle betyda att forskningsfrågan föds via fältet. Det kan exempelvis handla om orsaker till sjukskrivningar i specifika yrkesgrupper, uppkomsten och orsaker till arbetsskador och så vidare. En omfattande del av arbetslivsforskningen tar sin utgångspunkt i det så kallade *fältet*. En forskningsfråga om etnicitet har inget givet fält, eftersom etniska relationerna återfinns överallt. För att kunna undersöka forskningsfrågorna och för att överhuvudtaget få ett överskådligt empiriskt material har jag ändå varit tvungen att utgå ifrån vad som slarvigt benämns *fältet*. Detta har förstås gett mig anledning att försöka förstå vad detta fält är för något. Frågor som jag ställt mig är: Vad är ett fältarbete? Var börjar och var slutar fältet? Hur förhåller jag mig till fältet?

James Clifford har i en rad texter väckt frågeställningen om vad fältet är och därmed reflekterat kring hur antropologer och etnologer förhåller sig till sina så kallade "fält". Han konstaterar att det finns en naiv inställning till att fältet finns "därute" och att vi som forskare kan åka "ut" till

denna ”verklighet” och beforska den. Istället lyfter han fram ”fältets” diskursiva aspekter och betonar att: ”[t]he field is also a set of discursive practices” (1997: 22). Detta betyder att även forskaren är inkluderad i och därmed en del av fältet. Forskaren skapar berättelser om det så kallade fältet. Risker med skildringarna är att forskaren allt för starkt tillkännager fältet som en verklighet för sig, avskild från forskarens egen. Därför ifrågasätter Clifford den kunskap som genereras utifrån genuina fältstudier och menar att den verklighet som beskrivs i själva verket enbart är forskarens egen. Nästa fråga blir: Vad är det som beskrivs? Det är följaktligen angeläget att förhålla sig till detta *fält* som en verklighet där forskaren alltid är en del av sammanhanget och där detta kommer att påverkas av forskarens närvaro. Dessutom blir ”verkligheten” beskriven genom forskarens föreställningar om världen och synen på människorna. Fältet finns runt om oss hela tiden och vi måste nödvändigtvis inte befinna oss där ”ute” för att finna förståelse och kunskap om specifika områden. Därmed blir synen på kunskapsinhämtningar central.

Inspiration till att närma mig forskningsfrågorna metodologiskt har jag hämtat från feminismen. Frågan om kunskapsinhämtning är en angelägen bas för hur feministisk kritik och vetenskapsteori relateras till olika typer av forskning. Den feministiska forskningen tillskriver inte kvinnor ett ontologiskt privilegium bara för att de är kvinnor, utan istället är ändamålet att konstruera en teori som belyser hur kunskap alstras genom specifika sociala relationer (Mulinari 1997: 130). Delar av den feministiska forskningskritiken utgår ofta från diskussioner om hur klass, genus, etnicitet och ras är representerade inom forskningen (se bl. a. hooks 1989, Harding 1991, Pettman 1996). En central argumentation inom feminismen är ett ifrågasättande av förhållningssättet till dem som ska ”beforskas”. Ett metodologiskt dilemma har inom feminismen därför berört frågan om vem som har tolkningsföreträde och makten att beskriva kunskap. I den feministiska ståndpunkten finns ett samband med Cliffords kritiska förhållningssätt till fältet. Den viktiga aspekten i forskningsprocessen är hanteringen av den information som forskaren genom skriven text förmedlar.

Perspektiv på insamlingen av data

Research practice which conceptualises the world in terms of a range of discursive resources available to individuals and groups has two important consequences. First, it problematises the notion that researchers can, by building empathy and trust, reliably access true and singular perspectives and experiences through, for example, the interview. Instead within poststructuralist and post-modern research practice the interview is seen not as a

straightforward window on the world, the interviewees' "true" feelings, but as a local accomplishment, a topic in its own right, where the researcher uses the interview to examine both which discursive resources or linguistic repertoires the interviewee draws upon, what moral reputation or self-identity is displayed and how accounts are constructed within that particular context. The second consequence is that the interpretive role of the researcher at all stages of the research process is given greater definition. Just as the interpretive role of research participants is highlighted in poststructuralist and post-modern research, so too is that of the researcher in gathering data, in the process of transcription of data, in analysis, and in the representational form within which findings are presented (Liz Trinder 2000: 52).

Mitt utgångsläge för att genomföra studier av etniska relationer i äldreomsorgen handlar inte om att försöka fånga sanningar om verkligheten utan istället erbjuda versioner av det vi förstår som verkligheten. Den här inställningen grundar sig på att jag ser verkligheten som allt för komplex och dynamisk till sin natur för att det ska vara möjligt att fånga alla aspekter av ett socialt sammanhang. Språket konstituerar verkligheten. Det finns därför ingen utomspråklig sanning för mig som forskare att finna. Ett sådant ställningstagande innebär att genomförandet av en diskursiv analys aldrig kan resultera i en presentation av den absoluta sanningen. Som en generell regel vid diskursiva analyser kan det sägas att tolkningen av utsagorna ska koncentreras till diskurser snarare än till de personer som levererat "pratet". Syftet är alltså inte att försöka utläsa intentioner, dolda övertygelser eller underliggande betydelser som informanten inte är medveten om (Wetherell, Taylor & Yates 2001b: 19). Vad det handlar om är att göra olika kontextuella tolkningar av utsagor som sedan valideras mot teorier som kan förklara utsagornas relation till kulturens flöde i stort. Det primära för mig som forskare är att på ett tidigt stadium förstå vad det är jag söker efter då jag använder de olika metoderna. Framförallt är det centralt att den teoretiska utgångspunkten finns med i mötet med fältet. Detta är nödvändigt för möjligheten att analysera materialet på ett sätt som står i relation till frågorna och syftet med projektet.

Forskningsanalyser med hjälp av diskurs

Diskursanalysen behöver nödvändigtvis inte betraktas som en metod, utan kan ses som en teori för forskningsprocesser som kan kombineras med olika metoder på flera sätt. Det kan uttryckas som att diskursanalysen är en metodologi som förenar teoretiska positioner med hur forskaren hanterar frågor kring makt, ansvar och etik. Det finns flera traditioner inom diskursforskningen. Wetherell (2001a: 6) inkluderar i boken *Discourse*

theory and practice sex olika traditioner inom diskursanalysen:

- Conversation analysis and ethnomethodology;
- Interactional sociolinguistics and the ethnography of communication;
- Discursive psychology;
- Critical discourse analysis and critical linguistics
- Bakhtinian research;
- Foucauldian research.

De olika traditionerna inom diskursforskningen kan dock ibland vara svåra att separera från varandra, eftersom de har det gemensamt att de härstammar från lingvistik. Diskursanalysens kan urskiljas via tre ben och en beskrivning av dessa är: 1. *Social interaktion* vilken innefattar studier såsom observationen (Goffman) och konversationen (Silverman), 2. *Medvetandet, jaget och meningsskapanden* vilken berör diskursiv psykologi (Potter, Lakoff, Loseke) och slutligen 3. *Kultur och sociala relationer* vilken omfattar kritisk diskursanalys (Fairclough, van Dijk, Foucault, Hall).

Förutsättningen för hur jag analyserat det material som jag fått genom studierna ligger i punkten 3. *Kultur och sociala relationer* och det är framförallt genom Fairclough och den kritiska diskursanalysen som det går att metodologiskt tydliggöra hur jag tolkar utsagorna från personalen. Fairclough (1989, 1992) menar att:

Critical approaches differ from non-critical approaches in not just describing discursive practices, but also showing how discourse is shaped by relations of power and ideologies, and the constructive effects discourse has upon social identities, social relations and systems of knowledge and belief, neither of which is normally apparent to discourse participants (Fairclough 1992: 12).

Fairclough anser att det använda språket är en form av social praktik och detta betecknar han som en diskurs. En diskurs är följaktligen handlingar och ageranden. I diskursen kan tre betydelsefulla beståndsdelar synliggöras:

- Content (innehåll) – vad sägs och görs
- Relations (relationer) – de sociala relationer som människor möter i diskursen
- Subjects (subjekt) – subjektpositioner som en person tar i besittning eller övertar

Fairclough menar att språkbruket är det mest lämpliga att studera för att genomföra diskursiva analyser. För honom är det också centralt att analy-

sen tar hänsyn till maktförhållanden som råder i praktiken. Han sammanför sin kritiska diskursanalys med lingvistik och samhällsvetenskapen samtidigt som han skapar en koppling mellan makro- och mikronivå för det som han analyserar. Fairclough anser att analyser av text (med text avses både skriven text, tal och handlingar) syftar till att blottlägga dess tvingande effekt, det vill säga den funktion ”texten” har i förhållande till den subjektifieringsprocess där den ingår. Ett enklare sätt att uttrycka detta är att Fairclough intresserar sig för vad texten gör socialt. En kritisk diskursanalys måste enligt Fairclough inkludera relationer mellan diskurser och strukturella effekter. Han anser det inte tillräckligt att konstatera förekomsten av diskurser utan dessa måste kopplas till olika former av maktstrukturer. Faircloughs schematiska figur ser ut som följer:

Tvingande förbindelser	Strukturella effekter
Innehåll	Kunskap och föreställningar
Relationer	Sociala relationer
Subjekt	Sociala identiteter

Figur 4. Förbindelser mellan diskurs och strukturella effekter (Fairclough 1989)

Enligt Fairclough (1989: 91) är en kritisk diskursanalys:

1. En beskrivning eller skildring av en text (observera Faircloughs vidgade textbegrepp)
2. En tolkning eller förklaring av förhållandet mellan text och interaktion
3. En förklaring av förhållandet mellan interaktion och social kontext

Det mest väsentliga att ta hänsyn till vid användandet av Faircloughs kritiska diskursanalys är att alla tre nivåerna är med i tolkningen av materialet. Det vill säga hur är det vi säger relaterat till det vi gör relaterat till maktrelationer?

Gemensamma etiska överväganden vid samtliga metoder

Ingen deltagare citerad i denna avhandling är anonym för mig. Jag har träffat alla deltagarna i de olika studierna och vet vad de heter och så vidare. Däremot har jag i god forskningsetisk anda varit noggrann med att avidentifiera samtliga deltagare. En avidentifiering innebär att det är omöjligt att spåra informanternas identitet genom den text som finns

återgiven i avhandlingen. Alla deltagare har blivit både muntligen och skriftligen informerade om de olika studiernas syften, frågeställningar och upplägg. Allt deltagande har gjorts på frivillig basis och informanterna har fått information om att de kan avbryta sitt deltagande när som helst under studiens gång. Vid ett inledande introduktionsmöte har jag även gett muntlig och skriftlig information om vad som händer med ljudupptagning eller anteckningar. De förvaras inlåsta och läses och analyseras enbart av mig och mina handledare. Jag har därmed gett informanterna en garanti om avidentifiering och en samtyckesblankett (se bilaga 1.) har fyllts i av samtliga deltagare. De klienter som jag besökt tillsammans med personalen har gett sitt muntliga samtycke till att jag får vara hemma hos dem som forskare inom äldreområdet.

Min roll som forskare har varit synlig och jag är medveten om att min närvaro påverkar de situationer som jag och informanterna befunnit oss i. Det har varit en viktig ståndpunkt för mig att inte försöka agera som en ”insider” trots att jag har både teoretisk kunskap och praktisk erfarenhet inom området jag beforskar. Tvärtom har jag tagit rollen som ”outsider” vilket betyder att jag medvetet försökt att hålla ett avstånd mellan mig och informanterna. Relationerna mellan informanter och forskare utgörs av en maktasymmetri då det är jag som frågar och de som svarar, även om jag försökt hitta alternativa sätt att hantera detta på. Gränserna för att kategorisera sig som en ”insider” eller ”outsider” är flytande och det är självklart att de erfarenheter jag själv har ibland återspeglats i det förhållningssätt jag haft till informanterna (Bulmer & Solomos 2004: 192). Jag har presenterat mig som forskare och inte nämnt vilken bakgrund jag har. Främst för att minska risken för att informanterna tar min kunskapsbas för given och då inte får samma behov att beskriva sin arbetssituation för mig.

En annan viktig etisk dimension i behandlandet av information är att jag i avhandlingen väljer ut små delar av de många samtal som vi fört tillsammans. Dessutom reducerar jag deras berättelser till skrift vilket inte alltid gör en alldeles rättvis bild av ett sammanhang. Detta är dock forskningens villkor och med all respekt för det som samtliga informanter delgett mig har jag gjort mitt yttersta för att ge en så rättvis bild av berättelserna som jag kunnat.

Intervjuer med män som har invandrarbakgrund i äldreomsorgen

En etniskt kodad arbetsmarknad har medfört att allt fler personer med invandrarbakgrund söker sig till arbeten inom äldreomsorgen. Framförallt därför att det finns lediga jobb inom yrkesområdet, men också för att

personer med invandrabakgrund länkas dit via olika samhälleliga instanser såsom arbetsförmedlingen och genom annan verksamhet för arbetssökande som till exempel praktikplatser och andra arbetsmarknadsåtgärder. Under de senaste åren har inte bara fler kvinnor med invandrabakgrund fått arbete inom äldreomsorgen utan också män med invandrabakgrund har blivit vanligare på arbetsplatserna. Eftersom manlig personal överhuvudtaget är en ganska ovanlig syn inom äldreomsorgen uppfattade jag männen med invandrabakgrund som en intressant grupp att studera ur flera aspekter. Jag trodde att manligheten och synen på sig själv som manlig personal i en kvinnodominerad arbetsorganisation kunde förmedla något viktigt om köns- och genusrelationer inom yrket. Jag ville också prata med männen om de föreställningar om invandramannen som förekommer i vårt samhälle, till exempel som ”familjeman”, ”machoman” och ”modersfixerad”. Studiet gick ut på att försöka få manliga medarbetare med invandrabakgrund inom äldreomsorgen att bli intervjuade av mig. Jag sände ut brev till 82 äldreomsorgsverksamheter i Malmö stad. I brevet erbjöd jag manliga personer med invandrabakgrund att ta kontakt med mig om det kände att de hade lust och möjlighet att delta i ett forskningsprojekt omkring etniska relationer i äldreomsorgen. Resultatet blev att sex personer kontaktade mig och meddelade att de ville ställa upp. Eftersom jag i upplägget av studien hade för avsikt att genomföra tre intervjuer med varje informant slutade det med att tre personer ansåg sig villiga att ställa upp. De tre som inte ville genomgå tre intervjuer erbjöd kontakter via telefon och jag ställde också en del frågor till de här personerna. Ingen av dessa tre personer är dock representerade i det empiriska materialet.

Genom intervjuerna ville jag fånga aspekter av genus och etnicitet i relation till omsorgsarbetet. Syftet med att genomföra tre intervjuer med varje informant var att jag bedömde det som att personerna i fråga behövde få tid på sig att fundera över de frågor som jag önskade ställa. Vid en första träff med männen, som jag träffade var för sig, informerade jag om studiens upplägg och syfte. De fick såväl skriftlig som muntlig information omkring mitt avhandlingsprojekt. Jag berättade om de tre intervjutillfällenas huvudteman och gav dem frågor som jag önskade att de skulle fundera över till intervjuerna. Informanterna fick vid första samtalet information om vad deras samtycke till deltagandet i studien innebar. De undertecknade där en skriftlig samtyckesblankett med upplysningen att vederbörande har rätt att avbryta sitt deltagande när som helt under studien och dessutom kan begära att ta tillbaka all information som lämnats även efter det att studien genomförts.

Två av männen kom till mitt kontor och vi genomförde intervjuerna i ett lämpligt rum på min arbetsplats. Den tredje mannen önskade att jag kom till hans arbetsplats och där genomfördes intervjuerna i ett särskilt

samtalsrum som fanns på arbetsplatsen. Intervjuerna bandades för att på ett enkelt sätt dokumentera det som sades. Det skulle vara omöjligt för mig att anteckna allt det som vi pratade om. Dessutom är det stor risk att viktig information går förlorad om forskaren samtidigt måste koncentrera sig på att både föra ett samtal och skriva. De genomförda intervjuerna i denna avhandling kan klassificeras som intensivintervjuer enligt den typologi som upprättats av Halvorsen (1992). Intensivintervjuer är ett samtal där intervjuaren uppmuntrar informanten att med egna ord formulera sådana erfarenheter och attityder som är relevanta för problemställningen.

Jag har genomfört således tre djupintervjuer med tre män med invandrarbakgrund, sammanlagt fördelade på nio intervjutillfällen. Frågor till intervjupersonerna inordnades under följande tre teman (se även bilaga 2):

- Omsorgen som moraliskt arbete
- Etniska relationer i äldreomsorgen
- Den manliga identiteten i omsorgsarbetet

Teman med underfrågor har använts och informanterna har till viss del varit styrda av dessa teman. Därför kan man inte säga att frågorna alltid har fötts fram spontant under samtalet, utan intervjuguiden med underfrågor följdes. Fler frågor och funderingar utvecklades utifrån det Kvale (1997) kallar "kvalitativ forskningsintervju." Denna metod har som syfte att förstå ämnen från livsvärlden ur den intervjuades eget perspektiv. Även om forskningsintervjun till sin struktur liknar ett vanligt samtal, utnyttjar den som professionell intervju ett angreppssätt och en frågeteknik av arteget slag. Tekniskt sätt är den kvalitativa forskningsintervjun halvstrukturerad, det vill säga varken ett öppet samtal eller strängt strukturerat frågeformulär. Den genomförs enligt en intervjuguide som koncentrerar sig till specifika teman (Kvale 1997: 32).

Intervjuerna är en mellanmänsklig situation och ett samtal mellan två parter om ett tema av förhoppningsvis ömsesidigt intresse. Det har varit av stor vikt att jag som intervjuare kunnat bygga upp en atmosfär där den intervjuade känt sig trygg nog att kunna tala fritt om sina upplevelser. Samtidigt är det viktigt att förstå att samtalet i en forskningsintervju inte är något ömsesidigt samspel mellan två likställda parter. Det råder en bestämd maktasymmetri där intervjuaren definierar situationen, introducerar samtalsämnena och styr genom ytterligare frågor under intervjuförloppet (Kvale 1997: 119). Det är min uppfattning att jag hade en relation till informanterna som inbegrep trygghet och respekt för varandras positioner i forskningsintervjusituationen. Vi drack kaffe och fikade under intervjuerna för att det skulle kännas lite mer avslappnat och samtalsliknande.

De tre informanterna var mycket engagerade i projektet. De förbered-

de sig noga genom att läsa igenom frågorna under de olika temaområdena och varje intervju varade en till en och en halv timme. Samtliga intervjuer gjordes på informanternas fritid och de erhöll ingen ekonomisk ersättning för sitt deltagande.

Forskningscirkeln som arena för möten

För att under andra former än intervjuer och deltagande observationer komma i kontakt med äldreomsorgspersonal (fältet), valde jag också att träffa informanter i en forskningscirkel. Forskningscirkeln kan både ses som en arena för utbildning och som en forskningsmetod där framförallt kvalitativa analysmetoder används (Holmstrand & Härnsten 1999, 2003). Gunilla Härnsten har arbetat med forskningscirkel och skriver i rapporten *Den långa vägen till föräldrainflytande* (1995) bland annat att arbetet i cirkeln går ut på att en grupp diskuterar och analyserar ett gemensamt problem där forskarens roll är att vara med och utkristallisera problemen och ge information om den forskning som finns. Vidare menar Härnsten att forskningscirkeln framförallt bör ses som en mötesplats och en samarbetsmodell där forskares och praktikers olika kunskaper och erfarenheter förs samman. Forskningscirkeln, studiecirkeln eller den demokratiska dialogen, som den också ibland kallas, kännetecknas av att det på arenan sker utväxling av synsätt, idéer och argument. Men kanske är det viktigaste att alla som deltar har möjlighet att utgå från egna erfarenheter (Holmer & Starrin 1993: 142). Genom återkommande möten och kunskapsförmedling kan forskningscirkeln betraktas som en demokratisering av forskningen, eftersom mötena bygger på ett ömsesidigt kunskapsutbyte mellan forskare och praktiker (Svenning 1990). Ingen är mer expert än den andre på det gemensamma ämne som ska avhandlas. Forskarens roll är att vara katalysator, en intresserad och lyssnande deltagare (Holmstrand & Härnsten 2003: 258).

Tanken om att genomföra en forskningscirkel där kommunalanställd äldreomsorgspersonal skulle delta formulerades tillsammans med Malmö stads FoU-enhet för äldre. Tillsammans med en forskningskoordinator i Malmö stad (fil. dr. i psykologi) skapades formerna och grunden för att samla personal från olika verksamheter. Resultatet blev att åtta av Malmöns tio stadsdelar ansåg såg sig intresserade av att låta någon från personalgrupperna inom äldreomsorgen delta i studien. Det var vård- och omsorgscheferna som informerade om projektet i sina respektive verksamheter. Via vård- och omsorgscheferna sändes en intresseanmälan från mig ut med information om projektets syfte och frågeställningar. Det fanns inga detaljerade kriterier uppsatta för deltagandet mer än att forskningscirkeln riktades mot undersköterskor och vårdbiträden i äldreomsorgen. Kravet

för att kunna delta var dock att de personer som anmälde sig på ett eller annat sätt ansåg det intressant att diskutera etniska relationer i äldreomsorgen. Genom att sammanföra deltagare till forskningscirkeln från olika stadsdelar ökade chanserna till en givande diskussion. De olika äldreomsorgsverksamheterna arbetar inte alltid på samma sätt och genom att en representant från separata delar av kommunen deltog kunde en bredare erfarenhetsbank byggas upp. Av olika anledningar valde två utav de åtta intresserade att inte skicka någon deltagare och därmed kom sex personer att delta i forskningscirkeln istället för de planerade åtta. Till dessa sex deltagare sändes en ”kursplan” ut med en beskrivning av vad forskningscirkeln skulle gå ut samt ett tillhörande schema för våra träffar.

Deltagarna

Samtliga sex deltagare i forskningscirkeln hade erfarenheter av omsorgen om äldre personer med invandrarbakgrund. Alla var kvinnor mellan 24-62 år. Tre var svenskfödda och tre av dem var födda och uppvuxna i andra europeiska länder. Utbildningsnivån varierade. Två hade undersköterskeutbildning och fyra hade vårdbiträdesbefattning med olika typer av kompetensutbildningar i bagaget. Erfarenhetsnivån var varierande men detta berodde främst på att de som var yngre inte hunnit arbeta så många år.

Case-metoden

Forskningscirkeln hade två huvudsakliga syften. Dels skulle personal som arbetar inom äldreomsorgen känna att de fick ut något och lärde sig något genom sitt deltagande och dels var jag som forskare angelägen om att studera hur det pratades om etnicitet. Som jag tidigare nämnt har jag inte varit intresserad av att studera attityder eller inställningar till vare sig etnicitet eller invandrare. Min uppmärksamhet har snarare riktats mot hur det resoneras om etnicitet och vilka praktiska konsekvenser detta resonemang får. För mig var det mycket viktigt att vi i forskningscirkeln, både för deltagarnas skull men också för mina intressens skull, samtalade om praktiken och det som görs på deras arbetsplatser, snarare än att vi diskuterade någon slags generell uppfattning om vad etnicitet är. Jag ville inte att vi skulle hamna i diskussioner om hur det skulle kunna vara, eller hur det borde vara, eller för den delen hur det var innan etnicitet blev en dimension av äldreomsorgen. Jag ville att vi skulle försöka fokusera på hur det är just nu och hur personalen praktiskt arbetar i situationer där de trodde att etnicitet hade haft betydelse.

Strategin för att skapa praktisknära samtal i forskningscirkeln var att utgå från case-metoden (C. Egidius 1999, 2000). Denna metod innebär att

en verklighetsbaserad situation, vanligen en beskrivning av någonting som har inträffat, presenteras för gruppmedlemmarna för att sedan diskuteras och analyseras. Själva problemet i fallet är oftast av en karaktär där det inte finns några enkla, rätta eller felaktiga svar. Fördelen med att arbeta med ett case, hädanefter fall, är att det ger en konkret, praktisk och kontextbunden kunskap. Vägen för att nå fram till analysen är därför viktigare än själva slutresultatet. Fallen kan se mycket olika ut. De kan vara kortfattade beskrivningar av speciella, kritiska händelser där mänskliga känslor, dialoger och beteende återges. De kan också vara dokumentsamlingar som innehåller protokoll, brev, tidningsartiklar etc. Fallen kan utformas på olika sätt. Forskaren kan tillhandahålla färdiga fall som gruppmedlemmarna får diskutera, alternativt att gruppmedlemmarna bidrar med egna upplevda fall. I denna studie valde vi att arbeta med deltagarnas egna fall, vilket har inneburit att omsorgspersonalen funderat över upplevda fall/händelser från sin respektive arbetsplatser där de tror att etnicitet spelat roll för hur fallet utvecklats.

Case-metoden har i den här studien företrädesvis använts som ett pedagogiskt redskap i samtalen med deltagarna. Utifrån Egidius H. (1999) kan case-metoden tolkas som en form av PBL (problem baserat lärande), men där case-metoden huvudsakligen riktas mot praktisknära händelser/fall, framförallt på arbetsplatser. Case-metoden har sitt ursprung i ekonomiutbildningar från Harvard University och Northwestern University och har därför kommit att associeras med utbildandet av ekonomer. Metoden har använts i syfte att få studenter att relatera sina teoretiska kunskaper till praktiska situationer (Rippin m.fl. 2002). Numera har metoden utvecklats inom olika utbildningar och handböcker till både lärare och elever finns författade (se Maufette-Leenders mfl. 1997, 2003). Case-metoden och diskussionerna kring fallen har i det här sammanhanget inte varit ett mål, utan snarare ett medel. Tankestrukturen har använts för att ge varje fall likvärdig uppmärksamhet, men framförallt för att skapa struktur under samtalen. Vi använde Charlotte Egidius (1999) modell för genomarbetning av praktikfall enligt case-metoden:

			Praktikfall enligt case-metoden			
Fall?	Problem?	Orsaker?	Vad händer?	Åtgärder?	Konsekvenser?	Frågor?

Figur 5. Struktur enligt case-metoden (C. Egidius 1999).

Forskningscirkelns konkreta genomförande

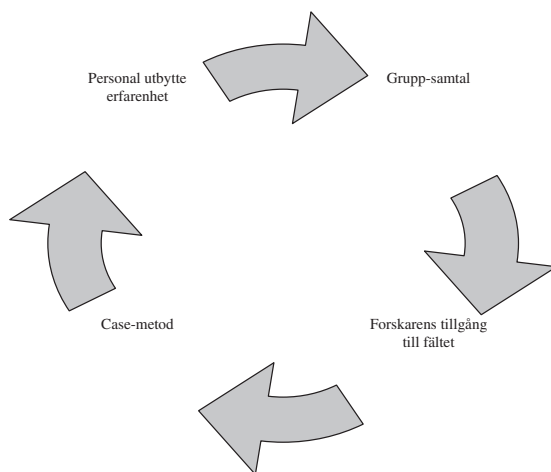
Det tidsmässiga upplägget för forskningscirkeln innebar sex träffar totalt i tre timmar vardera under en sammanhängande sexveckorsperiod. Medverkan i cirkeln gjordes på personalens arbetstid och byggde på frivillighet. Det var jag själv som agerade som cirkelledare och forskningskoordinator (fil. dr. i psykologi) från Malmö stads FoU-enhet för äldre fanns med som observatör. Cirkelledarens roll var att föra noteringar på vita tavlan och ibland driva och styra diskussionen till nästa fråga i modellen.

Första tillfället inleddes med en presentationsrunda och en mer ingående redogörelse kring forskningscirkelns mål, syfte, frågeställningar och tillvägagångssätt. Omsorgspersonalen skulle i enlighet med den ovan beskrivna fall-modellen diskutera fall/händelser i arbetslivet där de trodde att etnicitet har haft eller fått betydelse. Uppgiften för deltagarna blev sålunda att de själva genom sina arbetserfarenheter fick skapa diskussionsunderlaget. Detta innebar att deltagarna var aktiva i forskningscirkeln på så sätt att det var de som skapade agendan genom att presentera upplevda fall på sina arbetsplatser. Etnicitet presenterades för deltagarna som något som kan ha beröringspunkter med religion, kultur, språk och nation. För att göra uppgiften praktisknära och begriplig önskade jag att omsorgspersonalen skulle presentera en *klientrelaterad* och en *kollegierelaterad* händelse och/eller relation där de trodde att etnicitet haft eller fått betydelse. Eftersom utgångspunkten från min sida är att etnicitet är en relation, blev uppgiften att beskriva ”ge och ta”- situationer. Där ”ge och ta” står för både det som kan ses som de lyckade och/eller misslyckade sidorna av relationen, dels i förhållandet till kollegor och dels till klienter. Frågorna till omsorgspersonalen inför de beskrivande fallen var: När uppstår ”ge och ta”- situationer och varför? När uppstår de inte och varför? Med utgångspunkt i dessa frågeställningar ville jag vidare att cirkeldeltagarna skulle fundera och sedan presentera upplevda händelser från respektive arbetsplats (se de beskrivna fallen i bilaga 3).

Samtalen i forskningscirkeln utgör en ändamålsinriktad interaktions-situation. Talsituationens utmärkande drag såsom kontext, uppfattade syften, intervjuarens status och framtoning, typ av uttalanden och deras beskaffenhet kan leda till en specifik diskursiv produktion där det är svårt skilja mellan vad som hör till kontexten och vad som är talarens egna relativt varaktiga uppfattning eller attityd (Chaib 1995: 99). Samtalen som är förda i cirkeln är ständiga sociala interaktioner skapade av samtliga deltagare. Det är en avsevärd skillnad på samtal vars utgångspunkt är att omsorgspersonalen förutsättningslöst får berätta om hur de upplever sin arbetssituation mot att det finns en styrning. Det finns kvalitativa forskare som betraktar styrning med ledande frågor under intervjun som ett problem. Inom alla former av diskursiva analyser ses dock inte ledande frågor

som ett dilemma utan som en del av intervjun som interaktion. Det betydelsefulla är att beakta hur frågorna är formulerade när man analyserar materialet. Det vill säga att både frågan och svaret analyseras (Winther 2000: 120-121). Materialet analyseras genom ett sökande efter representationer, där representationerna står för på vilket sätt som omsorgspersonalen i cirkeln producerar betydelse med det de säger. Kategorisering av data bygger på forskarens teoretiska intressen. I detta fall fokuserade jag på hur omsorgsdiskurs och etnicitetsdiskurs integrerar och samverkar med varandra. Kategoriseringen utgår därmed från de berättelser och representationer som deltagarna producerar, dock inom den yttre ram som jag genom min analys påtvingar materialet. Deltagarnas beskrivningar ses inte enbart som konkreta händelser utan även som förklaringar till händelserna. Dessa händelser och förklaringar innehåller inte bara ett motiv med tillhörande motiveringar utan de består också av sociala identiteter. Analysen blir då att förstå hur dessa identiteter konstrueras och upprätthålls i den sociala miljön som deltagarna beskriver (May 2001: 167-172).

Den främsta metoden inom cirkeln har därför varit att föra samtal i grupp. Gruppsamtalen har spelats in för att ge forskaren möjlighet till tematiska analyser av informationen som framkommit under mötena. Dessa teman har utvecklats med utgångspunkt i de teoretiska dimensioner jag beskrivit ovan. Här har mitt intresse av och förståelse för diskursivitet spelat en avgörande roll. För syfte och frågeställningar relevanta delar av gruppsamtalen har transkriberats och i det sammanhanget är det viktigt att vara medveten om att en utskrift är en överträdelse, en förvandling av en berättarform – muntlig diskurs – till en annan berättarform – skriftlig diskurs. Utskrifter är avkontextualiserade samtal (Kvale 1997: 153). Figuren 6. illustrerar några viktiga aspekter av forskningscirkeln som metod.

Figur 6. Forskningscirkeln som metod

Hanterandet och analysen av fallen har mer kommit att likna den som gestaltas inom ramen för case-studies. Medan case-metoden ses som ett pedagogiskt angreppssätt ses case-studies, fortsättningsvis fallstudier, som en forskningsmetod. I föreliggande studie blir därför fall-metoden pedagogiken kring fallen och fallstudiemetoden själva metodologin. Det är inte ovanligt att forskare som använder sig av fallstudiemetoden enbart arbetar med ett enda fall. Det kan till exempel handla om att etnografiskt följa individers väg genom välfärdsstaten, för att senare beskriva och analysera sociala fenomen (se Merriam 1998).

Fallstudiemetoden innebär ett sätt att studera komplexa sociala enheter som består av multipla variabler som kan vara av betydelse för att förstå företeelsen i frågan. Fallstudiemetoden är särskilt användbar när frågeställningen innebär att man måste teoretisera mer kring de faktorer som är inblandade. Det kan gälla att få fokus på mönster av tolkningar som tillhandahålles av undersökningspersonerna och det är när man ska bestämma specifika mönster som viktiga beståndsdelar i ett givet fall uppdrag. Fallstudien utgör en vetenskaplig metod som kan rymma många ämnesteoretiska och filosofiska perspektiv. Urvalet av undersökningsenheter kan göras på olika sätt och både kvalitativ och kvantitativ information kan användas. Valet av angreppssätt bestäms av hur problemet ser ut, vilka frågor det ger upphov till och vilka slutresultat man vill ha (Merriam 1994). I stora drag berör fallstudien ett flertal former av analyser. Vanligen behandlas analyserna utifrån både mikro- och makroperspektiven (Feagin 1991: 36-37).

Det är som tidigare nämnts inte *ett* specifikt fall som är kärnan för analys i denna studie utan vad som sägs kring de olika fallen. Yin (2003) menar att det finns olika typer av fallstudier och att man kan välja att studera antingen enskilda eller multipla fall. Även Yins exemplifierade fall är av en annan karaktär än de som återfinns i forskningscirkeln, då de i större utsträckning handlar om hela organisationer. I den här studien är fallen erfarenhetsbaserade, konkret beskrivna relationshändelser. Det är dock med inspiration från Yin (1994, 2003) som jag använder mig av en del begrepp kring fallstudiemetoden. De fall som forskningscirkeln tagit upp är vad Yin kallar deskriptiva fallstudier. Detta betyder att fallen är beskrivande, praktikinära händelser baserade på deltagarnas egna erfarenheter. Den mest eftersträvnsvärda strategin vid analysen i fallstudier är att använda pattern-matching eller tematisering för att finna teoribildande strukturer (Yin 1994:106, 140). Tematiseringen är en form av kodning där man placerar textfragment från transkriptionerna i kategorier (Winther 2000: 122). Tematiseringen eller kodningen blir det underlag frambringat ur datan som sedermera kommer att tolkas. För att identifiera olika teman har transkriptionerna genomlästs flera gånger. Fallstudien

innehåller substantiella element av en berättelse (narrative). Varje fall blir en liten berättelse om vardagen eller livet som inrymmer både komplexitet och motsägelsefullhet. Följaktligen kan man tänka sig att det kan bli svårt att få fram generella vetenskapliga resultat och teorier. Ett sätt att avgöra validiteten är att fokusera på sammanhanget. Vid tematiseringen av fallen/berättelserna är det inte enbart deltagarens röst och berättelsen av fallet som blir avgörande för vad som är meningsfullt utan också svaret på den kategoriska frågan: *Vad är fallen ett fall av?* (Flyvbjerg 2001: 86).

Konkret tillvägagångssätt vid deltagande observationer i hemtjänsten

Det är en rörande känsla över själva livet som kommer över mig när jag som deltagande observatör i äldreomsorgens hemtjänstgrupp står i en hall i en lägenhet fylld av konst och bilder på barn och barnbarn. Alla attribut runt om i denna lilla hall vittnar om den hjälpbehövande kvinnans händelserika liv. Känslan griper tag i mig kanske därför att jag plötsligt inser att även mitt eget liv tycks passera med en sådan hastighet att det i denna stund känns som att det inte är länge tills jag själv befinner mig i kvinnans situation. Men känslorna tränger sig på och berör också för att jag står där utanför toalettdörren och lyssnar på den konversation som vårdbiträdet och kvinnan för under tiden som hon får hjälp med att duscha. Kvinnan framför om och om igen sin oro över att vårdbiträdets byxor kommer att bli våta medan vårdbiträdet hela tiden försöker övertyga henne om att det inte gör någonting. Det gripande i denna ömsesidiga omsorgsrelation är vårdbiträdets underkastelse för den äldre kvinnan, där hon varsamt tvålar in kvinnan medan hon samtidigt försöker hålla vattentemperaturen i en jämn nivå, så det varken blir för varmt eller för kallt. Trots att arbetsställningen är usel och att vårdbiträdet faktiskt blir våt om byxorna säger hon med klart övertygande röst att det absolut inte gör någonting och att byxorna snart kommer att torka.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Från och till under tre månaders tid har jag gjort öppna deltagande observationer i en hemtjänstgrupp i Malmö. Syftet med att genomföra en studie där jag själv var deltagande i arbetet inom äldreomsorgen grundas främst i den kunskap som jag fick genom de tidigare genomförda studierna. Det blev synnerligen viktigt för mig att se praktiken för att sedan analysera och förstå relationer inom äldreomsorgen. De deltagande observationerna utfördes sist i serien av tre studier och detta gjordes medvetet eftersom det var viktigt för mig att veta vad jag sökte efter (Pole & Lampard 2002: 76).

Jag har inte "förutsättningslöst" gått ut på fältet utan snarare är genomförandet av de deltagande observationerna väl genomtänkt och planerat. Förutsättningen med att befinna mig i hemtjänsten har varit att se "something rather than everything" (Pole & Lampard 2002: 77). Jag har sökt efter nyckelproblem och har strategiskt också sökt efter uppföranden, handlings sätt i relation till begreppen kön, klass och etnicitet.

Deltagande observationer har inneburit att jag befunnit mig tillsammans med hemtjänstpersonalen under dagtid och roterande följt med olika personer i gruppen för att på så sätt få inblick i deras arbete, som går ut på att besöka i vårdtagarna i deras ordinära boenden. Jag har enbart besökt vårdtagare som gett sitt muntliga medviggande till att jag som forskare får arbeta tillsammans med personalen i vårdtagarens hem. På morgonmötet bestämdes det vem eller vilka jag ska gå tillsammans med under dagen. Arbetsgruppen bestod av åtta personer med olika tjänstgöringsgrad och utbildningsnivåer. De var i blandande åldrar mellan 23-55 år. En i gruppen var man och tre av medarbetarna var födda utanför Sverige. Grupplokalen var belägen i ett hyreshus och det var både personer i lägenheter och villor i närheten som fick hjälp och stöd från personalen. Personalen antingen gick eller cyklade till vårdtagarna.

Att använda en öppen observation går ut på att deltagarna i undersökningen vet om att jag fungerar som observatör. Observationer kan skildra vad människor gör (handlingar), vilket kan skilja sig från vad de säger att de gör. Men handlingar är inte alltid självförklarande. Därför måste forskaren bilda sig en uppfattning om vad hon sett. För att kunna bilda sig en uppfattning om det observerade är det nödvändigt att ha kunskaper som övergår det själva observationen synliggör (Halvorsen 1992). Det var väldigt viktigt för mig att poängtera för personalen att jag inte studerade dem som enskilda individer utan deras arbetssätt och arbetsrelationer.

Traditionellt brukar det i metodologiska texter dras en skiljelinje mellan olika typer av deltagande observationer beroende på hur mycket forskaren varit aktiv i de situationer som observeras. Gold (1958) har identifierat fyra olika typer av observatörer för insamlande av forskningsmaterial (Pole & Lampard 2002: 70):

1. Complete participant
2. Complete observer
3. Participant as observer
4. Observer as participant

I hemtjänsten har jag växlat mellan att vara deltagande observatör (3) och observerande deltagare (4) beroende på vilken situation jag befunnit mig i. När jag var tillsammans med personalen hemma hos vårdtagarna samarbetade vi och utförde sysslorna tillsammans. Vi städade, tvättade, hand-

lade, gick på apoteket, satte på stödstrumpor, bäddade sängar, plockade fram frukost, delade ut lunchlådor och många andra saker som tillhör hemtjänstens arbetsuppgifter. Med vissa vårdtagare fick jag en närmare kontakt och med dem gjorde jag mer personliga saker som exempelvis att hjälpa till med av- och påklädning, hjälp till toaletten och hjälp med att duscha. I relation till vårdtagarna var jag mer av en deltagande observatör.

När det gällde andra arbetsuppgifter i hemtjänstarbetet som exempelvis olika former av administration, deltagande i möten eller planeringsarbete var min roll mer tillbakadragen. Jag försökte hålla en låg profil, engagerade mig inte i semesterplaneringsarbetet och hade inga åsikter om hur arbetet skulle organiseras. I grupplokalen var jag således mer av en observerande deltagare.

Den deltagande observationen är en oerhört intressant och effektiv metod som ställer forskaren inför både praktiska, sociala, etiska och moraliska dilemman. Ibland kändes det svårt att lägga band på mig själv och inte blanda mig i en diskussion där jag trodde att jag skulle kunna vara behjälplig. Jag försökte verkligen att skapa en acceptabel roll för mig som forskare i gruppen. Det var också viktigt att vi skulle komma förbi det stadiet då alla uppträder ”korrekt” inför varandra. Det var en oerhörd balansgång eftersom det uppstod ett förtroende mellan oss samtidigt som jag studerade dem i deras arbete. Nedan följer några av de noteringar jag förde angående forskarrollen och de känslor denna gav mig:

Tvetydiga känslor väcks hos mig i mötet med personalgruppen då de ger intryck av att de accepterar min närvaro men ändå verkar fundersamma på min roll och mitt uppdrag. De är trots viss osäkerhet kring mig väldigt välvilligt inställda och måna om att jag ska få se så mycket som möjligt av deras arbete. Personligen känns det som att jag får identifikationsproblem. Jag ifrågasätter mig själv och metoden. Det känns på ett sätt som ett förräderi mot dem. Jag studerar dem och deras arbete, och jag är någon annan. Kan jag verkligen få inblick och förståelse i vad som händer här? Vad är mina tolkningar, tolkningar av? Relationen till gruppen känns fri och enkel och de accepterar mig trots att det känns som att jag inte svarar rätt på deras frågor.

[Dagboksanteckning våren 2005]

...

Jag försöker hålla en mycket låg profil i gruppen. Jag låter dem styra samtalen och svarar i princip endast på frågor. Dessa är i och för sig väldigt många och av olika karaktär. De vill veta vem jag är och ställer många privata frågor. ”Makten” tas dock ständigt ifrån mig. De tycks inte vilja höra vad jag säger samtidigt som de verkar intresserade. De av-

bryter mig gärna. De vill gärna berätta men tycks inte önska att jag kommenterar det de säger. Ibland "glömmer" de min roll som forskare och då känns det enklare att prata. Det känns viktigt att agendan ligger hos dem och inte hos mig.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Relationerna med dem som arbetade i hemtjänstgruppen upplevdes från min sida som respektfyllda och uppriktiga. De kändes som att våra roller var tydliga. Jag är dock väl medveten om att den som observerar och de som observeras har olika utgångspunkter för de situationer som så att säga ingår i det observerbara. Det går därför inte att komma ifrån att förhållandet mellan den som observerar och de som observeras är ojämnt (Pole & Lampard 2002: 87).

Jag använde mig av en dagbok där jag nedtecknade tankar, känslor och händelser som jag upplevde. Det nedskrivna kan sägas vara "notes on notes" till skillnad från "real time notes" eftersom jag gjorde anteckningarna när jag kom hem efter dagens arbete. Det var min bedömning att det verkade alltför konstlat att föra anteckningar inför dem som jag studerade. Det kändes som att en sådan situation skulle skapa avstånd mellan oss men också ge ett något kränkande känsla. De dagboksanteckningar som jag förde i anslutning till mina besök i hemtjänstgruppen fungerar som ett empiriskt material.

De anteckningar som jag skrev ner handlade om känslor och upplevelser av forskarrollen men var företrädevis iakttagelser av situationer/händelser/handlingar där jag tolkade att aspekter av begreppen kön, klass och etnicitet hade betydelse. Detta var varken en enkel eller en självklar arbetsuppgift och därför är anteckningarna från dagboken av varierande slag. Noteringarna blev ibland som anekdoter och ibland små stödord för att sammanfatta ett händelseförlopp vid exempelvis ett sammanträde.

II

OMSORG

KAPITEL 3

OMSORGSDISKURSEN I TEORI OCH PRAKTIK

Inledning

I det här kapitlet kommer jag att föra en diskussion med utgångspunkten att omsorgen kan betraktas som en diskurs. Ansatsen är att med hjälp av en Foucauldiansk tolkning visa hur äldreomsorgen inte enbart kan definieras utifrån ett pragmatiskt perspektiv, utan också kräver alternativa förklaringar. Med återkopplingar till tidigare omsorgsforskning ger jag exempel på hur omsorgsarbetets komplexitet är relaterat till moraliska krav på kärleksfullhet som i sin tur kan relateras till föreställningar om kvinnlighet och moderlighet.

Analysen av omsorgsdiskursen är koncentrerad till den offentliga sektorn och bunden till omsorgens organisation. Det empiriska underlaget i det här kapitlet bygger på att jag via litteraturstudier av kurslitteratur som är riktad till blivande vård- och omsorgspersonal tolkar hur representationer av omsorg skapar specifika villkor i omsorgsarbetet. Jag har även studerat bilder och diskuterar på vilket sätt dessa exemplifierar kärleksfullhet i omsorgshandlingar.

I referat till flera andra genomförda studier som tar upp hur omsorgspersonal resonerar om sitt arbete gör jag kopplingen att det i förhållande till föreställningar om omsorgen och praktiken återfinns ett moraliskt krav på kärleksfullhet. Jag menar att i relation till kravet på kärleksfullhet är det centralt för personalen att förhålla sig moraliskt till de föreställningar som omgärdar omsorgsbegreppet. På så sätt skapar föreställningar om omsorg specifika krav på omsorgsarbetaren.

Jag inleder kapitlet med en kort genomgång av äldreomsorgens framväxt. Vidare övergår jag till en diskussion om åldrande och hur äldre-

omsorgen kan betraktas utifrån föreställningar och praxis, för att till sist komma in på det som berör omsorgen som en diskursiv praktik. Detta gör jag genom att resonera om omsorgen som handling men också som föreställningen om en handling. Jag stödjer mig främst på Stuart Halls framställning av subjektpositioner via representationer (se Beträktarens plats i diskursen kap. 2 s. 39) när jag analyserar kurslitteratur och bilder av omsorgen.

Äldreomsorgen i Sverige

Äldreomsorgen är en väl integrerad och omfattande del i den svenska välfärdsstaten. Även om anhöriga gör viktiga insatser så är äldreomsorgen ytterst en offentlig angelägenhet i kommunal regi (Eliasson 1996: 138). Den svenska äldreomsorgen började i mer modern form växa fram strax efter förra sekelskiftet. Sverige var då ett övervägande agrart samhälle som befann sig i en snabb ekonomisk och social omvandling. Det går att urskilja tre tidpunkter under 1900-talet då den svenska äldreomsorgen slagit in på nya vägar. (1) Alldeles i början av århundradet skedde en uppgörelse med det förindustriella samhällets fattigvård och ålderdomshemmet framstod som idealet. (2) Ifrågasättandet av denna äldreomsorgsform kom omkring 1950, och från denna tid växte sig hemmaboendeideologin stark. (3) Den ursprungliga ”billiga” hemtjänsten blev efterhand dyr och detta tillsammans med en växande mängd mycket gamla människor och svårigheter att finansiera äldreomsorgen ledde till en ny inriktning. Kostnadsproblem inom äldreomsorgen har lett till ett växande intresse att finna organisationsformer som gynnar kostnadsmedvetandet. Här ingår köp-säljssystem, entreprenader och privatisering som viktiga ingredienser (Eliasson 1996:150). Under denna period har olika socialpolitiska reformer genomförts och under 1960-talets debatt restes krav på att socialvården skulle ha vissa övergripande mål som politiska riktmärken för verksamheten. De mål som ”Samarbetskommittén för socialvården” redovisade 1970 var demokrati, jämlikhet, solidaritet och trygghet på lika villkor. Mål kom att understrykas i förarbetena till socialtjänstlagen och 1979 lade regeringen fram en proposition om socialtjänsten (1979/80: 1). I denna föreslogs att de olika vårdlagarna skulle ersättas av en enda enhetlig socialtjänstlag (SoL). Socialtjänstreformen trädde i kraft den 1 januari 1982 och har vidare omarbetats och vidareutvecklats vid flera tillfällen. Den nya socialtjänstlagen trädde i kraft 1 januari, 1998.

Socialtjänstlagen är en ramlag och syftet med en ramlag är att skapa utrymme för flexibilitet och lokala lösningar. Socialtjänstlagen anger huvudmålen för socialtjänsten utan att i detalj gå in på hur verksamheten ska bedrivas. Ramen är given av riksdagen som sedan överlåter åt varje

kommun att närmare utforma verksamheten. SoL § 1, den så kallade portalparagrafen, säger:

Samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas

- ekonomiska och sociala trygghet
- jämlikhet i levnadsvillkor och
- aktiva deltagande i samhällslivet.

Socialtjänsten skall under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskilda och gruppers egna resurser.

Verksamheten ska bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet. Socialtjänstlagen utgör grundstommen i all offentlig äldreomsorg. Det är utifrån socialtjänstlagen som beslut om till exempel hemtjänst kan fattas och det är genom § 6 som det huvudsakliga beslutsfattandet inom äldreomsorgen sker. Olika slags insatser från hemtjänsten avser underlätta den dagliga livsföringen och i många fall möjliggöra ett kvarboende i det egna hemmet. Det kan handla om människor som på grund av sjukdom, fysiska, psykiska och/eller sociala funktionshinder eller annan orsak behöver stöd och hjälp i den dagliga livsföringen. Hemtjänstens traditionella innehåll kan allmänt sett indelas i uppgifter av servicekaraktär och uppgifter som mer inriktas mot personlig omvårdnad. Med servicekaraktär avses bland annat praktisk hjälp med hemmets skötsel, städning och tvätt och hjälp med inköp, ärenden på post och bank och med tillredning av måltider eller distribution av färdiglagad mat. Med personlig omvårdnad avses de insatser som därutöver behövs för att tillgodose fysiska, psyksiska och sociala behov (Nordström 1998). Det kan handla om hjälp för att kunna äta och dricka, klä sig och förflytta sig, sköta personlig hygien och i övrigt insatser för att bryta isolering och för att kunna känna trygghet och säkerhet i det egna hemmet.

Att en person flyttar till särskilt boende kan ibland vara den bästa lösningen i de fall behoven av tillsyn och trygghet för den enskilde och närstående inte fullt ut kan tillgodoses i det egna hemmet. Det förekommer många olika benämningar på de olika slag av kollektivt boende som ingår i samlingsbegreppet särskilt boende. Enligt § 6 SoL har den enskilde rätt till -bistånd för sin försörjning och sin livsföring i övrigt om behovet inte kan tillgodoses på annat sätt.

Äldreomsorgen – föreställningar och praxis

Före 65 har man en hobby

Efter 65 kallas det terapi

Före 65 går man till frisören

Efter 65 kallas det hårvård

Före 65 promenerar och motionerar man

Efter 65 kallas det pensionärsgymnastik

Före 65 går man på bio och teater

Efter 65 kallas det aktivering⁹

Äldreomsorgens utveckling tar sin utgångspunkt i åldrandet men i processen sker det en slags växelverkan mellan åldrandet i sig och föreställningar om åldrandet. Ovanstående text visar på denna ömsesidiga verkan, där den kronologiska åldern i samma stund som 65-årsdagen infaller förvandlar människan till att associeras med den offentliga äldreomsorgen. För ord som terapi, vård och aktivering är typiska uttryck för att beskriva händelser och skeenden i äldreomsorgen. Texten är ironisk och framställd i en skämtsam ton, men föreställningarna om äldre, ålderdomen och äldreomsorgen kan inte fränkopplas de föreställningar om begreppen som kan anses allmänt gällande.

Hazan Haim (1994) har utifrån ett antropologiskt perspektiv specialiserat sig på temat ålderdom och diskuterar ålderdomen från ett socialkonstruktionistiskt perspektiv. Utifrån hans resonemang skulle en illustration som ovan vara en sociokulturell konstruktion av åldrandet som bygger på sociala attityder och strukturer. Andra exempel på detta är hur äldre betraktas som ensamma, svaga, inaktiva och ibland till och med infantila. Detta är attityder och strukturer som ikläder åldrandet en underton av rädsla och ångest. Men vad är en *äldre* person? När betraktas man som gammal och av vem? När börjar åldrandet?

Åldrandet kan betraktas på flera sätt men de flesta gerontologer anser att svaret på åldrandets gåta återfinns i individens arvs massa och att kroppens åldersförändringar följer ett visst mönster. Själva begreppet *åldrandet* har flera dimensioner och Åke Rundgren (1991) beskriver fyra olika perspektiv på åldrandet. Den första uppger han som ett *kronologiskt åldrande* och är ett vanligt men godtyckligt mått för att dela in människor i ”gamla” eller ”unga” när det gäller det kroppsliga åldrande. Eftersom ålderspensioneringen i Sverige numera börjar vid 65 års ålder används i många sammanhang denna ålder hos oss som gräns mellan äldre och yngre. Världsgenerationen (WHO) sätter motsvarande gräns vid 60 år. Som grupp är 65-åringar och äldre åldersmässigt och funktionellt inte homogena och därför anser WHO att personer över 80 år bör kallas ”äldre” äldre. Det kronologiska åldrandet anger hur många år man levtt efter födelsen

men är ett mindre lämpligt mått för att ange individens funktionsförmåga. Befolkningsstatistiken arbetar renodlat med kronologisk ålder.

Den andra nivån är den så kallade *sociala åldern*, vilken anger hur individen i olika åldrar fungerar inom de samhällsliga systemen som till exempel arbete och familj men också hur våra sociala roller förändras med åldern. Detta innefattar samhällsliga förväntningar om hur människor borde bete sig på olika kronologiska åldersnivåer. I den västerländska kulturen förväntar vi oss att personer över 60 är lugna och stillsamma. Det är inte förvånande att starten på ålderdomen utgörs av pensionering och ett avslut i förvärsarbetet. I andra samhällen kan hög ålder betraktas som en belöning för ett hedervärdigt liv. Varje civilisation har skapat myter och teorier om ålderdomen och därmed förväntningar på vad det ska innebära (Stuart-Hamilton 1995: 14).

Den humoristiska texten i inledningen skulle kunna betraktas som ett svar på vad det sociala åldrandet kan innebära. Skämtsamheten i illustrationen har dock förankring i föreställningarna om det svenska åldrandet, hur äldre bör betraktas men också betrakta sig själva. Detta hänger ihop med Rundgrens definition av *psykologisk ålder*, vilken beskrivs som en dimension av hur väl en individ kan anpassa sig till föränderliga krav från omgivningen i jämförelse med andra individer. Om vi håller oss kvar vid illustrationen innefattar denna nivå av åldrandet den utsträckning i vilken äldre själva är beredda att acceptera bilderna om sig och på det sätt som de gör bilderna till en del av sin egen identitet som äldre. Den fjärde nivån kallar Rundgren för den *biologiska åldern*, vilken är en definition på individens funktionsförmåga och aktuella position i relation till individens möjliga livslängd. Det är på denna nivå som biologiska förklaringar återfinns till varför exempelvis syn och hörsel förändras i takt med åldrandet.

Lars Tornstam menar att det finns tre starka föreställningar som kan ses som avgörande för synen på äldre och åldrande (och då i förlängningen även äldreomsorgen) idag. Dessa föreställningar ligger till grund för den norm som sedan skapar såväl bemötande som organisering av ålderdomen. Tornstams (1992: 190) tre kategorier är:

- 1) Ideell normalitet, som utgår från hur man enligt värdemönster och moralbegrepp i samhället bör åldras.
- 2) Statistisk normalitet, som baseras på statistiska undersökningar som visat vilka beteenden och upplevelser i samband med åldrandet som är vanligast förekommande.
- 3) Klinisk eller teoretisk normalitet, som syftar på hur åldrandet enligt kliniska konventioner eller skilda teorier bör vara.

Tornstams tre punkter kan sammankopplas med Rundgrens fyra åldersnivåer, men Tornstam framför större fokus på den sociala dynamiken och

framförallt samhällets syn på åldrandet. Utifrån de tre punkterna kan ett antal nyckelbegrepp destilleras, såsom normalitet och moral, men också betraktelser av åldrandet och äldreomsorgen som idé och föreställning. Idéer och föreställningar utgör tillsammans ett sammanhang kring hur äldreomsorgen kan förstås som begrepp.

Omsorg som handling men också som föreställningen om en handling

Omsorg är inte enbart handlingar utan bygger också på föreställningar om handlingarna. Det förklarar jag genom att illustrera hur omsorgen inte enbart är en "åtgärd" utan lika mycket föreställningar om ett händelseförlopp.

Omsorgsbegreppet har frekvent definierats utifrån dess betydelse i en praktisk mening. Detta förhållningssätt faller inom ramen för det som kallas den pragmatiska forskningen. Liz Trinder (2000) diskuterar den pragmatiska forskningens dilemma inom det sociala arbetet och skriver:

Pragmatic research designs have greatly contributed to our understanding of social work interventions, but have been restricted to asking certain types of questions. The 'what social work is' tends to be what is visible or evident. Research questions are descriptive and evaluative—how is the system working and what are the outcomes? (Trinder 2000: 44).

Förhållningssättet får sannolikt en pragmatisk orientering därför att det inom det sociala arbetet ständigt finns anspråk på utveckling av nya praktiska arbetsmetoder. Men med en sådan utgångspunkt går såväl filosofiska som politiska argument förlorade. Dessa utgör dessutom mått som i högsta grad har betydelse för hur det praktiska arbetet utformas. Framförallt med tanke på de normativa grunder som det sociala arbetet baseras på. När det ställs en forskningsfråga som söker svar på vad omsorg är blir det följaktligen svårt att inte hamna i en pragmatisk fälla. Men går det verkligen att fånga omsorgen? Vad är det som kan gå förlorat genom ett synsätt som främst fokuserar på de omedelbart synbara händelserna? Hur kan omsorgsbegreppet betraktas?

Margareta Hallberg (1996: 226) introducerar i motsats till vad hon benämner realism i omsorgsforskningen ett konstruktivistiskt synsätt på densamma. Med ett sådant perspektiv säger hon att omsorgen kan betraktas utifrån den dynamik som olika sociala processer skapar. Jag tolkar Hallbergs realism i omsorgen som pragmatism. Istället menar jag att det kan uttryckas som att omsorgen inte är någonting *i sig självt* och kan heller inte formas av sig självt utan enbart existerar genom relationer. Om-

sorg skapas och blir ett objekt genom praktiken. Utanför denna praktik har omsorgen ingen egentlig existens. Förhållningssättet ligger till grund för den analys Foucault (1971) bland annat gett vid åskådliggörandet av *vansinnet*. Vad han säger är att framställningen av vansinnet inte grundar sig på existensen av objektet "vansinne" utan formas i samspillet mellan de regler som under en given period tillåter objekten att framträda. Dessa objekt förblir således inte konstanta och dess beståndsdelar är beroende av de relationer som har skapats historiskt. Foucault skriver (1972) att: "Dessa relationer upprättas mellan institutioner, ekonomiska och sociala utvecklingsprocesser, tekniker, klassifikationstyper, karakteriseringsätt; och dessa relationer är inte närvarande i objektet" (1972: 53). Begreppet omsorg blir därmed ett objekt utan essens. Det vill säga att det är relationerna omkring omsorgen som skapar dess identitet (se även Nordin 1998: 262).

Omsorgen som "identitetslöst objekt" utgörs på detta sätt av de plattformar eller de arenor som på olika sätt talar om och har "behov" av begreppet. Nödvändigheten av omsorgsbegreppet uppstår bland annat genom att ordet används i lagtexter, politiska diskussioner och dokument, men också i romaner, i konst, i forskningen och, viktigast av allt, i det dagliga språkbruket. Begreppet blir på så sätt en nödvändighet och en slags utgångspunkt för hur olika praktiska verksamheter representerar och i nästa steg producerar omsorg. Produktionen blir då själva omsorgsarbetet och den praktiska verksamhet som distribuerar omsorgen. Omsorg kan i det sammanhanget ses som ett arbete, en fysisk aktivitet som är orienterad mot en föreställning. Föreställningen och praktiken blir tillsammans det Foucault kallar den *diskursiva formationen*.

I omsorgsarbetet skapas med andra ord en växelverkan mellan föreställningarna om omsorgen och själva handlingarna. Omsorgens diskursiva formation relateras bland annat till utbildning, identitetsskapande, professionalism och forskning. För Foucault är diskurs, det system av representationer som är uppbyggt kring regler om uppförande, vedertagna texter och institutioner. Sätten att uppföra sig, texternas innehåll och institutionerna styr därför vilka handlingar som kan och inte kan utföras (Smith 2002). I exemplet äldreomsorg innebär det att omsorgen som representation också får en diskursiv mening. Det vill säga att föreställningar i och om äldreomsorgen påverkar uppfattningar om vad omsorgen är, men också vad omsorgshandlingar är. Därför innefattar omsorgen sin egen form av kunskap. Förhållandet mellan kunskap och mening innebär dessutom att en diskurs aldrig enbart kan bestå av ett uttalande, en text, en händelse eller ursprung. Utan samma diskurs bestående av ett sätt att tänka eller ett sätt att framställa kunskap kommer att genomsyra en rad andra texter i andra sammanhang.

Omsorg som en diskursiv praktik

Omsorgen får genom relationerna och dessas variation sin mening. Med detta menas att omsorgen inte kommer att infinna sig bara för att man arbetar med ett så kallat omsorgsarbete. Vad som är omsorg bestäms i olika sammanhang och innebörden av begreppet får annorlunda betydelser beroende på olika former av kunskap och praktiker. Foucault menar att alla handlingar har en diskursiv mening och det innebär att vi varken kommer att tolka eller handla utanför de rådande diskurserna. Omsorgen kan enkla uttryckt ses som en föreställning vilken medför praktiska konsekvenser. Omsorg är den framställda kunskapen via språket, vilket betyder att det vi pratar om alltid är framställningar av föreställningar. Talet om omsorg är således genomsyrat av föreställningar om omsorgen, förställningar vars sinnebild är värme, ömhet och kärlek och som har sin motsats i kyla, arrogans och hårdhet.

Omsorgen kan inte betraktas som ett begrepp som så att säga står för sig självt. Omsorg är så mycket mer än en handling utförd av en omsorgsarbetare och alla utförda handlingar är under ständig påverkan av andra diskurser såsom exempelvis ålderdom, ungdom, manligt, kvinnligt, friskt och sjukt. Omsorgen är uppbyggd kring en rad diskursiva formationer. För vad som är omsorg bestäms främst av det som vi föreställer oss inte är omsorg och allt det som är omsorgens motsats. Det är när dessa bilder omsätts i mänskliga handlingar som omsorg blir till.

Det betyder att vi alla mer eller mindre har en liknande uppfattning om vad ett gott omsorgsarbete är, vem som bäst kan utföra det (i vår kultur är detta framförallt kvinnor) och på vilket sätt det bör ombesörjas. Människornas vardagliga liv levs dock på olika sätt och ges olika mening beroende på den kunskapsstock som individerna har med sig. En kunskapsstock som är relaterad till klassmässiga, genusrelaterade och etnicitetsbaserade bevekelsegrunder. Detta konstrueras enligt Berger och Luckman (1966) som olika verkligheter. Det centrala i deras tes är det som kallas för en symbolisk livsvärld där dialektiken mellan den objektiva och sociala världen är den mest grundläggande. En viktig poäng hos Berger och Luckman är att de inte tillskriver människorna en privat och subjektiv världsbild. Istället konstrueras den sociala världen i en dialektik mellan subjekt och objekt. I denna dialektik är det subjektet som står som förmedlare i processen. Grunden för denna gemensamma objektiva världsbild, att en social aktörsgrupp har en gemensam världsbild, sammanfattas av Berger och Luckman (1966) med hjälp av begreppet *institution*. Världsbilderna objektiveras av att institutioner bildas. Institutionerna består av den delade erfarenheten som kan sägas vägleda handling och interaktion mellan olika subjekt. Utgångspunkten är att alla människor innehar olika kunskaper om världen och således upplever densamma på olika sätt. Trots

detta finns det en stor regelbundenhet i hur vi uppfattar världen. Här kommer den diskursiva formationen in i bilden, vilket betyder att de sociala relationerna ”tvingar” oss att uppfatta verkligheten på vissa regelbundna sätt. Det är på så vis den sociala relationen reproduceras.

Institutionerna i det här sammanhanget inrymmer inte någon specifik äldreomsorgsverksamhet, utan innefattas i den gemensamma idé, konstruktion eller diskurs om äldreomsorgen som skapas i samhället under en given tid. Det intressanta är att det härvidlag finns en slags tvåvägskommunikation, för samtidigt som institutionerna ligger till grund för handling och interaktion så skapas de i interaktionen mellan olika aktörer och aktörsgrupper. Dock blir institutionen varaktig först då de legitimerats av de individuella aktörer som delar de institutionella föreställningarna. Dessa föreställningar binds ihop i den högsta formen av legitimering, den symboliska legitimeringen, som är en slags symbolisk värld.

Ovanstående resonemang är ett exempel på en socialkonstruktionistisk förklaring. Vad som kan verka förvillande i detta resonemang är att själva objektet omsorg betraktas som en social konstruktion. Det händer att det i diskussioner kring social konstruktionism ställs frågor såsom: Finns inte omsorgen? Är omsorgen i sig en social konstruktion? Den sociala konstruktionismens tankar innebär inte att tingen eller objekten inte existerar. Istället vill en konstruktionist, en person, en forskare, vars teoretiska utgångspunkt är konstruktionismen, inrikta sig på de idéer och föreställningar som likt Foucaults analys av vansinnet (se ovan) gör objekten synliga. För att återknyta till ovan ställda frågor så skulle svaret vara att omsorgen visserligen existerar men att det är föreställningarna om omsorgen som genererar dess mening och betydelse. Här kommer idéerna om omsorgen in i bilden, omsorgen som relaterad till kvinnans natur genom moderskapet. Hacking (1999: 24) skriver angående den sociala konstruktionen av kvinnliga flyktingar att ”[i]déer [inte] existerar i ett vakuum. De befinner sig i en social infattning. Låt oss kalla denna för den matris inom vilken en idé, ett begrepp eller en sort kan formas”. Det som tas fasta på är med andra ord föreställningars betydelse. Dessa föreställningar ligger till grund för hur individer tenderar att kategorisera varandra i tankar och handlingar. Omsorgen är alltså förutom konkreta händelser en diskurs vilket betyder att omsorgen både är en föreställning och en praktik i oupphörligt samspel. Praktiken skapar diskursen och diskursen skapar praktiken.

Samspelet mellan diskurs och praktik kan åskådliggöras i hur personalen resonerar om sitt arbete. I omsorgsarbetet kan en intressant glidning mellan omsorgens retorik och praktik skönjas via intervjuer och observationer av och med personalen. Agneta Franssén (2000) undrar bland annat i sitt avhandlingsarbete varför undersköterskor hellre tillbringar ledig tid i schemat under dagen med kollegor i stället för att vara med vårdtagarna. I

synnerhet då de verbalt i intervjuer uttryckt en önskan om mer tid för samvaro med klienterna. Vid deltagande observationer i komplement till intervjuerna visade det sig att personalen hellre spenderade tid med kollegor och utförde andra praktiska arbetsuppgifter än att tillbringa den med vårdtagaren när tidsmässiga utrymmen fanns. Franssén tolkar denna diskrepans som ett ”omsorgens triangeldrama”, där hon menar att omsorgsarbetarna orienterar sig mot tre former av omsorgshandlingar: patientorientering, kollegial orientering och familjeorientering (2000: 235).

Omsorgsarbetarna uttrycker en attityd om omsorgen vid intervjuer, som framförallt baseras på en önskan om mer tid till klienterna. Däremot har de deltagande observationerna påvisat en annan attityd till klienterna som inte stämmer överens med de bilder personalen förmedlat verbalt. När det väl fanns tid och luckor i schemat spenderade personalen hellre tiden med varandra än med klienterna. Min tolkning av Fransséns resultat är att det finns ett glapp mellan retorik och faktiska handlingar. Personalens uttalanden blir exempel på hur starkt omsorgsdiskursen verkar i framställningen av omsorgsobjektet hos de tillfrågade. Det vill säga att det är mycket viktigt för omsorgspersonal att presentera en bild av sig själv som mycket intresserade av och omsorgsfulla mot klienterna. En sådan bild betyder nödvändigtvis inte att omsorgspersonalen kommer att omsätta föreställningarna om omsorgen i praktiken, något som Franssén bevitnade vid deltagande observationer.

I flera andra studier där omsorgspersonal får beskriva sitt arbete säger majoriteten att de arbetar inom äldreomsorgen för att de vill arbeta med människor, hjälpa dem och att relationen till klienten därför är det viktigaste (Aronsson, Astvik, m.fl. 1994, Ingvad & Olsson 1999, Petersson mfl. 2006). I en omfattande enkätstudie om psykosocial arbetsmiljö bland olika yrkesgrupper inom offentlig sektor, genomförd av Arbetslivsinstitutet¹⁰ är två av frågorna och deras svar intressanta för min tolkning av Fransséns resultat, vilken handlar om att omsorgsarbetare är starkt styrda av en omsorgsdiskurs. Frågorna i enkäten löd:

1. Varför valde du att börja arbeta som vårdbiträde/undersköterska?
2. Skulle du vilja byta yrke? Om, ja. Vad får dig att stanna kvar?

Diagrammen 1. och 2. nedan åskådliggör frågornas svar från samtliga tillfrågade yrkesgrupper. Diagrammen visar att av de olika yrkesgrupperna skiljer vård- och omsorgspersonalen ut sig genom att de med högst frekvens svarat att de valt yrke därför att de vill hjälpa/vårda/utbilda. Samma urskiljningsfrekvens kan skönjas i svaren på varför de stannar kvar inom sitt yrke. Detta är beaktansvärt i jämförelse med exempelvis läkare och sjuksköterskor, som inte med liknande hög frekvens angett svarsalternativet hjälpa/vårda/utbilda.

Diagram 1. Val av yrke
(Jönsson 2003)

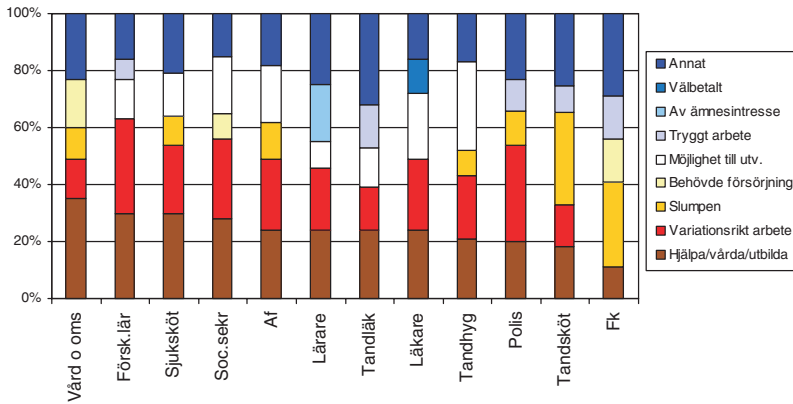
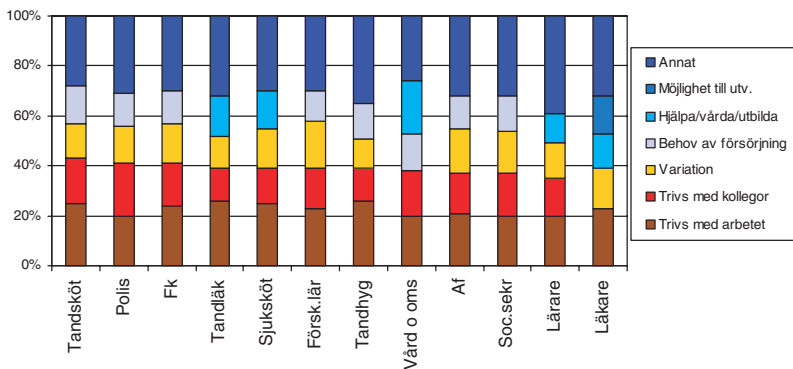

Diagram 2. Anledning till varför man arbetar kvar
(Jönsson 2003)

Jag tolkar det som att yrkesgrupper inom vård och omsorg har olika förhållningssätt till arbetet trots att de torde ha snarlika villkor i arbetet med klienterna. Den utskiljande svarsfrekvensen i kategorin hjälpa/vårda/utbilda hos vård- och omsorgspersonalen analyserar jag som en effekt av den diskursivitet som omger olika yrkesgrupper. Genom att tydliggöra den starka kopplingen mellan föreställningar om vad som är det kvalitativt goda omsorgsarbetet och hur det kan se ut i praktiken blir en analys av diskurser metodologiskt och teoretiskt utmanande. En diskursiv tolkning av de utsagor som Franssén uppmärksammat från sin studie kan förklara de differenser mellan vad som sägs och vad som görs. Föreställningar om omsorg gör det nödvändigt för omsorgsarbetaren att uttrycka en vilja att tillbringa så mycket tid med klienterna som möjligt och en önskan om att hjälpa andra. Detta kan främst tolkas som en effekt av att det mo-

raliska kravet i omsorgen kräver just detta. Omsorgsarbetaren blir på så sätt låst i diskursen om omsorg eftersom det i princip är otänkbart att bli betraktad som professionell utan att intentionen med arbetet är att föredra samvaron tillsammans med klienterna. Det är således en moralisk press som omsorgsarbetaren arbetar under.

Sannolikt tillbringar personalen inte mer tid med klienterna när tidsutrymmen finns, därför att ett intensivt klientarbete utgör en stor belastning för omsorgsarbetarna, vilket bland annat visats i en studie om arbetsrelaterad stress hos just omsorgsarbetare. Resultaten visar att den största källan till stress för omsorgsarbetarna är deras relationer till klienterna. De emotionella och relationella aspekterna av arbetet rapporteras som svårare och mer stressfyllda än de praktiska uppgifterna (Bartolodus, Gillery & Sturges 1989).

I mötet mellan personalen och klienten uppstår det således förväntningar kring hur de båda parterna bör vara och förhålla sig till varandra. Relationerna dem emellan påverkas av det faktum att personalen måste använda sig själv som råmaterial i arbetet. Att arbeta med människor kräver samtal och kommunikation som i sin tur skapar en relation. Personalens goda relationer till klienterna ses även som en förutsättning för att personalen ska må bra på arbetet (Ingvad & Olsson 1999, Larsson 1996). Aronsson m.fl. (1994) ser dessutom ett samband hos omsorgspersonal mellan olika symtom såsom trötthet, olustkänslor och nackbesvär och upplevelsen att ha dåliga relationer till klienterna. Sandra Jönsson (2005) har beskrivit socialarbetares arbetsuppgifter och konstaterat att socialarbetare med täta klientkontakter upplever sig ha en större arbetsbelastning än de socialarbetare som arbetar med färre klientkontakter. Sammantaget visar dessa olika forskningsresultat att ett klientnära arbete är belastande för personalen.

Moraliskt omsorgsarbete

Då det som Hasenfeld (1992) kallar för *moraliskt arbete* inte kan frånkopplas Jaget har omsorgsarbetaren en helt annan utsatthet i arbetsituationen än personer som arbetar med ting. Hasenfeld använder orden *människovårdande organisationer* och säger att dessa karakteriseras genom det fundamentala faktum att människor är deras råmaterial. Då man arbetar med människor som alla på olika sätt är genomsyrade med värderingar kan inte de egna handlingarna bli neutrala. Ett människovårdande arbete kan på så sätt ses som ett moraliskt arbete (Hasenfeld 1992: 4-5). Man skulle följaktligen kunna säga att utförandet av ett omsorgsarbete är ett ständigt moraliskt handlande och att dessa handlingar i sin tur kan bedömas som moraliskt riktiga eller moraliskt felaktiga. När man talar om vad

som är moral och omoral är det också nära sammankopplat med etik och etiska dilemman. Etik kan sägas vara den explicita, filosofiska reflektionen av moraliska tankar och handlingar. Moral är vad man inom värdefilosofin betecknar som handlingar och ställningstagande, det vill säga praktiken. Etik betraktas därmed som reflektionen över handlingarna och ställningstagandena. Det senare framställs således som teorin om moralen.

I en diskussion om moraliska aspekter av omsorgsarbetet bör man skilja på vad Norman (1998: 158) benämner substantiv eller normativ etik å ena sidan och meta-etik å den andra. Det som handlar om den substantiva/normativa etiken är frågor om vad som skapar det goda livet, om vilka handlingar som kan betraktas som riktiga eller felaktiga och hur vi förväntas leva. *Meta-etiken* däremot vill genom att ställa logiska, lingvistiska och epistemologiska frågor om hur vi gör när vi försöker svara på frågor av det första slaget. Meta-etiken är också intresserad av rationaliteten i vårt etiska agerande samt under vilka omständigheter våra moraliska antaganden betraktas som sanna eller falska, men också på vilket sätt dessa frågor blir kunskap. Meta-etiken handlar därmed inte om vad som är rätt eller vad som är fel utan koncentrerar sig kring vad som menas när vi säger att något är rätt eller fel. Eller enklare uttryckt berör meta-etiken frågor som: "Hur kan vi veta att en handling är bättre än den andra? Kan vi någonsin bli riktigt säkra på något sådant?" (Norman 1998: 2).

I avgöranden kring konkreta omsorgshändelser kan således två perspektiv anläggas. Det ena perspektivet är att utifrån normativa värden förstå vilka omsorgshandlingar som är rätt eller fel, vilket då blir en fråga om moraliska och omoraliska handlingar. Med utgångspunkt i detta betraktande kan det moraliska och/eller omoraliska handlandet diskuteras och analyseras efter kategorier som bland annat Henriksen och Vetlesen (1997) redovisar i boken *Etik i arbete med människor*. Boken som företredelsevis presenterar teori för moralisk yrkesutövning kan tolkas som en handbok för hur människor i vård- och omsorgsyrkena bör handla för att det ska bli rätt. Ett grundläggande problem med moralen är dock att människorna varken kan anses vara moraliskt goda eller onda, utan endast moraliskt ambivalenta. På så sätt är moralen omöjlig att göra universell och därför förblir moralen irrationell (Bauman 1996: 18-20). Ett motsatt perspektiv till handboks-moralen måste därför söka förståelse kring vad det är som utgör grunden för moralen inom omsorgen. Detta kan göras genom att ställa den meta-etiska frågan: Hur är det moraliska arbetet i äldreomsorgen kopplat till föreställningarna om vad omsorg är?

Individen finns inte utan känslorelationer och det är omöjligt för personalen att utföra omsorgsarbetet utan känslor. Men hur dessa känslor tillåts komma till uttryck regleras via moralen och det moraliska uppförandet. Foucault skriver såhär om moralen i *Sexualitetens historia*:

[...] med moral menar man också individernas faktiska beteende jämfört med de regler och värderingar som de fått sig förelagda: det gäller deras sätt att mer eller mindre fullständigt underkasta sig en princip för uppförande, lyda eller inte lyda ett förbud eller en föreskrift, respektera eller nonchalera en uppsättning värderingar. Studiet av denna aspekt av moralen bör komma fram till hur och med vilka marginaler för variation eller överträdelse individerna eller grupperna uppför sig i förhållande till ett system av föreskrifter som uttryckligen eller underförstått finns i deras kultur och som de är mer eller mindre klart medvetna om. Låt oss kalla denna fenomennivå för – uppförandemoral [...] (Foucault 1984: 26).

I det moraliska utövandet *att föra sig* konstituerar individen sig själv som ett moraliskt subjekt. Foucault ser det individuella i termer av subjektivitet och här blir Jaget en effekt av diskurser som alltid är sociala (kollektiva). Detta koncept garanterar ett socialt subjekt, där subjektiviteten aldrig är stabil eller enhetlig utan osäker, motsägelsefull och i ständig förvandling. Uppförandemoralen kommer på så sätt att vara beroende av de diskursiva praktikerna. Sättet *att föra sig* blir ett sätt att bete sig, ett förhållningssätt till andra människor som går via olika gemensamma bilder och föreställningar om förbud, värderingar, ideal, etc.

För att vara ett moraliskt uppförandesubjekt i äldreomsorgsarbetet måste individen i första hand konstruera sig i enlighet med dessa gemensamma föreställningar samt därefter också leva upp till dessa föreställningar. Beverley Skeggs, som studerat hur brittiska arbetarklasskvinnor via vårdutbildningen formeras till att bli respektabla vård- och omsorgsarbetare, menar att en sådan formation av omsorgssubjektet framförallt går ut på att göra kvinnorna respektabla genom att på olika sätt förmedla typiska ”kvinnliga” egenskaper (Skeggs 1997: 56). Enligt Skeggs är bilden av omsorgsfullhet starkt kopplad till ansvarsfullhet och osjälviskhet genom föreställningen av kvinnlig respektabilitet. Att vara osjälvisk är att vara ansvarsfull och att vara ansvarsfull är att vara respektabel. Omsorgsjaget blir på så sätt producerat genom subjektpositioner som i högsta grad är givna av omsorgspraktiken men också genom den litteratur som riktas till blivande vård- och omsorgspersonal.

Moraliska aspekter av omsorgsarbetet är direkt kopplade till konkreta handlingar men är också en del av omsorgsarbetarens uppförandemoral. Uppförandemoralen eller det moraliska subjektet är i sin tur beroende av normer som är rådande i kulturen. Framförandena om omsorg som kvinnliga handlingar har förstås en intim historisk förbindelse och stark förankring i kulturen. Coventry Patmore skrev 1854 dikten *The Angel in the House*. Den var en hyllning till hans fru som han ansåg var den ideala Viktorianska hustrun, med ett förhållningssätt till maken som passiv,

maktlös, charmig, vacker, sympatisk, självförsakande, from och framförallt ren. I en passage i dikten beskriver Patmore den ideala kvinnligheten och ger samtidigt sin syn på hur förhållandet mellan man och kvinna bör vara:

Man must be pleased; but him to please
Is woman's pleasure; down the gulf
Of his condoled necessities
She casts her best, she flings herself.
(Patmore 1854, se hela dikten i bilaga 4)

Det är först och främst bilden av den ideala medelklasskvinnan som förmedlas i dikten och denna kvinnosyn skulle under inga omständigheter få komma till uttryck på det här sättet idag. Det finns dock spår av denna borgerliga kvinnlighet kvar i det som Skeggs (1997: 72) kallar ”respektabilitet”, och det är denna kvinnlighet som hon anser att vård- och omsorgsutbildningen förmedlar till de blivande omsorgsarbetarna.

Vid tiden för första publiceringen fanns få invändningar mot Patmores dikt men senare kom den att bli tämligen avskydd inom de feministiska leden. I en essä med titeln *Professions for Women* (1931), diskuterade Virginia Woolf det som hon uppfattade som hinder i sitt arbete som professionell kvinnlig författare. Hennes huvudargument var att bilden av kvinnan så kraftfullt var förankrad i idealet om *ängeln i hemmet* att hon, för att överhuvudtaget kunna fungera som en professionell författare, ständigt var tvungen att döda denna vålnad som med ett moraliskt öga bevakade hennes nedskrivna ord. Metaforen om *ängeln i hemmet* som måste dödas kan användas för att förtydliga komplexiteten i omsorgsarbetets moraliska krav på kärleksfullhet och föreställningen om omsorgsarbetet som en kvinnligt könad handling.

Människokärleken och omsorgsarbetets reella förutsättningar tycks stå i motsättning till varandra. Diskursen om omsorg förmedlar ett kärleksbudskap medan arbetets organisering och upplägg kräver en engagerad distans. För att kunna förhålla sig professionellt till sina klienter måste personalen ständigt förhandla med bilden om omsorgssubjektet som både förmedlare av människokärlek och praktisk yrkesarbetare. Detta innebär att det moraliska handlandet går ut på att om och om igen ”döda ängeln i hemmet” i en förhandling mellan bilden om kärleksfull omsorgsarbetare och praktisk yrkesutövare. I förhandlandet återfinns därmed en intressant motsägelsefullhet i omsorgsarbetet, eftersom det diskursivt blir moraliskt oförsvarbart för omsorgssubjektet att utföra praktiska uppgifter utan känslor. Omsorgsarbetaren krävs vara känslomässigt engagerad för att det ska anses vara kvalitet i arbetet.

Omsorgen och kärleken

Det engelska ordet "care", som på svenska blir omsorg, härstammar från latinets *caritas*, vilket betyder "den oegennyttiga kärleken till nästan, uttryckt i handling" (Samelsson 2004: 73). Formuleringen ter sig lite gammaldags men har stort inflytande på hur omsorg föreställs som en kärleksfull praktik. Kärleksinnehållet i omsorgen är även något som konkret uttalas vid definitioner av begreppet i kurslitteratur, via bilder i kurslitteraturen, tidskrifter och i andra mediala skrivingar som riktas till omsorgspersonal. Jag har studerat fyra böcker publicerade mellan 1995 och 2001 för att se hur de konstruerar uppförandemoralen kring omsorgsbegreppet, samt hur omsorgsbegreppet kopplas till föreställningar av olika slag. De fyra böckerna är:

1. Blume B., Karlström E. & Lennartsson S. (2000) *Vård- och omsorgsarbete*
2. Kangas Fyhr A. (1995) *Social omsorg A*
3. Kangas Fyhr A. (2001) *Social omsorg*
4. Wiberg E. (2001) *Social omsorg 2000*

Litteraturen riktar sig till blivande omsorgspersonal och jag har funnit ett flertal spännande formuleringar som kan relateras till hur *representationer* av omsorg är relaterade till värderingar där omsorgsarbetaren blir en bärare av en typ av kärleksfullhet som ytterst blir ett moraliskt krav i arbetet.

I *National Encyklopedin* förklaras att ordet representation kommer ifrån latinets *repraesentatio*, vilket egentligen betyder åskådliggörande, framställning eller exempel, av *repraesentatio* åskådliggöra, återge, något som står för något annat. En viktig egenskap hos en representation är att den gör det representerade indirekt närvarande för användaren. Stuart Hall (1997) diskuterar begreppet representation och menar att representera kan vara att symbolisera, att stå för, att vara i stället för något annat som till exempel i meningen: "I kristendomen representerar korset lidandet och korsfästelsen av Kristus." Korset är på ett plan enbart två hopspikade plankor men i kontexten om den Kristna läran och tron både symboliserar och står korset för korsfästelsen av Guds son och i en vidare mening för hela kristendomen (Hall 1997: 16). Men för att kopplingen korset – kristendomen ska kunna göras fodras ett språk som institutionaliserats till kunskap. Det är genom språket som Hall menar att vi förstår vår omvärld, människorna, objekten och händelserna omkring oss.

Representation is the product of the meaning of the concepts in our minds through language. It is the link between concepts and language which enables us to refer to either the "real" world of objects, people and events, or indeed to imaginary worlds of fictional objects, people and events (Hall 1997: 17).

Hall menar att det finns olika sorters språk, det vill säga ett som ger tingen dess namn och betydelser men även ett språk som ger oss möjligheten att associera exempelvis det hopspikade korset, till Kristi lidande vid korsfästelsen. De tankar och associationer som korset kan väcka är resultatet av sociala överenskommelser som är cementerade i kulturen och på så sätt blir språket ett cirkulerande socialt system. Representationerna bygger således på språket och dess relation till kulturen. En representation är följaktligen en beskrivning eller framställning som skildras via någon form av utbildning och gör fenomen tillgängliga för vår fantasi och föreställningsförmåga.

I kurslitteratur som vänder sig till personer som arbetar eller som utbildar sig inom vård- och omsorgssektorn återfinns beskrivande formuleringar med kärlek som tema vid definitioner av omsorgsbegreppet. Här får till exempel begreppet omsorg följande beskrivning och förklaring:

Omsorg kommer från det tyska ordet "sorgen" som betyder sörja för och ur det engelska ordet "care" som innebär bry sig om dvs. det är förknippat med kärlek och tillgivenhet. Det professionella sociala omsorgsarbetet har utvecklats ur människors omsorger om nära och anhöriga. Den sociala omsorgens kunskapsområde avgränsas till relationskunskap i gränslandet mellan professionellt relationsarbete och vardagliga relationer av vardagligt slag (Blume, Karlström & Lennartsson 2000: 16-18).

Jag tolkar det som att författarnas bild av omsorg är starkt sammankopplat med ett kärleksbegrepp som de anser har sprungit ur en privat sfär där omsorgen om familjemedlemmarna (barn, äldre släktingar) anses vara utgångspunkten. Eftersom omsorgsarbetet kopplas till en föreställning om familjen är det heller inte orimligt att anta att det "gränsland" som texten beskriver har beröringspunkter med en könad praktik där Patmores dikt om *Ängeln i huset* inte är långt borta, även om någon direkt koppling inte går att göra. De relationer som författarna menar befinner sig i ett gränsland mellan det vardagliga och det professionella är hursomhelst något utöver det individen kan läsa sig till.

I nästa exempel förstärks bilden av det vardagsnära genom att den kunskap som förvärvas teoretiskt ställs i motsättning till en intuitiv, inkännande förmåga som inte kan förmedlas genom utbildning:

Kan man läsa sig till ett bra förhållningssätt? Förhållningssättet styrs av attityder. Men det räcker emellertid inte med intellektuell (teoretisk) förståelse! Attityden består även av en känslomässig del. Både hjärta och hjärna måste vara med! (Wiberg 2001: 44).

Denna kursbok framställer omsorg som en attityd. Men det är en attityd som inte enbart kan läras ut utan den inbegriper även en känsla som måste komma från hjärtat. Hjärtat kan i detta sammanhang tolkas som kärlek eftersom hjärtat symboliskt sett ofta används för att beteckna just kärlek. Kärlekstemat vid definitionen av omsorgen fortsatte i nästa bok:

Omsorg är en relation där man handlar med närhet och inlevelse. Att bry sig om någon är en förutsättning för kärlek. Omsorgens motsats kan vara apati dvs. likgiltighet. När man är apatisk är man överksam. Omsorg är att sörja för människors levnadsförhållanden på ett kärleksfullt sätt (Kangas 1995: 19-20).

I detta sammanhang skildras omsorg som en aktiv handling som förutsätter kärlek. Om personalen inte är kärleksfull kan det tolkas som likgiltighet, vilket betyder att omsorg med kvalitet, utifrån en sådan definition, endast blir möjlig om personalen med närhet och inlevelse utför omsorgshandlingen.

I en annan kursbok av samma författare (Kangas 2001: 11) hänvisas det under ett stycke med titeln *Omsorg och kärlek* till psykologen Erich Fromm. Fromm menar att all kärlek innebär omsorg, ansvar och respekt och citeras bland annat med orden "Kärlek är aktiv omtanke om liv och välbefinnande hos de vi älskar". I kursboken menar författaren att omsorg kan beskrivas på många sätt men återvänder hela tiden till sammankopplingen mellan kärlek och omsorg, bland annat genom att citera följande uttalande från en studerande vid Omvårdnadsprogrammet i Örebro: "Omsorg utan kärlek finns inte".

Detta är sammantaget information, budskap och kunskap som kurslitteratur i social omsorg förmedlar. Texterna riktas till såväl studerande som praktiker i syfte att skapa "goda" och kärleksfulla omsorgssubjekt. Jag tolkar skrivningarna som representationer av omsorg som en föreställd kärleksfull praktik som direkt associerar till kvinnlighet och mödrande¹¹. På detta sätt produceras och reproduceras vård och omsorg som en kvinnlig praktik.

Skeggs (1997: 59-67) menar att omsorgssubjektet främst är ett praktiskt jag och inte ett akademiskt jag. Yrkesmässig omsorg handlar om att personalen ska finna mening och stolthet, ikläda sig ansvar och utöva sitt yrke med hög "respektabelhet" (respectability). Den professionella omsorgen legitimeras och valideras utifrån kriterier där familjen och omsorgen om familjen beskrivs som den ultimata omsorgen. Fortsättningsvis menar hon att innehållet i omsorgslitteratur:

...describes caring as a collection of specific attributes and attitudes, such as

unselfishness, warmth and understanding. The subject position of caring involves far more than having the 'right' skills: it involves being a particular sort of person. And the attributes of 'right' sort of person are closely interlinked with wider cultural discourses of femininity and motherhood. The link made between femininity, caring and motherhood contributes towards naturalizing and normalizing the social relations of caring (Skeggs 1997: 67).

Språket i kurslitteraturen producerar och fixerar föreställningar om omsorgen som en kvinnlig praktik. Skeggs menar att litteraturen laborerar med både egenskaper och attityder hos personalen och att omsorgen beskrivs involvera mer än att personalen enbart ska ha de rätta färdigheterna. Personalen förväntas att vara på ett specifikt sätt, vilket citaten från mina svenska exempel också indikerar. Detta ligger till grund för hur det skapas utrymme för subjektpositioner relaterade till kvinnlighet och moderlighet.

Jag hävdar således att kärleksfullheten är en inflytelserik dimension av omsorgen. Ett annat exempel på samhällets förväntningar och föreställningar om omsorgssubjektets kärleksfullhet går att finna i dagspressens dödsannonserskrivningar. Där tydliggörs betydelsen av kärleksfullhet i omsorgen genom textrader som: "Tack till all personal på avdelning X för kärleksfull vård och omsorg". Andra representationer om kärleksfullheten förtydligas också genom bilder som visar pågående omsorgshandlingar i omsorgsarbetet. Dessa bilder är företrädesvis foton av unga och äldres händer i omfamning. Men inte sällan representeras omsorgsbilder också av personal som kramar klienterna. Beröringen är som regel inte enbart en lätt kram utan ofta med tydligt budskap om innerlighet och värme.

Bilderna visar sålunda inte enbart äldre och yngre individer som håller om varandra utan producerar sin egen variant av kunskap. Även om bilderna i sig bara är enkla porträtt av människor, konnoterar de ändå all den outtalade kunskap som lärobokstexterna beskrev i termer av ett "gränsland" mellan det privata och det yrkesmässiga, som "hjärta" i motsats till teori, som "närhet" och "inlevelse" i motsats till apati, eller som kärlekens nödvändighet för omsorgens utförande. Det som finns i bilderna, följaktligen människorna eller händerna för att ta dessa två exempel, tolkas med utgångspunkt i något som egentligen inte är konkret representerat i själva bilden. Foucaults förklaring är att det som är visuellt närvarande alltid har en resonansbotten i något som är frånvarande, att tolkningen av exempelvis en tavla är resultatet av ett samspel mellan det du kan se, det rent visuella, och det som är utanför tavlan, det som du själv tillför och som därför är att betrakta som en slags kulturell och ideologisk ballast. Detta betyder att representationer fungerar lika mycket genom

det som inte visas som det som visas (Hall 1997: 59). Subjekten i representationer skapar därmed ”dolda” budskap, vilket handlar om ett slags undertexter. Bilderna är arrangerade men försöker spegla verkliga händelser inom äldreomsorgen. Omsorgsbilderna utstrålar värme, trygghet, glädje och kärlek och representationer av omsorgshandlingar visar på detta sätt hur omsorgssubjektet bör förhålla sig i den ombesörjande handlingen. De förmedlar således diskursen om omsorg, vilket betyder att diskursen påvisas lika mycket genom det synliga på bilderna som det osynliga.

Sammanfattning

Den främsta anledningen till att förhålla sig till begreppet omsorg utifrån ett diskursivt perspektiv är att försöka fånga något som finns men som det inte talas om. Kärleksfullheten, moderligheten och kvinnligheten finns i omsorgen men det talas inte så mycket om detta. Istället återfinns dessa egenskaper främst i representationen av omsorgen och omsorgsarbetet, representationer som är kollektiva till sin natur och som bär på vårt samhälles kunskap om omsorgsarbetet och hur och vems som ska utföra det. När personalen inom äldreomsorgen skapar sina självbilder och sin yrkesidentitet blir det därför omöjligt för dem att undvika eller undkomma dessa föreställningar och värderingar. Vid frågor till personalen om valet av arbetet blir svaret ofta att de älskar att arbeta med människor och tycker om att vara med klienterna, trots att mycket forskning visar att arbete med klienter är mycket betungande.

Figuren 7. nedan illustrerar hur olika faktorer i växelverkan fullgör skapandet av den diskursiva praktiken. Det är på så sätt Foucault menar att diskursiva praktiker genomsyras av annan samhällelig kunskap och därför också förändras över tid. Beroende på vilken politisk styrning, lagändringar och kultur som råder beträffande en viss fråga (exempelvis omsorgs-, etnicitets- eller genusfrågan) kommer förutsättningarna att förändras. Diskurser kan endast betraktas som sanna så länge de accepteras som sanna och så länge människor agerar som om de vore sanna. Diskurser kan enbart bli begripliga i relation till andra diskurser (Woodward 1997: 253).

Figur 7. Omsorg som diskursiv praktik/formation

Den diskursiva formationen är summan av de definierade regler enligt vilka objekten, utsagornas mening, begreppen och de teoretiska ställningstagandena utformas i ett givet samhälle vid en given tidpunkt. Vidare blir den diskursiva formationen beroende av de strategiska val som varje individ gör med utgångspunkt i den rådande uppförandemoralen, och på så sätt kan den diskursiva formationen ses som individualiserande. Detta förklarar till exempel varför de omsorgsarbetare som Franssén observerade inte gjorde det de sa sig vilja göra, nämligen spendera mer tid med klienterna. Den individualiserande aspekten av den diskursiva formationen gör att vi anammar uppföranderegler, men ser också till att vi förhåller oss på ett specifikt sätt gentemot de praktiker där formationen verkar. Detta betyder till exempel att vi till stor del kommer att acceptera äldreomsorgen som en kvinnlig praktik.

Det är därför betydelsefullt att se hur teori om kultur och praktik hänger ihop. Representationer omkring oss påverkar vårt beteende och skapar ett glapp mellan retoriken och praktiken. Att vi inte gör det vi säger att vi gör har ofta bekymrat forskare. Men glappet är en nödvändig del av hur människan fungerar i sociala relationer, en slags brygga mellan de kollektivt tvingande diskurserna och det individuella balanserandet av dessa.

En viktig fråga att ställa är vilken nytta en diskursiv syn på omsorg gör. Personligen tror jag att det mest centrala är att förhållningssättet kan hjälpa till att slå hål på myten om den kärleksfulla omsorgen. När det görs ges möjligheter att kritisera den starkt kvinnliga och moderliga framställning som omsorgen har fått, vilket jag tror är angeläget för en utveckling av professionen.

En av mina tankar med det här kapitlet har också varit att avmystifiera glappet mellan det vi gör och det vi säger att vi gör. Framställningar av oss själva är alltid kopplade till hur vi föreställer oss verkligheten. Vi gör saker i praktiken vilka betraktas som rätt eller fel. Många av våra handlingar bygger dessutom på en erfarenhetsbaserad kunskap och det är inte säkert att vi som individer tänker på hur vi påverkas av omgivningen. Jag tror därför att mitt presenterade synsätt kan bidra med en förståelse för varför människor säger det de säger och agerar som de gör i vissa specifika situationer. Framöver kommer jag att med hjälp av det empiriska materialet visa på hur diskurser om omsorg kan verka i praktiken.

KAPITEL 4

OMSORG: MORAL, KÄRLEKSFULLHET OCH PROFESSIONALISM

Inledning

Omsorgsarbetet speglar händelser som för den ena parten ingår som en del i ett arbetsliv och för den andra som en del i det så kallade privatlivet. Mötet mellan vårdare och klient handlar i stor utsträckning om maktrelationer och samspelet dem emellan är intressant i sig, men det jag framöver kommer att koncentrera mig på är den arbetande människans perspektiv. I sitt arbete använder omsorgsarbetaren sig själv som det huvudsakliga redskapet, och som jag beskrev i det föregående kapitlet så skapas detta omsorgssubjekt genom den dynamik som de diskursiva praktikerna utgör. Det är genom dessa diskurser som omsorgssubjektet å ena sidan ska vara arbetande och professionell men å andra sidan också ständigt visa sig vara i kontakt med Jaget och det som Foucault kallar uppförandemoralen.

I det här kapitlet illustrerar det empiriska materialet hur viktigt det är för personalen att upprätthålla vad de själv kallar ”en balans” för att klara av känslorna i arbetet. Personalen beskriver hur de är tvungna att sätta gränser i sina relationer till klienterna och hur detta blir till moraliska ställningstaganden för dem. Enkelt uttryckt är omsorgsarbetet ett ständigt balanserande och gränssättande. Det intressanta blir att ställa frågan om vad som balanseras och gränssätts? Ibland räcker helt enkelt inte moralen till och då sker det som inte är eftersträvansvärt, nämligen att personalen begär övergrepp och det blir missförhållanden i omsorgen. Men är övergreppen något som enbart tangerar personalens moral? Eller finns andra förklaringar?

Återigen plockar jag upp kärleksfullheten i omsorgen och reflekterar i relation till empirin hur den verkar i praktiken. En annan fråga blir hur gränssättandet är kopplat till föreställningar om omsorgen som en kvinn-

lig och kärleksfull praktik. I relation till den svåra uppgiften det kan vara att leva upp till omsorgens moraliska krav diskuterar jag olika aspekter av professionalism och kärleksfullhet i arbetet. Avslutningsvis ger jag några konkreta exempel på ett alternativt synsätt på kravet av den kvinnligt könade kärleksfullheten och föreslår en *avfeminisering* av omsorgsbegreppet.

Omsorg som kvinnligt känslorarbete

Omsorgsforskningen är flervetenskaplig och engagerar både teoretiker och empiriker. Forskningen rör sig mellan filosofiska diskussioner om omsorg som begrepp och empiriska studier som omfattar vardagslivets erfarenheter. Ofta blir resultatet ett försök att förstå vad som är kvalitet och kompetens i omsorgsarbete, att diskutera konsekvenser av olika sätt att organisera omsorgsarbetet, att genomföra socialpolitiska studier samt att bedriva jämförande välfärdsstatsforskning (Eliasson 2000). För att förstå komplexiteten i omsorgsarbetet är det dock viktigt att anlägga ett perspektiv som särskilt innefattar begreppet omsorg. Detta är viktigare än att fokusera på vård eller omvårdnad. Ett problem är att dessa sistnämnda begrepp har stor betydelse för framställningen av omsorgspersonalens arbete. Ett av avhandlingens mål är att problematisera denna begreppsforskning där omsorgen mystifieras genom att associeras till kvinnlighet och det privata (vi såg till och med att begrepp som hjärta och intuition används för att förstå omsorg). Vård eller omvårdnad ger starkare medicinska associationer än omsorg. Underförstått i begreppet vård är att vårdtagaren ska återställas till sitt ursprungliga tillstånd. Äldreomsorgen förväntas inte göra den gamla ung på nytt. Omsorgsbegreppet innefattar inte på samma sätt en förändring för mottagaren.

En begreppsförklaring av omsorg kan vara bekymmersam eftersom det skulle vara omöjligt att täcka in alla aspekter av vad omsorg är. I litteratur om omsorg har det dock ofta fokuserats på vad omsorg är. Ett resultat av ett sådant perspektiv blir snarare en definition av de praktiska handlingar som utgör ett så kallat *omsorgsarbete*. Kari Waerness, förklarar begreppet omsorg genom att skilja på *personlig service* och *omsorgsarbete* och menar att personlig service är något som den som efterfrågar tjänster lika gärna skulle kunna utföra på egen hand men att omsorgsarbetet utförs till dem som inte kan det. ”Utifrån detta perspektiv avgränsas beteckningen omsorgsarbete till de former för omsorg som utförs till förmån för icke självhjälpta samhällsmedlemmar, och som innebär ansvar och förpliktelser från omsorgsgivarens sida” (Waerness 1996: 205). Omsorgsarbetet kan på så sätt ses som något mer komplext och vittomfattande än personlig service.

Omsorgsarbetet föreställs också som ett stort känslorarbete som kräver ansvar och förpliktelser. Marta Szebehely menar att begreppet omsorg sammantaget har tre innebörder och säger att det är (1) praktiska sysslor utförda med (2) noggrannhet och omtanke av en (3) känslomässigt engagerad person. Begreppet omsorg säger därmed både något om vad som görs, om relationen mellan de inblandade parterna, samt om kvaliteten i det utförda arbetet (Szebehely 1996).

Karen Davies (1996) har med barnomsorgen som exempel diskuterat omsorgens struktur som bestående av både en fysisk och en emotionell dimension. De fysiska aktiviteterna inom omsorgen kan vara att handla, städa, tvätta. De emotionella aktiviteterna handlar om omsorgsarbetarens förmåga att ge tröst, uppmuntran, ge kärlek och trygghet. Karen Davies har med hjälp av ett resonemang från Joan Tronto (1989) gjort en viktig distinktion i omsorgsarbetet mellan det som handlar om att bry sig om (caring about) och att sörja för (caring for). Att bry sig om är en investering i form av energi, tankar och engagemang. Att sörja för innebär det faktiska omsorgsarbetet, vilket inbegriper handlingar av fysisk karaktär. Men att sörja för kan också omfatta uppgifter med både psykologiska och sociala värden. Karen Davies menar att ett omsorgsarbete kan bli utfört utan att omsorgsarbetaren bryr sig om den som ombesörjs. Det vill säga man kan sörja för utan att bry sig om. Däremot är det en nödvändighet att bry sig om för att sörjandet ska anses bli av god kvalitet (Davies 1996: 26-28).

Hochschild (1983) menar att alla arbeten inom servicesektorn karaktäriseras av känslorarbete (emotion work). Detta känslorarbete bygger på anställdas vilja att presentera och representera ett företags eller organisations ansikte utåt. Hochschilds teori om "emotional labour" är utvecklad inom ramen för den del av tjänstesektorn där det ekonomiska vinstintresset styr verksamheten. Detta vinstintresse är förklaringen till varför de anställda måste utnyttja känslorelaterade färdigheter såsom att vara kunden till lags, att vara serviceinriktade, att le och vara flexibla. Det är helt enkelt ett ekonomiskt övervägande. Äldreomsorgsarbetet är inte vinstorienterat på samma sätt, men energin i de känslor och det engagemang personalen har i sörjandet för klienterna kan ses som parallella till det känslorarbete som utförs i den vinstdrivande tjänstesektorn. Därför bör omsorgsarbetet på liknande grund betraktas som ett känslorarbete.

Inom äldreomsorgen återfinns dessutom en arbetskultur av outtalade normer som anger att omsorgsarbetarna bör "tycka om" klienterna (Sörensdotter 2004: 52). Känslorarbetet inom omsorgen har företrädelset sin utgångspunkt i föreställningen kring kvinnors ansvars- och omsorgsrationella handlande. Där omsorgsrationellitet bland annat står för medkänsla, närhet, bemötande och en förmåga att se hela människan (Wearness 1996: 212). Det omsorgsrationella handlandet kan dock innehålla

olika sfärer och Agneta Franssén (1997: 56) delar in omsorgsarbetets totala arbetsinnehåll och arbetssituation i en instrumentell och en emotionell sfär. Den emotionella sfären kan i det här sammanhanget likställas med känslöarbets kvalitativa karaktär.

Det finns forskare (bl. a. Abel & Nelson 1990) som menar att det föreligger en stor risk att distinktionen mellan det fysiska och det känslomässiga omsorgsarbetet urskiljs alltför ensidigt. Det vill säga att det fysiska i omsorgsarbetet enbart betraktas som en kvinnoförtryckande praktik fylld av upprepanande och alienerande uppgifter, såsom städ, tvätt, inköp och disk och att det emotionella omsorgsarbetet får stå för arbetets positiva och mer meningsfulla och meningsskapande aspekter. Faran ligger i att distinktionen inte ger de fysiska aspekterna ett känslomässigt omfång och att det emotionella perspektivet riskerar idyllisera omsorgsgivandet och bortse från arbetsmängden i omsorgen (Szebehely 1995: 40). Praktiken är med andra ord både det känslomässiga såväl som det praktiska arbetet inom omsorgen. Båda aspekterna är dessutom emotionellt "tvingande" då det ställs krav på en övergripande "omsorgssyn" för att insatsen ska anses bli utförd med kvalitet.

Den här "omsorgssynen" menar jag är relaterad till våra föreställningar om omsorg. En föreställning som alltså sammanväver det praktiska och det känslomässiga omsorgsarbetet. Dessutom är denna socialt konstruerade omsorgsrationalitet kvinnligt könad och bygger på ett antagande om kvinnors och mäns kapacitet för omsorg som i andra sammanhang anses förlegad (i våra parrelationer är det inte längre lika naturligt att se kvinnan som den mest omsorgsfulla parten, även om skillnader mellan könen finns även här). Den främsta invändningen mot en föreställning att omsorgsrationaliteten är kvinnligt könad är att det inom de flesta yrken används flera olika rationaliteter samtidigt och att sammankopplingen mellan omsorgsrationalitet och det kvinnliga könet då blir direkt inskränkande (Sörensdotter 2004: 53).

Omsorgsarbetet domineras av en föreställning om den kvinnliga dygden. Precis som den kvinnliga dygden ska omsorgsarbetet utföras i anspråklöshet och tysthet. Att detta arbete fallit på kvinnans lott förklaras hel sonika med att vårdandet överensstämmer med hennes natur (Johansson 2000). I västvärlden har omsorg därför under en lång tid sammankopplats med "kvinnlighet" och därmed med kvinnor (Sörensdotter 2004: 51). Dominansen av kvinnor inom yrkesområdet har följaktligen en stark historisk förankring vilken kan härledas till föreställningar om att det hos kvinnan finns en inneboende förmåga att ge omsorg. Det är därför inte förvånande att omsorgsarbetet huvudsakligen utförs av kvinnor. Enligt Statistiska Centralbyråns uppgifter 2002, var 89 % eller knappt nio av tio av de anställda inom vård- och omsorgssektorn kvinnor.

Inom den offentliga omsorgen är således arbetskraften till största delen kvinnor och beskrivningar av omsorg har också ständigt koncentreras kring kvinnors omsorg om familjen samt kvinnors verksamhet inom vård och omsorgsyrken. Därför har omsorgen bland annat inom kvinnovetenskaplig forskning beskrivits i termer av oavlönat och avlönat arbete (Motevasel 2002: 6). Med omsorgen som avlönat arbete menas den omsorg som kvinnor i synnerhet anställda inom offentliga sektorn ger och den oavlönade omsorgen är den som kvinnor till största delen utför i hemmet med barnen och övriga familjen (Franssén 1997).

Balans och gränsdragning i omsorgsarbetet

Det har gjorts flera viktiga deskriptiva studier av äldreomsorgen. Företrädesvis berör publikationerna den sociala hemtjänsten från mitten av 80-talet till mitten av 90-talet (Szebehely 1995, Thomas 1986, Thulin 1987, Topor 1987, Öhlander 1991) och de beskriver verkningsfullt vårdbiträdenas arbetsförhållanden. I studierna skildras möten mellan vårdbiträdena och deras klienter och innehåller framställningar och reflektioner kring hur vardagen organiseras inom äldreomsorgen. När jag jämför de beskrivningarna av äldreomsorgsarbetets innehåll och upplägg som finns i ovan nämnda studier med mitt eget empiriska material slås jag av likheterna trots att det gått 10 och ibland 20 år mellan undersökningarna. Ett exempel är den rapport som Öhlander skrev för 16 år sedan (1991) där hans skildring av omsorgsarbetets organisation och problem i princip är desamma som jag fått del av via intervjuer och observerat under fältstudier år 2005.

Öhlander har gjort en etnologisk studie på ett servicehus med fokus på personalen och har i synnerhet analyserat deras "prat" och relationer till klienterna. Öhlander berör främst det han kallar personalens olika "barriärer" och som jag här benämner som *balans* och *gränsdragningar* i arbetet. Det som kan kategoriseras som balans och gränsdragning i omsorgsarbetet verkar för flera forskare vara centralt i förståelsen av vårdbiträdets arbete. Ingvad (2003: 75-81) använder begreppet *distans* när han talar om personalens sätt att hantera sitt arbete och Astvik (2003) talar om *copingstrategier*. Gränsdragningsproblematiken i äldreomsorgen handlar nästan uteslutande om att sätta gränser för vad som ingår i arbetet och vad som måste förbli privat. Öhlander talar om "[a]tt som 'vanlig' medmänniska ta sig an enskilda pensionärs problem kräver tid och känslomässigt engagemang som skulle [kunna] rasera den bräckliga barriären mellan arbete och fritid" (Öhlander 1991: 110). Gränser, barriärer, distans och sätt att hantera känslor i arbetet är avgörande för hur personalen kommer att hantera mötet med klienterna (Astvik 2003, Ingvad 2003).

Med distans till det kärleksfulla kravet

Vid mina deltagande observationer i hemtjänsten, i forskningscirkeln och under intervjuer med äldreomsorgspersonal visades ”bilden” av det kärleksfulla subjektet befinna sig i minst sagt motsägelsefulla relationer till föreställningar om omsorg som en kärleksfull praktik. Detta visades sig genom att personalen i praktiken hanterade den reella omsorgen med distans till det kärleksfulla kravet. En intervjuperson sa:

Vi jobbar med känslor hela tiden men detta diskuteras sällan på arbetsplatsen. Det är de praktiska diskussionerna som är i fokus. Folk är inte öppna för att prata om sina känslor. De kanske tänker att det är för privat. Med känslor menar jag inte att vi ska krama och pussa våra vårdtagare. Nej! Men sakerna ska göras med känsla och kontakt. Kanske det låter så fint, men jag vet inte. Dom [klienterna] är inte min familj, så jag kan vara mycket mer ärlig med dom. För om de hade varit mina kusiner eller mycket närmare t.ex. mina bröder, kanske jag varit omoralisk, kanske ljugit för dom. Men, med de äldre har jag ingenting att göra eftersom de inte är mina släktingar alls, så jag säger som det är. Därför är det inte svårt för mig. Distans skapar möjligheter.

[Citat från intervjuad hemtjänstpersonal]

Under min period i hemtjänsten kom jag sällan i kontakt med den traditionella bilden av kärleksfull äldreomsorg där pussar och kramar står i fokus. Däremot handlade det ofta om distans och gränssättningar i relationen med vårdtagarna, något som också sägs med eftertryck i intervjuuttaget. Ett ständigt återkommande tema i samtalen i forskningscirkeln var det som handlar om gränsdragningar och en önskan om att skapa vad deltagarna kallade ”balans i arbetet”. Detta framkom i diskussioner som till stor del berörde komplexiteten i det omsorgsmoraliska arbetet. En cirkeldeltagare sa:

Nu är vi inne på det med gränser igen. Det har vi varit inne på vid varje möte. Men så finns det alltid en balans i gränssättningen. Vad ska jag sätta gränser för?

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Den balans och de gränsdragningar personalen talade om ställer de anställda inför upprepade moraliska och etiska överväganden i omsorgsarbetet. Gränsdragningarna kan tolkas som ett skydd till förmån för den personliga integriteten både då det gäller relationer till klienter och kollegor. I klientrelaterade situationer kan gränsdragningen vara ett sätt att vara yrkesmässig och professionell och gränssättande handlingar blir en

metod för att upprätthålla yrkesmässiga relationer så att de inte övergår till att bli privata. En professionell omsorgsarbetare utför den hjälpande handlingen som ett avlönat arbete och omsorgshandlingen i arbetet blir därmed inte enbart ett uttryck för människokärlek och medmänsklighet, utan också ett sätt att försörja sig på. Mellan medmänskligheten och det avlönade arbetet kan spänningar uppstå vilka i sin tur kan generera problem i omsorgsarbetet (Skau 1993: 28-29).

Det är i synnerhet förmågan att balansera känslöarbetet, och att därmed vara professionell och yrkesmässig i relationen till klienterna, som utgör en viktig men ibland svår distinktion för omsorgsarbetarna. Arbetsuppgifterna i omsorgsarbetet är vardagsrelaterade och privata i sin natur men för personalen som utför dem är det trots allt ett arbete. En i forskningscirkeln sa:

Vi ska finnas till i deras [klienternas] vardag. Ska vi finnas till i deras vardag? Vi kan ju inte vara deras anhöriga, deras barnbarn men någonstans så blir vi ju det. Det vill ju inte vi för då kommer de kräva mer av mig än vad jag kan ställa upp för. Vi är ju deras vardag men vi måste ju sätta en gräns för den. Annars är vi där att vi hamnar i skuld känslor och däckar så småningom. Man hamnar ju i en relation med alla man går till. Det har vi ju till våra arbetskamrater också och mina arbetskamrater har samma inställning som jag. Men en gammal människa som jag går till varje dag har inte den inställningen till mig som jag har till dom. Dom är mitt arbete, men så ser dom inte på mig.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Det kan tolkas som att relationen till klienten blir komplicerad därför att den hela tiden kräver denna balansering. I uttalandet ovan säger kvinnan att synen på relationen mellan klienten och personalen inte alltid stämmer överens. Personalen ger uttryck för att hon besöker och hjälper en klient bland flera, medan kanske klienten upplever att relationen är individuell och personlig på ett annat sätt. Cirkeldeltagaren beskriver på så sätt komplexiteten i omsorgsarbetets krav på balanserade gränsdragningar i relationer till klienterna.

Personalen måste sätta gränser för vad cirkeldeltagaren i citatet ovan kallar *klientens vardag* och detta kan ibland utgöra besvärliga avgörande i omsorgsarbetet. Personalen ansåg att mötet och relationen till klienten var komplicerad därför att den hela tiden kräver denna uttryckta balansering. En deltagare ställde fundersamt frågorna: "När gör man för mycket? Var går gränsen för att det blir mer?" Deltagarna sa att det framförallt var i situationer där osäkerhet om hur balansen uppnås som omsorgsarbetets komplexa karaktär gjorde sig påmind. Öhlander (1991) uppmärksammar

de att personalen i den studie som han genomförde liknade de äldre med barn för att på så sätt ha lättare att ”tycka om” dem. Indirekt fångar Öhlander omsorgens moraliska krav på kärleksfullhet då han skriver: ”Barn kan vuxna ’tycka om’ trots att de är besvärliga. Vuxna som träffar andras barn kan ibland ge dem ’tillfälliga kärleksförklaringar’, som inte behöver medföra förpliktelser av något slag. På samma sätt kan vårdbiträdet ha en empati som är tillfällig och inte behöver vara förpliktigande för framtiden” (Öhlander 1991: 111). Även om kärleksförklaringar till barnet blir utbytt till empati för klienten finns det underförstått och dolt ett krav på personalen att de bör tycka om ”sina” klienter. Att hantera känslorna i relation till klienterna är en stor del av personalens arbete.

Obalanserade gränsöverskridelser

Gränserna mellan personalen och klienten är följaktligen att betrakta som väsentliga i omsorgsrelationen, men trots det kan personalen medvetet överträda det de kallar gränsen. En intervjuad man som arbetar i hemtjänsten sa:

Informanten: Ibland går man över gränsen, eller rättare sagt det gör man alltid i detta jobbet. Man gör alltid det där lilla extra i jobbet, faktiskt. För jag skulle inte kunna tänka mig att säga så här gör vi punkt slut. Nej, det går inte.

Linda: Vad är det för gränsöverskridelser?

Informanten: Som t.ex. det här med att gå och köpa en tidning till någon. Vissa [klienter] köper endast tidningen på söndagar och om jag ska jobba helgen, får jag pengar av vårdtagaren på fredagen och sedan har tidningen med mig när jag kommer på söndagen. Detta står inte i beskrivningen av mitt jobb, men jag gör det ändå. Sådana grejer bjuder man själv på. Så reglerna på jobbet går inte. Det går alltid över gränsen.

[Citat från intervjuad hemtjänstpersonal]

Då det gäller regler och regleringen av vad omsorgsarbetet ska innehålla fann jag under de deltagande observationerna i hemtjänsten ingen specificerad arbetsinstruktion utan jag upplevde snarare arbetets upplägg och organisering som ett organiserat kaos. Det tog mig minst en och en halv vecka att någorlunda förstå hur arbetet fördelades och hur dagen organiserades. I anteckningarna från dagboken har jag skrivit:

Det finns ett detaljerat praktiskt schema för varje vårdtagare kring vad som ska göras exempelvis som städ, dusch, tvätt och inköp. Det råder en så kallad strukturerad rörlighet i arbetsorganisationen. Samma sak tycks skrivas om på olika lappar varje dag. Det är matlistor och dagliga individuella arbetsscheman.

[Dagboksanteckning våren 2005]

När jag var tillsammans med hemtjänstpersonalen uppfattade jag inte att de blev eller var särskilt känslomässigt engagerade i klienterna, vilket jag blev lite förvånad över. För mig som betraktare verkade det som att personalen hade en väldig distans till klienterna. Denna tolkning gjorde jag främst utifrån att personalen väldigt sällan talade om klienterna i grupplokalen. De pratade snarare om privata angelägenheter men också om arbetets praktiska upplägg såsom vem som skulle dela ut mat till vem och i vilken ordning. Inte heller när jag gick ensam tillsammans med personalen uppfattade jag dem som känslomässigt involverade i klientens livssituation eller sjukdomstillstånd. Däremot var samtliga väldigt hjälpsamma med praktiska insatser och några av personalen erbjöd och utförde praktiska tjänster till klienter som de utträttade på sin egen fritid. Det kunde handla om att köpa skor till någon klient som hade svårt att komma iväg till en skoaffär, inköp av hushållsprodukter såsom exempelvis förvaringsburkar, eller mer personlig saker som underkläder. Följande utdrag ur mina dagboksanteckningar illustrerar personalens förhållningssätt till klienterna:

Vårdbiträderna har en närhet och rakhet till vårdtagaren. De verkar inte ta arbetet med sig hem. En distans finns. Vårdbiträderna är duktiga på att dra gränser och de verkar inte bli speciellt känslomässigt engagerade. De uppvisar en oerhörd förmåga att snabbt förflytta sitt sociala jag mellan de olika vårdtagarna.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Jag uppfattade att personalen i hemtjänstgruppen var rationella och o betydligt känslomässiga, trots att de hela tiden arbetar med andras känslor. De verkade väldigt duktiga på att sätta gränser för sitt eget känsloliv. I mina genomförda studier finns det dock berättelser från både intervjuerna och samtalen i forskningscirkeln som visar på att personalen kan ha svårt att sätta gränser i relationen till klienterna. En intervjuad som arbetar i hemtjänsten sa:

Ofta benämns vårdtagaren i form av "min". Vissa kommer till jobbet när de är lediga eller har semester och ringer "sina" vårdtagare.

[Citat från intervjuad hemtjänstpersonal]

Det finns de som går hem till vårdtagare efter jobbet och hjälper dem. De säger att jag har känt henne i så många år och hon är min kompis.

[Citat från intervjuad hemtjänstpersonal]

Dessa uttalande kan tolkas som att det finns omsorgspersonal som har problem med gränssättningen mellan arbete och privatliv. Omsorgsarbetet blir framförallt svårt i situationer där osäkerhet om hur balans uppnås mellan det yrkesmässiga och det privata. En deltagare i forskningscirkeln poängterade att det är angeläget för omsorgspersonal att klara av gränssättningar men att det också är något de måste lära sig:

Vi kan inte reda ut alla situationer och det måste vi lära oss. Så kommer det alltid att vara och det måste vi acceptera. Som vårdpersonal måste vi lära oss att hantera det här problemet. Det kan man stöta på och det måste vi hantera. Annars kommer vi in i det här att vi mår dåligt med skuld känslor, att känna oro och det är en helt annan bit. Vi måste gå in och bearbeta och bli stabila i oss själva. Vi får inte gå över gränserna och vi måste lära oss att sortera.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

För att åstadkomma balans i omsorgsarbetet menar kvinnan att det gäller att dra gränser för att inte bli alltför berörd och känslomässigt engagerad i mötet med vårdtagaren. Detta fenomen är särskilt centralt eftersom omsorgsarbetet samtidigt kräver känslomässigt engagemang och här finns en grund för spänningar i arbetet. Deltagarna i forskningscirkeln påpekade också att det inte alltid bara är vårdtagaren som är i behov av deras omsorg utan att även anhöriga kan utgöra en betydande del av omsorgsarbetet. En av deltagarna uttryckte det så här: ”Det är ju inte alltid deras [vårdtagarnas] behov vi fyller. Vi fyller ju en massa andras behov också.” Att arbeta i äldreomsorgen innebär följaktligen inte enbart att ge omsorgen till den hjälpbehövande, utan personalen uppfattade även det som att de ofta gav omsorg till personer omkring klienten.

Gränsdragningar i relation till vårdtagarna betraktades som oerhört viktiga för upprätthållandet av en professionell hållning till vårdtagarna och deras anhöriga. Om inte balansen i omsorgsarbetet kan uppnås menade cirkeldeltagarna att det finns personal som riskerar att bli för personligt involverade, vilket till och med kan leda till sjukskrivning. En i forskningscirkeln berättade:

Sånt har ju hänt att någon inte har satt gränser, där hon inte kunde säga nej. Hon blev ju sjuk ju, de [anhöriga] pumpade henne. För det var ju synd om tjejen. Hon ville ju så väl. Kanske lite dåligt självförtroende själv och inte vå-

gade säga nej och skulle räcka till men hon blev sjuk av det. Dom tog över henne.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Chefen bekräftade gränssättning

I mina fältanteckningar återfinns följande reflektioner kring balans och gränsdragningar i arbetet:

Det finns en närhet till chefen som besöker gruppen minst en gång i veckan i ett arrangerat möte. Utgångspunkten är personalens åsikter. Det finns makt underifrån som mobiliseras. Möteskulturen bygger på en struktur där den som pratar intensivt och mycket får prata mest. Ingen handuppräckning.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Chefen lyssnar och plockar upp personalens åsikter och berättelser. Omformulerar med andra ord och bekräftar personalens balans och gränsdragningar i arbetet. Arbetets karaktär och innehåll tycks helt upplukas av balans och gränsdragningar.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Den närmaste chefen hade kontinuerlig kontakt med personalen i hemtjänstgruppen och då hon befann sig i grupplokalen bekräftade hon oftast personalens berättelser om vilka gränser de hade satt för klienterna och indirekt därför också för sitt arbete. Dessa berättelser uppfattade jag som väldigt frekventa och näst intill obligatoriska. Chefen uppmuntrade verkligen personalen att sätta gränser. De gränssättande berättelserna kunde handla om hur de inte gått med på någon klients förslag om att damma, att de skjutit upp en städning då en klient inte meddelat att han/hon exempelvis skulle till läkaren, eller nekat berusade klienter hjälp och bett att få återkomma då vederbörande nyktrat till. Jag uppfattade aldrig att chefen sa emot eller visade att hon hade en annan uppfattning beträffande dessa berättelser. Tvärtom uppmuntrades personalens gränssättande hållning gentemot klienterna.

När gränserna blir suddiga

Ett arbete i äldreomsorgen innebär konkret att den anställde ger insatser till den hjälpbehövande så att denne kan leva sitt liv. Inom äldreomsorgen är det främst äldre som kommer ifråga för hjälpsatserna, men det kan också röra sig om personer som inte är äldre. Hemtjänstens personal kan

många gånger med omfattande insatser stödjade yngre personer med sjukdomar som till exempel cancer, stroke, muskelsjukdomar, psykiska diagnoser, etc. Inte sällan möter personalen situationer som kan vara både svåra och ibland också omöjliga att lösa. Dessutom bär personalen ett stort ansvar i relationen till klienten då maktpositionen mellan hjälpare och hjälpbehövande ofta är asymmetrisk och ibland även obalanserad. Nedan ger jag ett exempel på en situation där personalen utövar maktmissbruk och kränker klienten genom sitt förhållningssätt.

De svarta och vita prickarna slåss om utrymmet i rutan som ger ett kallt sken över rummet där tre sovande pensionärer sitter. Det är vintereftermiddag och så här års erbjuder aktiviteterna på äldreboendet ”Junibacken” inte så mycket mer än TV. Det har varit omöjligt att hitta någon ersättare för den i gruppen som i morse ringde och meddelade att hennes barn hade maginfluensa, vilket gjort det ännu svårare för personalen att just idag ge mer än nödvändig uppmärksamhet till pensionärerna. Någon i personalen kände kanske att samvetet dövdades om TV:n kunde underhålla en stund, men ingen tänkte på att TV-programmen mitt på dagen tar slut och övergår i ett prickigt krig. Vid ett utav borden utbrister en kvinna:

– Jag måste kissa!

Svaret från köket blir:

– Du gick för tio minuter sedan!

Nytt rop på uppmärksamhet:

– Jag måste igen!

Med irriterad röst:

– Du har blöja! Kissa i den då!

Observationerna gjordes i slutet av 1990-talet då jag under en period arbetade på ett äldreboende. Ett annat exempel på kränkande behandling inom äldreomsorgen var en händelse som figurerade i medierna under våren 2002. Fallet utgjordes av en situation där en son till en 93-årig kvinna på ett äldreboende spelade in personalens kommunikation med modern. På bandet kan man bland annat höra personalen säga: ”Krångla inte nu, då smäller jag dig på fingrarna. Såra på benen, det har du väl gjort en gång i tiden?” Orden till den gamla kvinnan var hårda och förödmjukande. Kvinnan som själv var dement kunde varken svara emot eller ge någon form av redogörelse av händelsen i efterhand. Självklart var sonen mycket upprörd och krävde att den personal som behandlat hans mor på detta sätt omedelbart skulle tas bort från arbetsplatsen. Bandet spelades upp i nyhetssändningar både i radio och TV och de två inspelade vårdbiträdena stängdes först av från sina arbeten för att en tid senare avskedas. I en rättslig process återfick dock kvinnorna sina tjänster som vårdbiträden i kommunen.

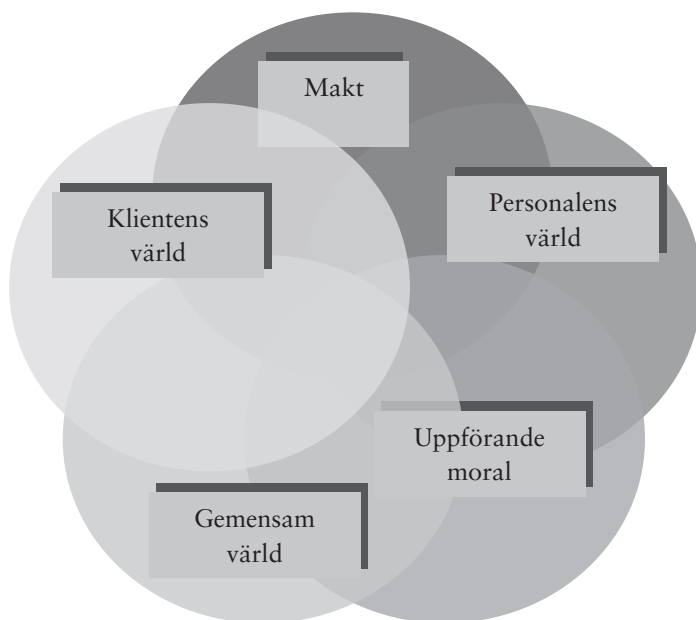
I efterdyningarna till denna händelse hävdades det att äldreboendet hade haft en del organisatoriska och personalpolitiska problem. Experter som uttalar sig i frågan om vårdskaudaler och övergrepp i äldreomsorgen hänvisar ofta till systemfel inom organisationen. Experterna presenterar många gånger problemet med vanvård och övergrepp från personalens sida och att det hänger samman med arbetets organisation och ledning. Men också att det har med kulturer och strukturer inom vård och omsorg att göra (Jönson 2006: 130). "Uppdrag Gransknings" reporter Karin Jonsson¹² träffade ett av de inspelade vårdbiträdena för att höra hennes version. Till reportern sa hon att hon idag nästan lever helt isolerad och att hon vill vara anonym. "Jag har förlorat allt, inte ens arbetskamraterna hälsar på mig längre. Jag skyller inte på någon annan, men det känns orimligt att straffas så hårt". Kvinnans reaktion om att hon efter händelsen upplevde straffet som orimligt väcker beaktansvärda tankar om omsorgspersonalens arbetssituation.

De kränkande händelserna kan inte fränkopplas sitt kontextuella sammanhang. Personer som exempelvis arbetar på ett äldreboende befinner sig i en omgivning där individerna i stor utsträckning verkar i ett kollektiv och att vara en professionell omsorgsarbetare är att utföra den hjälpande handlingen som ett avlönat arbete. I ingen av de båda beskrivna situationerna har omsorgspersonalen varit ensam i sina möten med klienten. Det har funnits kollegor i närheten. Dessa kollegor har således varit en del av handlingarna och har genom sin tystnad eller icke-reaktion gett bekräftelse och acceptans för det felaktiga agerandet. Personalen befinner sig som sagt i ett sammanhang och det gemensamma för de här återgivna händelserna är att personalen i båda fallen arbetade på vårdboenden, en så kallad *institution*. Personalens individuella fasad på ett vårdboende kan också bli institutionens. Om ledning och organisation inte fungerar kan en det uppstå problem inte minst i den gränsdragningsproblematik som beskrivits ovan. När det händer skapas en alternativ och ofta outtalad gränsdragningskultur på arbetsplatsen. Institutionen kan på så sätt ses som bärare av en ideologi som inte nödvändigtvis är omsorgsarbetet officiella.

Goffman (1974) menar att vissa institutioner har en så stark inneslutande karaktär att den orsakar hinder för socialt umgänge med världen utanför och dessa blir vad han kallar *totala institutioner*. "Normalsituationen" för samhällsmedborgare är att vi brukar sova, roa oss och arbeta på olika platser. Den lediga tiden utanför arbetet använder vi hur vi själva önskar och utnyttjandet av tiden kan exempelvis ske i hemmet, genom föreningar eller utträttande av ärenden. Den övriga dagen tillbringas i en miljö som syftar till att bringa ekonomiska resurser till hemmet. Dessa aktiviteter sker under olika förutsättningar, villkor och auktoriteter. En

sådan central struktur i tillvaron kan brytas ned inom den totala institutionen. Det innebär att på en total institution sker samtliga aktiviteter på samma plats och under en och samma auktoritet. De dagliga aktiviteterna utförs i sällskap med andra människor som alla behandlas på liknande villkor och alla faser i de dagliga aktiviteterna är noggrant planerade, och ”hela raden av aktiviteter påtvingas ovanifrån genom ett system av klart formella regler och officiella skrivelser” (Goffman 1974: 13).

Det kan därför tolkas som att klienter och personalen i de refererade fallen befinner sig inom den ”totala institutionen” där båda parterna har ett mer eller mindre specificerat makt- och handlingsutrymme. Händelserna kan därför också förstås utifrån att klienterna och omsorgsgivarna inom den totala institutionen befinner sig i två olika världar med helt olika förutsättningar, behov och krav på omsorgen. Inom den totala institutionen befinner sig personalen i arbetslivets värld och klienten i sin ”privata” värld. I dessa olika världar och med skilda villkor har både klienterna och personalen en föreställning om vad den goda omsorgen är. I figuren 8. symboliseras den ”totala institutionen”.

Figur 8. Makt, uppförande, moral och olika världar

Händelserna aktualiserar en rad problem och utmaningar inom äldreomsorgen, framförallt med tanke på dess uppbyggnad och innehåll. Dessutom blir naturligtvis frågor och funderingar som har med etik, medmänsklighet, respekt, empati, moral och människokärlek angelägna.

Dessa begrepp är centrala för att förstå hur arbetslivet inom äldreomsorgen är organiserat, framför allt när det gäller omsorgsarbetarens förhållningssätt till sitt arbete och det bemötande klienterna därigenom får inom vård och omsorg.

Det kan antas att skammen upplevs stor för personal som observerats med att utföra kränkande handlingar mot klienterna såsom i fallet med de inspelade kvinnorna. Kvinnan som avskedats från sitt arbete för att därefter komma tillbaka till en arbetsplats där arbetskamraterna inte längre hälsade på henne kände att hon dömts för hårt. Skamkänslor och arbetskamraternas avståndstagande kan tolkas som att det moraliska kravet på kärleksfullhet i omsorgen är stort och absolut. Det moraliska kravet på kärleksfullhet gör också att reaktionerna från samhället får omfattande genomslagskraft vid övergrepp och kränkningar av det här slaget. Håkan Jönson (2006) försöker i boken *Vårdskaandaler i perspektiv*, förstå representationer av vanvård, övergrepp och andra missförhållanden inom äldreomsorgen. Han har i tre fall av övergrepp följt mediernas framställningar av problematiken. Jönson menar att frågan om vad som orsakat problemet och vem som bär ansvaret är viktiga infallsvinklar för massmedierna. En annan central fråga är om problemet har att göra med brist på resurser eller brist på moral. Personalens omoraliska handlande kopplas dessutom till bristande utbildning och deras undermåliga kunskapsnivå.

Det kan även förmodas att många kränkningar och övergrepp inom den sociala omsorgen sker i det fördolda. Enligt Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd har personalen en skyldighet att enligt SOSFS 2000: 5 göra en anmälan av missförhållanden i omsorger om äldre och funktionshindrade enligt § 71 a Socialtjänstlagen (1980: 620) Lex Sarah. Lex Sarah är ett paragrafförtydligande som kommit fram för att säkra kvalitén inom vård och omsorg och togs fram efter att undersköterskan Sarah Wägnert slagit larm om vanvård på ett privat äldreboende i oktober 1997.

Professionellt kärleksfulla

Aronson, Astvik & Tulin (1998) har i en studie av förtidspensionerade och ålderspensionerade vårdbiträden visat att gränssättningar gentemot klienterna tros vara en viktig faktor för att personalen ska klara av klientarbetet. De förtidspensionerade angav att de i högre utsträckning än de ålderspensionerade hade känslor av otillräcklighet och skuld, vilket författarna tolkat som att de ålderspensionerade varit bättre på att sätta gränser än de förtidspensionerade.

Gränsdragningarna i omsorgsarbetet går ofta ut på att få balans mellan att förmedla kärleksfullhet och att upprätthålla en professionell yrkes-

etik. Enkelt uttryckt kan det handla om huruvida personalen ska agera amatörer eller vara professionella. Det är också mellan dessa båda ytterligheter diskussionen brukar stå när det gäller frågan om för- och nackdelar med professionaliseringar (Gynnerstedt 1993: 53). Kanske gäller detta i synnerhet omsorgsarbetet, eftersom det till stor del är uppbyggt kring föreställda handlingar i form av värme, omtanke, empati och respekt. Samtidigt är omsorgsarbetet ett lönearbete styrt av arbetsrättsliga lagar och regler, vilka genererar gränser baserade på en helt annan logik än den som gäller yrkesetiken. En deltagare i forskningscirkeln uttryckte problemet så här: "Det känns lite skumt ibland när man kommer till en vårdtagare som påpekar att man inte ler". I mötet mellan vårdtagaren och vårdgivaren uppstår det förväntningar. Dessa förväntningar handlar om hur de båda parterna bör vara och förhålla sig till varandra och dessa är i sin tur uppbyggda kring föreställningar om omsorgen och på vilket sätt en omsorgsarbetare bör vara. Jag tolkar förutsättningarna som en diskursivitet vilken ligger till grund för omsorgsarbetet sammansättning, det vill säga hur olika föreställningar, handlingar och kunskap skapar den uppförandemoral som är basen för omsorgsarbetets praktik.

Det jag uppfattar som problematiskt med en stark kärleksframställning i representationer är att den inte på ett mer nyanserat sätt utvecklar och förklarar vad kärlek inom äldreomsorgen i praktiken kan innebära. Ute i verksamheten såg jag att kärleken fanns men att den tog sig helt andra uttryck än de bilder och formuleringar som vi hittills sett prov på (jag tänker närmast på beskrivningarna av omsorg som de olika läroböckerna gav prov på i det förra kapitlet). I omsorgsarbetet kan exempelvis "kärleken" inte enbart tolkas in som något varmt och innerligt utan uppträder under andra förutsättning än det som traditionellt förknippas med den goda omsorgen. Den så kallade kärleken i omsorgen kan istället verka fostrande. Att bry sig om i sörjandet för med kvalitet kan därför innehålla andra villkor än den omsorg vilken beskrivs som en kvinnlig förmåga att ge värme, omtanke och tröst. Andra kvalitéer kan vara:

- Fostran
- Moraliska gränsdragningar
- Distanserad närhet

Konkret kom detta till uttryck genom:

Förmaningar: "Du måste ta dina vattendrivande tabletter."

Upplysningar: "Du kan inte lämna deklaraionsblanketten på det gamla vanliga stället, eftersom den postlådan är borttagen."

Gränsdragningar: "Jag kommer inte till dig om du inte är nykter."

Hjälpansambeter: "Jag kan köra dig till stan och hjälpa dig att köpa underkläder."

Bekräftelser: ”Jag förstår att du har ont”, ”Jag vet att du känner dig ensam”.

Nedan visar jag två bilder av vanliga situationer i hemtjänstarbetet. På den ena får en man hjälp med att få ögondroppar och på den andra får en annan man hjälp med att plocka fram frukosten.

Ögondroppar (foto: Linda Lill)

Frukost (foto: Linda Lill)

Det här är bara några exempel på vad ”kärleksfulla” omsorgshandlingar kan innehålla och flertalet omsorgshandlingar utförs utan större kroppskontakt. Omsorg som kärleksfull praktik skulle kunna betraktas som en ideologi vilken främst är verklig i vår föreställningsvärld. Sörensdotter (2004: 53) menar att romantiserandet av omsorgen förstärker rådande könsroller och detta tror jag är en betydelsefull aspekt i diskussionen kring omsorg. Kvinnor förknippas med det ombesörjande subjektet och i och med det tillskrivs kvinnor specifika förmågor som gör dem bättre rustade att ta hand om andra. Figuren nedan illustrerar omsorgens förutsättning utifrån föreställningen om den samt dess konkreta premisser. Som det ser ut idag är det en given omständighet att samtliga variabler uppfylls för att omsorgsarbetet ska anses utfört med bästa kvalitet.

Omsorg	Uppgift
Kärlek	Moral
Kvinnlig erfarenhet	Balans och gräns

Figur 9. Omsorgens förutsättning

I vilken annan profession förutom barnomsorgen kommer kärleken upp som ett anspråk på arbetstagaren? Frågan är synnerligen viktig i en diskussion om omsorgsarbetets professionalism och yrkesetik. Därför bör kanske frågan ställas om och när kärlek blir relevant för omsorgen. Måste äldreomsorgsarbetet innehålla kärlek? I dagsläget blir svaret på frågan med nödvändighet ”Ja”. Omsorgsarbetet måste innehålla kärlek! Föreställningen om omsorgen kräver nämligen detta. Det som komplicerar frågan är att föreställningen om omsorgsarbetets kärleksfullhet i hög grad står i motsatt förhållande till föreställningen om professionalism. Att älska är inte i någon mening en profession, eftersom professionens förutsättning är arbetet. Kärleken tillhör i motsats till arbetet privatsfären. Här utgörs omsorgsarbetet av en rejäl motsägelsefullhet eftersom det faktiskt är ett yrke.

Men omsorgsarbetet innehåller många arbetsuppgifter, där flera av dem kräver medicinska, psykologiska och ergonomiska kunskaper. Astvik (2003: 10) poängterar i sin studie om förutsättningar för omsorgsfulla möten i hemtjänsten att det saknas empiriska studier som skulle belägga vikten av en ökad professionalisering av omsorgspersonalen. Hon kan dock med hjälp av sina resultat visa på att det finns behov av mer utbildning hos personalen. Astvik har gjort ett flertal studier med inriktning på äldreomsorgspersonal och har främst kommit fram till att personalen uppvisar bättre hälsoupplevelser när de får arbeta med mer specialiserade

arbetsuppgifter, framförallt i kombination med handledning. Tillsammans med Astvik är Aronsson (2000) skarp i sin kritik av den traditionella uppfattningen att äldreomsorgspersonalens arbetsuppgifter bör vara generella, det vill säga omfatta alla delar av omsorgsarbetet. Författarna menar att ett sådant förhållningssätt inrymmer en ”kvinnlig” beskrivning av omsorgen och anser att forskningstraditionen inom fältet starkt företräder ett normativt synsätt där denna kvinnlighet förstärks genom att relationen mellan vårdbiträdena och vårdtagarna feminiseras och där personalens erfarenhetsbaserade ”husmoderskunskaper” värderas högt (Aronsson & Astvik 2000: 4). Istället visar deras studie att vårdbiträdenas arbete är både intellektuellt och emotionellt krävande och att osäkerhet och brist på kunskaper framstår som viktiga anledningar till stress. De förespråkar därför en ökning av professionellt baserade kunskaper hos omsorgsarbetarna, samt utvecklandet av ett stödjande nätverk för personalen som har till uppgift att verka för en god arbetsmiljö och omsorgskvalitet (Aronsson & Astvik 2000: 46).

Höga moraliska krav på kärleksfullhet kan alltså vara förklaringen till att vård- och omsorgspersonal i större utsträckning än andra yrkesgrupper tvingas arbeta med känslor som kräver specifika arbetsuppgifter utanför ”arbetsbeskrivningen”. Hemtjänstpersonal måste ofta frångå detaljerade arbetsbeskrivningar för att deras arbete ska fungera i praktiken. Systemet fungerar därför att personalen inte strikt och slaviskt följer reglerna, utan går klienterna till mötes och använder sitt eget omdöme (Jönson 2006: 103). Detta förhållningssätt till arbetsbeskrivningarna betraktas inom äldreomsorgen som en professionell inställning till arbetet, något som i sig borde vara en varningssignal. Man kan ju fråga sig om det finns ett annat arbete där det uppfattas som professionellt att inte följa arbetsbeskrivningen?

Motsägelsefullheten i omsorgen

I diskussioner om äldreomsorgen kan det vara betydelsefullt att fundera över vem som är den mest utsatta parten; klienten eller omsorgsarbetaren? Frågan är självklart retorisk. Relationer och möten mellan hjälparen och den hjälpbehövande är så olika från situation till situation, från människa till människa, att frågan i det närmaste är obesvarbar. En person som behöver hjälp är automatiskt i underläge, även om maktrelationerna i enskilda relationer kan variera. Men frågan kan ändå motiveras genom att den lyfter fram de outtalade krav som dagligen möter omsorgsarbetaren. Svaret på frågan måste istället handla om hur samhället ser på utsattheten i arbetet och hur det ska hanteras. Jönson (2006) kan konstatera att när medierna talar om vårdskandaler blir vi mer moraliskt upprörda över

enskilda aktörers handlande än de förhållanden som beskrivs i strukturella termer. Allmänhetens bild av omsorgen är sådan att våldsamma reaktioner blir ett faktum så snart föreställningarna om den goda omsorgen kommer på skam. Förklaringar som hänvisar till strukturer, kulturella system eller arbetets organisation kan till och med uppfattas som försök att kväsa eller avleda upprördheten (Jönson 2006: 240). Debatt och diskussion om omsorgen och hur föreställningar om den påverkar oss bör lyftas. Hur ska omsorgen hanteras professionellt? För att behandla frågan måste flera aspekter av omsorgen tas med och där är omsorgsdiskursen ett sådant.

Omsorgsarbetet är starkt influerat av kärleksfullhet eftersom allmänhetens normer ställer sådana krav. Samtidigt måste personalen sätta gränser för att uppfattas som professionella. Professionella är personalen dessutom när de utför arbetsuppgifterna efter egna omdömen och erfarenheter. Detta sammantaget blir en motsägelsefullhet i relation till lönearbetet och de förväntningar, krav, rättigheter och skyldigheter som ett lönearbete ställer på individen. I figuren 10. illustreras omsorgens motsägelsefulla krav.

Kärlek/ömhet	Allmänheten/ normativ	Erfarenhet
Arbete	Balans och gräns/ diskursiv	Profession

Figur 10. Omsorgens motsägelsefullhet

En mer mångskiftande tolkning av omsorgen behövs för att öka professionaliseringen av yrket. En sådan omtolkning skulle också vara till fördel för yrkesutvecklingen och kvalitén i omsorgen. En utökning av personalens kunskaper i medicin, psykologi, psykiatri och ergonomi är några viktiga utbildningsområden. Utbildningen skulle kunna ske på bekostnad av husmoderskunskaperna och föreställningen om det moderliga och kvinnligt könade omsorgsarbetet. En innovativ tanke är att se äldreomsorgsarbetaren som en specialist istället för generalist (Aronsson & Astvik 2000). Detta skulle förstås omfatta stora strukturella förändringar av äldreomsorgsarbetets organisering.

Konkreta konsekvenser av den kärleksfulla omsorgsdiskursen är att kärleken i sin varma och innerliga form kan skapa osäkerhet i arbetet. Framförallt kan det generera situationer där personalen inte vet om de i sin yrkesroll är privata eller professionella. Det leder i sin tur till svårigheter med att uppnå den balans som är så grundläggande i omsorgsarbetet.

Samtidigt som personalen måste värna om sin egen integritet är de ytterst ansvariga för att Socialtjänstlagens portalparagrafer uppfylls (se kapitel 3). Ett annat sätt att angripa omsorgsproblematiken är att dekonstruera begreppet omsorg och i och med det att ifrågasätta den könade realitet som omsorgsdiskursen ger upphov till. Om vi i framtiden på ett mer adekvat sätt kan ta oss an omsorgsbegreppets utmaningar kan vi också bättre förstå de livs- och arbetsvillkor som påverkas av en könad förståelse av omsorg. I detta sammanhang hade det varit av stort värde att kunna *avfeminisera* omsorgsarbetet, dels för att män med större självklarhet skulle finna sig till rätta i yrkesidentiteten, men också för att omsorgsarbetets privata, dolda och delvis oavlönade aspekter då blir synliga.

Sammanfattning

Äldreomsorgsarbetet är kategoriserat som ett kvinnligt känslöarbete. Inte för att kvinnors känslor utgör en essentiell nödvändighet för utförandet av arbetet utan för att omsorgsarbetet har en specifik historia som är kopplad till föreställningar om kvinnor som mer ombesörjande och vårdande än män. Denna föreställning om omsorgen är en del av vår verklighetsuppfattning, den är med andra ord en del av de föreställningar som tillsammans skapar vår verklighet. Kravet på kärleksfullhet formuleras dessutom ofta med starka moraliska undertoner i såväl litteratur som bilder som beskriver omsorg.

Ett moraliskt krav på kärleksfullhet i omsorgsarbetet ”tvingar” personalen att ständigt hantera dessa krav på kärlek med att sätta upp gränser

gentemot vårdtagarna, eftersom känslorelationerna annars hotar att bli för belastande. Därför pratar äldreomsorgspersonal mycket om balans och gränsdragningar i sitt arbete, vilka till övervägande delen handlar om hur de sätter gränser för att inte bli för personligt involverad i klienternas liv. I alla dessa situationer laborerar äldreomsorgspersonalen med moraliska överväganden, ibland räcker inte moralen till och då kan personalen begå övergrepp mot klienterna. Medierna fångar gärna upp händelser som de kallar ”vårdskandaler” och dessa fungerar som påminnelser om det moraliska tryck som personalen faktiskt arbetar under. Men de fungerar också disciplinerande och hjälper oss att komma ihåg hur vi vill att en kvalitativt god äldreomsorg ska se ut.

I det här kapitlet har jag inte velat föra något slags försvarstal för de personer som faktiskt begår övergrepp mot sina klienter. Min diskussion av de beskrivna fallen ska inte tolkas som ett beskydd av den personal som utför kränkning, våld och övergrepp mot klienter. Däremot är det viktigt att framhålla att det finns en filosofisk dimension i omsorgsarbetet som man kan närma sig inom ramen för en diskursanalys. Ett sådant perspektiv kan vidga förståelsen de specifika villkor som omsorgsarbetare verkar under. Inte minst tänker jag då på den problematiska gränsen till de egna känslorna och det ständiga gränsdragandet som arbetet tycks förutsätta. Kan en diskussion om omsorgsdiskursen komma åt orsakerna till övergrepp och kränkningar? Ja, jag tror att ett perspektiv på omsorg som utgår från personalens praktik och villkor öppnar en möjlighet till att förstå och därmed förändra en arbetssituation som i mångt och mycket bygger på outtalade regler och förhållningssätt. Jag har snarare velat tydliggöra omsorgsarbetarnas mycket svåra arbetsuppgift och lyfta fram de aspekter i omsorgen som gör arbetet så komplext. De är ingen enkel arbetsuppgift att vara professionellt kärleksfull. Ändå klarar de flesta inom äldreomsorgen faktiskt av sitt arbete.

Jag har också sett det som min uppgift att illustrera hur andra uppgifter än de som vi normalt förknippar med kärlek och ömhet faktiskt också kan betecknas som ”kärleksfulla” handlingar. Personalen inom äldreomsorgen utför ett arbete som för många äldre betyder oerhört mycket för deras dagliga livsföring. Även om samhället i stort (och personalen själva) ofta framhåller det specifikt kvinnliga i omsorgsarbetet, menar jag att omsorgsarbetet i sig skulle vinna på en avfeminisering. Synen på arbetet skulle förändras radikalt om detta kunde låta sig göras. Samtidigt skulle detta typiska kvinnoarbete kunna ”uppvärderas”. I nästa kapitel kommer jag att diskutera kvinnligheten i arbetet och hur kvinnor faktiskt är väldigt måna om att upprätthålla bilden av äldreomsorgsarbetet som just ”kvinnt”.

KAPITEL 5

GENUS: KVINNLIGHET OCH MÄN I OMSORGEN

Inledning

I det här kapitlet kommer jag att resonera om hur föreställningar om omsorg som en kvinnlig praktik bidrar till en feminiserad organisationskultur och hur det genererar ett speciellt arbetsklimat inom äldreomsorgsarbete. I arbetsplatskulturen inrättas subjektpositioner som personalen både intar men också tvingas inta för att upplevas som ”sanna” omsorgssubjekt. Kön är ett givet tema genom kapitlet, men jag tar även upp klass och sexualitet som viktiga aspekter i diskussionen kring omsorgsdiskursen. Jag berör feministisk teori, men det handlar främst om att ändra fokus från glasklara idéer om förtryckarna (männen) och de förtryckta (kvinnorna) för att illustrera hur femininet och maskulinitet fungerar/opererar i relation till varandra. Vi befinner oss alla i ”system”. Min uppgift är att försöka visa vad som händer i relationerna inom ”systemen”.

I kapitlet åskådliggör jag hur subjekten blir medskapare av den kvinnliga omsorgsdiskursen. Omsorgsdiskursen skapar karakteristiska villkor i omsorgsarbetet och för att förtydliga mig hänvisar jag återigen till Foucault. Han talade som tidigare nämnts om det individuella i form av subjektivitet och kom därför att utveckla en analys som bygger på vad han kallade subjektivitetens teknologier. Foucault definierar dessa teknologier av jaget via en rad av aktiva förfaranden och tillvägagångssätt som utgör förutsättningar för individens identitetsskapande (McNay 1992: 3). Med ett sådant förhållningssätt är det möjligt att se hur diskurser inom äldreomsorgen hjälper till att skapa personalens omsorgssubjektivitet. Personalen blir med andra ord bärare av en omsorgsdiskurs, vilket genererar en utmärkande kultur inom äldreomsorgsarbetet (se figur 3. Kulturens flöde, kap. 2).

Som bärare av en omsorgsdiskurs (se kap. 3-4) definierad som en kvinnlig, moderlig och kärleksfull praktik måste personalen förhålla sig till specifika subjektpositioner. Subjektpositioner är något som en omsorgsarbetare måste inta och gestalta för att uppfattas som tillförlitlig i mötet med klienten men också i mötet med föreställningen om omsorgen som helhet, när det gäller kollegor, chefer, anhöriga, samhällets förväntningar och så vidare. Detta konkretiserar jag framförallt genom iakttagelser från deltagande observationer i hemtjänsten, där kvinnorna visat sig upprätthålla omsorgsdiskursen genom ett verksamt motstånd till "manligt" inflytande och förändring. Empirin utgörs i kapitlet även av intervjuer med män som arbetar inom äldreomsorgen samt citat från forsknings-cirkeln.

För att skapa förståelse för vad som händer i relationer där kön får betydelse använder jag begreppet *doing* (att göra) som förklaringsmodell då jag analyserar femininitet och maskulinitet i äldreomsorgsarbetet. Mötena mellan personalen och deras klienter kan ses som en aktivitet där föreställningar om kön på olika sätt får mening. Denna mening är framförallt något vi skapar tillsammans och den är företrädesvis styrd av de normer som återfinns omkring oss. Det intressanta med kön i omsorgen är att kvinnor och män så tydligt *gör* varandra. De är nästan stereotypt måna om att bevara och markera feminina och maskulina könsroller. Genom att använda begreppen femininitet och maskulinitet erbjuds ett alternativ till fixeringen av kvinnor och män som kroppsligt bundna till specifika karakteristika och/eller intressen. Syftet med att använda femininitet och maskulinitet är att komma ifrån uppfattningen om att feminint förknippas med kvinnor och maskulint förknippas med män enligt biologiska kriterier (Alvesson & Due Billing 1999). Fokus för diskussionen om femininitet och maskulinitet i omsorgen är inte att beskriva skillnader mellan män och kvinnor i omsorgsarbetet. Istället vill jag ta fasta på hur omsorgsdiskursen genererar föreställningar om genus som påverkar arbetsplatskulturen.

"Rejäl kvinnlighet" är mottot

De mönster jag främst sökte efter då jag påbörjade mitt fältarbete i hemtjänsten var aspekter av genus och etnicitet. Under min vistelse i hemtjänstgruppen insåg jag dock hur viktigt både klass och sexualitet blev som variabler i förståelsen av omsorgsarbetet. När jag pratar om klass i det här sammanhanget menar jag både att äldreomsorgspersonalen säljer sin arbetsförmåga till kommunen men också klass utifrån subjektiva faktorer såsom klassidentitet. I min tolkning av klassbegreppet är utgångspunkten att arbetarklassen skapas i en läroprocess när arbetare blir med-

vetna om att man utgör en klass med intressen som står i motsättning till en annan klass och det är först när människan genom sin vardagliga erfarenhet skapat en gemensam kultur som det kan sägas existera en reell arbetarklass (Greiff 2004: 15).

I hemtjänstgruppen uppfattade jag att personalens strävande efter ”korrekta” subjektpositioner som handlade om att de skulle vara så ”rejäl kvinnor” som möjligt. Kvinnornas berättelser om sig själva för varandra berörde konsekvent ”kvinnliga” erfarenheter. Skeggs (1997) skriver följande om omsorgsjaget:

The ”caring self” is both a performance and a technique used to generate valuations of responsibility and respectability. Doing caring, that is their caring practices, are fundamental to their concept of the self. To be caring is an enunciative position in which social and self combine. To speak as a caring person produces an identity of value for the self, which also capitalizes on prior female experience. To speak from a caring subject position confers occupational/moral status and authority: to speak as a nurse, mother, warden, provides a valued morally responsible position of enunciation (Skeggs 1997: 69).

Skeggs (1997) ståndpunkt till ”omsorgsjaget” som både ett framträdande och en teknik återfann jag både i personalens sätt att prata och handla. Jag vill dock återigen påpeka att jag inte studerat personalens personliga identiteter utan snarare det Judith Butler kallar ”norms of culture by which persons are defined” (Butler 1990: 23). I kapitel två diskuterade jag förhållandet mellan individuella handlingar och de gemensamma föreställningar som utgör den diskursiva kontexten för handlandet.

Vid de deltagande observationerna såg jag tydligt hur oerhört centrala och normsättande föreställningar om klass var för hur hemtjänstpersonalen förhöll sig till sitt ”omsorgsjag”. Klass fungerar som en över- och underordnande kategorisering och i hemtjänsten dominerar känslor av underordning personalens förhållningssätt till sitt arbete. Underordningen blev tydlig både i relationer till klienter och till den yrkesmässiga status som hemtjänstpersonalen ansåg sig ha.

Underordning uttrycktes på flera sätt i hemtjänstarbetet. Den blev synlig i hur personalen pratade om sig själva som omsorgsarbetare i relation både till varandra men i synnerhet till överordnade i organisationen och de sjukvårdsutbildade såsom sjuksköterskor, arbetsterapeuter och sjukgymnaster. Följande anteckningar fanns i min dagbok:

Sunt förnuft, medmänsklighet står mot lagar och regler. Några få svenska tjejer pratar hela tiden, tar stort ansvar i gruppen och får mycket upp-

märksamhet av chefen. Deras språk, kultur, sätt att förhålla sig till varandra och andra kan betraktas som en specifik "svensk" arbetarklasskultur.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Som jag tidigare beskrivit i de inledande kapitlen handlar omsorgsarbetsarnas arbete om att omsätta ett beslut enligt SoL i praktisk handling. Denna omsättning kräver naturligtvis sin egen tolkning och kommer också att variera från person till person. Alla städar inte på samma sätt eller tvättar och så vidare. Varje möte, varje insats i hemtjänsten varierar beroende på vem som utför den. Jag konstaterade dock efter en kort tid tillsammans med personalen att de gör så mycket mer än ett beslut enligt SoL.

Att alla gör olika var något som togs för givet i personalgruppen. Samtidigt som de med en självklarhet visste att alla inte gör samma eller lika, var denna fråga central för personalen när de försökte reglera sitt arbete med klienterna. Jag uppfattade inte att personalen direkt pratade med varandra om hur eller exakt vad de gjorde hemma hos klienterna utan den så kallade regleringen av arbetets innehåll fanns mycket mer inbakade i framställningar om hur de sa att de gjorde hemma med exempelvis tvätt, städ och inköp. Samtalen i grupplokalen handlade främst om att: *Jag gör alltid..., Jag hänger alltid tvätten..., Jag köper aldrig...* och så vidare. Det normerande sunda förnuftet och kunskapsbanken kring hur hem och barn bör skötas hade stort inflytande på arbetsplatskulturen och jag uppfattade detta som ett uttryck för en "rejäl kvinnlighet".

Det verkade vara viktigt för personalen att få möjligheten att definiera innehållet i arbetet på egen hand. De blev upprörda om arbetsledaren eller sjuksköterskan hade synpunkter på någon insats, vilket de (sjuksköterskan eller arbetsledaren) i de fall det hände, framförde med en stor försiktighet. Om klienterna instruerade eller ställde krav på saker som personalen inte uppfattade som rimliga, nödvändiga eller befogade visade de tydligt i grupplokalen att de inte tyckte om det. Såhär skrev jag:

"Varför ska jag dammsuga hennes element bara för att hon säger det? Det känns förnedrande!" I balans och gränsdragningen i arbetet kämpar vårdbiträderna ständigt mot pigrollen vilket är något som de starkt motsätter sig. Därför får detaljstyrning i besluten dålig inverkan på personalen. Om det t.ex. står att vårddagaren är beviljad skoputsning verkar denna skrivning stötande och frustrerande för dem. De upplever det som ett slags nedvärdering av dem som professionella, då en professionell omsorgsarbetare har förmågan att tillfredsställa vårddagarens behov, dock inom ramen för vad de anser vara rimligt. Personalen menar

att de har förmågan att ta hänsyn till hela individen och dess behov. Om vårdragaren frågar efter hjälp nekas de inte den, men det är ändå vårdbiträdet som har makten att sätta gränser för att styra insatsen. Allt beror på hur de utför handlingen. Om personalen själva känner att de styr insatserna upplever de sig heller inte som pigor.

[Dagboksanteckning våren 2005]

När personalen inom hemtjänsten hjälper sina klienter med exempelvis att tvätta gör de ofta andra saker som inte ingår i själva tvättinsatsen. De pratar med klienten, de kanske har plockat med sig blommor när de kommer, de stryker en skjorta eller manglar en duk fast det inte står i biståndsbeslutet. Dessa uppgifter gör personalen med avvägning men dessa insatser tillhör sådant som de anser ingår i deras arbete för att det ska bli gjort med kvalitet.

Personalen ville absolut inte vara förknippade med pigor, vilket de talade mycket om. Utrymmet att kunna styra relationen till vårdragaren blir viktig för upprätthållandet av deras yrkesidentitet. Makten och inflytandet över vad som ska och inte ska göras behöver kunna avgöras av vårdbiträderna själva annars verkar de inte må bra.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Personalen sa att de ansåg sig själva som en viktig resurs i samhället. För det mesta ansåg de sig inte betraktade som pigor men det låg ändå som ett ständigt hot över dem. De verkade uppfatta detaljerad styrning som ett misstroende mot dem. Samtidigt fungerade specificerande arbetsbeskrivningar skyddande för dem när de kände att klienterna ställde krav på dem som de inte ansåg var rimliga. Detta paradoxala förhållande till detaljering och strukturering i arbetet ger omsorgsarbetet en komplex sammanställning.

En uttalad frihet i arbetet och möjligheten att kunna avgöra vad som är relevant i omsorgsarbetet rankades högt av personalen. De påpekade dock ofta att deras arbete präglades av en oförtjänt låg status. En i hemtjänstgruppen sa: ”Vi är längst ner i hierarkin, efter städerskorna”. Personalen pratade en hel del om hur de hanterade anhörigas, kamraters och andra människors fördomar om deras arbete som ett ”skitjobb” i dubbel bemärkelse. De uttryckte många gånger en stolthet över de insatser som de gjorde för att människor ska kunna klara sin vardag i det egna hemmet. Trots det uppfattade de sig som dåligt uppskattade av samhället i stort.

Om arbetsorganisation, resurser, ansvar och flexibilitet

Hemtjänstpersonalen hade en gemensam grupplokal vilken fungerade som en central arbetsplats för samtliga. På morgonen träffades de som arbetade under förmiddagen för att gå igenom arbetet. Grupplokalen var belägen i en lägenhet om tre rum, vilka utgjorde fikarum, kontor och vilorum. Lokalerna var slitna och möblemanget var ett hopkok av olika stilar, träslag och färger. Senare berättade arbetsledaren att de ärvt många av sakerna som andra kontor inom kommunen velat kasta. Det som kasserats av andra hamnade följaktligen här om det inte var alltför trasigt. Detta kan tolkas som ett kvitto på gruppens status och ställning i förhållande till övrig kommunal verksamhet.

Av de åtta som arbetade under dagtid hade fyra heltidsanställningar. De andras anställningar varierade mellan 50–75 % i tjänstgöringsgrad.

Lokalen (foto: Linda Lill)

I grupplokalen hade personalen varje vecka möte med sin närmaste chef där även distriktssköterskan deltog. Vid ett personalmöte tillsammans med arbetsledaren väcktes frågan från personalen om att de önskade arbetskläder. De menade att de spenderade en hel del privata pengar per år för inköp av jackor, skor och andra kläder som är lämpliga för arbetet. Framförallt påtalade de att behovet av stora fickor var stort eftersom de bland annat bär med sig nycklar till olika klienter och larmtelefonen. De jämförde sig med andra kommunalarbetare som exempelvis personer som arbetar på parkförvaltningen och menade att det var orättvist att de fick bekosta sina kläder själva medan andra som de ansåg likställda inte behö-

ver göra det. Arbetsledaren sa sig vara välvilligt inställd till att köpa in väskor där personalen kan lägga saker som de behöver bära med sig till klienterna.

Normaliserings- och integritetsbegreppen har använt som argument i frågan om en "uniform" eller enhetlig klädsel åt hemtjänstpersonal. Diskussionerna har gått ut på att personalen ska vara så "naturliga" som möjligt. Dessutom har frågan om "uniformer" inom hemtjänsten handlat om att inte hela grannskapet behöva få reda på att en person har hemtjänst. Frågan är om inte grannarna ändå vet om någon i närheten har hjälp av hemtjänsten. De kommer vid specifika tider, kanske varje dag. Klienternas integritet är väldigt väsentlig och personalen har tystnadsplikt. Det kan dock vara svårt att dölja att hemtjänsten besöker klienterna. Kläderna verkar dessutom vara betydelsefulla för personalen. Personalen menade att de förtjänade att få kläder som är avsedda för att bära med sig saker i ur och skur.

Trots diskussioner och en märkbar medvetenhet om hur samhället värderar hemtjänstpersonalens arbete upplevde jag att personalen trivdes med sitt arbete och att de utförde arbetsuppgifterna med glädje och intresse. En betydelsefull iakttagelse var att tidsaspekten på arbetsinsatserna spelade en mycket stor roll och i mina fältanteckningar skrev jag:

Insatserna inom hemtjänsten sker snabbt och tidseffektivt. Arbetet med vårdtagaren utförs i lugn och ro men det är under ständig tidspress. Personalen arbetar effektivt och snabbt. Många praktiska saker hinns med på kort tid. Besöken mellan olika vårdtagare planeras väl för att inte förlora tid. Hela deras arbete tycks vara planerat för att vara tidseffektivt.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Det var oerhört lärorikt för mig att vara tillsammans med personalen. Framförallt när det gäller konsten att få saker gjorda så fort som möjligt. För personalen handlade det om i vilken ordning arbetet lades upp hemma hos klienten. De arbetade enormt systematiskt vare sig de bredde smörgåsar, bäddade, städade eller tvättade. När de pratade med klienterna verkade de inte alls stressade. De tog sig tid och lyssnade. De utförde personliga insatser med klienterna (som hjälp vid dusch) lugnt och utan att hasta, trots att de ofta hade bråttom till nästa klient som behövde hjälp. Det stod efter en tid klart för mig att arbetet i ett hem på ett mycket tydligt sätt kan tidsrationaliseras med hjälp av praktisk taktik och struktur.

En observation var personalens till synes stora engagemang och ansvarstagande kring ekonomiska frågor. Personalen ägnade påtagligt mycket tid att diskutera kommunens ekonomiska ställning. I grupplokalen pratade de ofta om kommunens dåliga ekonomi och vad de skulle

kunna bidra med för att minska på utgifterna. Många gånger förhöll de sig ironiska och de var noga med att påpeka att förra året hade de faktiskt för första gången på flera år blivit bjudna på en stor julfest. De visade mig bilder från festen och återkom ofta till hur trevligt det varit och hur mycket de uppskattade den typen av uppmärksamhet från ledningen.

Om någon i personalgruppen var frånvarande fördelades arbetet snabbt utan märkbara bekymmer. Personalen visade också på en stor flexibilitet när det gällde sådana saker som semesterplaneringen. Det framkom vid en genomgång tillsammans med arbetsledaren att semesterschemat inte fungerade riktigt bra om flera av den ordinarie personalen var borta samtidigt. Detta innebar att arbetsledaren önskade att någon i gruppen ändrade sin semesterperiod. Det blev ett högljutt möte och en irriterad stämning men innan mötet var slut hade några kommit överens om hur de skulle flytta sina semestrar, trots att det innebar att de inte hade semester samtidigt som sin partner.

Då personalen pratade om arbetets status påtalade de att de gärna skulle vilja ha ett större innehåll av medicinska arbetsuppgifter. Mest för att de ansåg att medicinska uppgifter var intressanta men också för att de menade att den typen av uppgifter kunde verka statushöjande för yrket. Städningen är något som de absolut skulle vilja slippa.

Medicinska befogenheter inom hemtjänsten kräver en särskild delegation utfärdad av en sjuksköterska. Till den delegationen hör en kortare utbildning. Befogenheterna gäller exempelvis läkemedelshandling och att ge insulin. För att få utföra vissa medicinska uppgifter måste även de som har formell undersköterskeutbildning genomgå verksamhetens egen utbildning. I en diskussion om personalens utbildning och kompetens kom det dock upp att personal utan utbildning fick möjlighet till samma behörigheter som de som har utbildning. De med utbildning ansåg att detta var orättvist, då vissa dessutom hade studielån för sin undersköterskeutbildning. De menade att denna hållning inte motiverade personalen att gå och utbilda sig. Dessutom talades det i gruppen om att det i princip rekryteras personer ”från gatan”. Detta gjorde personalen orolig och de fruktade att statusen på yrket skulle fortsätta att vara låg.

Det praktiska kontra det intellektuella

En reflektion som jag gjorde i hemtjänsten var att personalen inte pratade så mycket om sina möten med klienterna inför sina kollegor. Vid flera tillfällen då jag var med personalen hos olika klienter uppstod situationer som jag personligen kände att jag behövde diskutera, både med den som jag besökt klienten tillsammans med, men ibland även med andra i personalgruppen som distriktssköterskan eller arbetsledaren. När jag någon

gång tog upp en frågeställning (även om jag försökte hålla en låg profil) kändes det som att jag bröt mot en oskriven regel. Det kunde handla om att problematisera hur dementa personer ska bemötas. Personalen verkade måttligt intresserade av min problemframställning och bytte snabbt samtalsämne. Naturligtvis ska min roll som forskare vägas in som en viktig aspekt i hur personalen svarade på mina frågor. De kan ha känt sig påhoppade av mina (dock sällan) ställda frågor. Jag tror att det är omsorgens pragmatiska och gränssättande hållning som ligger bakom deras förhållningssätt. Jag ska beskriva ett exempel för att visa vilken karaktär situationer som jag ville diskutera i gruppen kunde ha.

Ett vårdbiträde och jag gick hem till ett par som båda var en aning förvirrade. Paret hade insatser flera gånger under dagen och vi kom på morgonen för att hjälpa dem att förbereda frukosten. Under tiden vi plockade ur kylan, satte på kaffe och dukade fram porslinet satt frun vid bordet och var både ledsen och väldigt upprörd. Hon grät och upprepade gång på gång att det väl inte var sant. Mannen som börjat läsa morgontidningen sa lugnt och bestämt att det var sant. Vårdbiträdet frågade försiktigt frun vad som hade hänt och hon berättade jämrande att hon nyligen fått reda på att ett av hennes barnbarn hade avlidit. Jag höll mig ganska mycket i bakgrunden och blev både upprörd och villrådig men fylldes också av empati inför kvinnans uttryck av maktlöshet och sorg. Vårdbiträdet agerade helt lugnt, talade tröstande till kvinnan och försökte luska ut vem som kan ha gett paret informationen. Hon frågade mannen om deras barn ringt och berättat och de svarade ja både då vårdbiträdet frågade om det var det ena eller det andra barnet som ringt. Som sagt, båda lider av olika former av förvirring och glömska, så det är inte lätt att kommunicera med paret. Vårdbiträdet letade i alla fall upp en bild av barnbarnet och ställde det på bordet framför paret. Hon var hela tiden lugn och beklagade om och om igen sorgen.

Jag tycker att vårdbiträdet skötte hela situationen mycket professionellt. Själv var jag fullständigt mållös inför händelsen och när vi kom ut hade jag ett uppdämt behov av att prata om vad som hänt. Vårdbiträdet var fortfarande lugn och verkade i det närmaste obekymrad. Jag tänkte att hon ville vara samlad inför mig och att hon skulle prata med sina kollegor istället. Men det gjorde hon inte. Åtminstone inte omedelbart då vi kom tillbaka till grupplokalen, vilket jag fortfarande hade ett starkt behov av att göra. Jag höll nämligen på att spricka av lusten att få diskutera saker som hur förvirrade människor hanterar sorg och hur personalen ska manövrera dessa känslor. Hon väntade flera timmar med att säga något och när berörd personal i gruppen kände till situationen hanterades problematiken systematiskt och sakligt (anhöriga kontaktas osv). Personalen gjorde inget fel i sin hantering men till skillnad från mig verkade de inte ha

något behov av att ”intellektualisera praktiken”. De handlade sakligt och löste problemen praktiskt.

Personalens sätt att hantera situationer kan ha att göra med den pragmatiska karaktär som omsorgsarbetet har. En pragmatiker sätter det praktiska resultatet före den filosofiska eller ideologiska dimensionen av arbetet, vilket min berättelse ovan illustrerar. Pragmatismen försvaras inom äldreomsorgen som en nödvändighet då arbetet präglas av omsorg som ges i klientens hem via Socialtjänstlagen. Jönson (2005: 57) diskuterar i en rapport om rasism inom äldreomsorgen dilemmat med en pragmatisk kontra ideologisk omsorg. I rapporten åskådliggör Jönson den dominerande pragmatismen i omsorgen vilken snabbt byts ut mot ideologi när det handlar om etnicitet (se fortsatt diskussion om rasism i äldreomsorgen kap 7). Han menar att det finns en avsaknad av ideologiska diskussioner relaterade till omsorgen i stort men förundras över den ideologiserande prägel som plötsligt kan fylla diskussionen när ett ”etniskt problem” kommer in i bilden. Mitt motiv är inte att förespråka mer ideologi och intellektuella samtal i äldreomsorgen. Däremot har jag i likhet med Jönson funnit att vissa frågor inom äldreomsorgen faktiskt får en mer ideologisk prägel. Troligtvis innebär en avsaknad av ett intellektuellt förhållningssätt till omsorgen ingenting för den sammanlagda kvalitén inom äldreomsorgen. Men ideologi kontra pragmatism blir en viktig fråga inom äldreomsorgen då bestämda ämnen har en tendens att ideologiseras. Till dessa hör köns- och etnicitetsfrågor.

Tjejsnacket upprätthåller omsorgsdiskursen

Äldreomsorgen utgörs inte enbart av det faktum att nio av tio av de anställda är kvinnor utan den statuerar också exempel på hur den könsuppdelade arbetsmarkanden är heteronormativ. Heteronormativitet kan definieras som strukturer, normer och värderingar vilka understödjer heterosexualitet som något självklart, naturligt och eftersträvanvärt. Maskulinitet och femininitet skapas och återskapas kontinuerlig mellan olika sociala krafter av heteronormativitet. Föreställningar om feminint och maskulint skapar hierarkiserande processer där det finns en översta position, en ”hegemonisk maskulinitet”, till vilken andra maskuliniteter är relaterade och femininitet underordnad (Connell 1995).

Könsuppdelningen på arbetsmarknaden kan sägas vara baserad på föreställningar, normer och värderingar om genus och sexualitet och hur dessa skapar olika förväntningar på individer beroende på kön. Arbetsfördelningen utgår från vad en ”riktig kvinna” respektive ”riktig man” förväntas vara och göra. I den heteronormativa könsordningen förväntas kvinnor arbeta med reproduktion och omsorg medan män förväntas ar-

beta med produktion och teknik (Sörensdotter 2005). Det kan uttryckas som att de flesta arbeten är könsstämplade som feminina respektive maskulina och anses på så sätt vara riktade till män eller kvinnor. Könsstämplingen kan också anses bära på en könssymbolik. Medan könsstämplingen enbart innebär att vissa arbeten anses lämpliga för endast män eller kvinnor innefattar könssymboliken den kulturella logik som ligger bakom en sådan könsstämpling (Alvesson & Due Billing 1999).

Omsorgspraktiken är starkt kännetecknad av en könssymbolik. Det kan den sägas vara därför att alla praktiker aktivt deltar i socialt producerade genusprocesser och framförallt därför att föreställningar om kvinnligheten är så inflytelserika i omsorgsarbetet. Det är dock viktigt att tillägga att arbetet i sig inte är kvinnligt utan konstrueras som något kvinnligt. Äldreomsorgen till skillnad från de flesta andra yrkesområden generellt, utmärker sig i att även chefsposterna till största delen är besatta av kvinnor. Inom äldreomsorgen är således hela den organisatoriska kedjan från botten till toppen relativt homogent fylld av kvinnor. Sociologen Silvia Gherardi har studerat genus i organisationer och menar att:

Gender is socially produced by processes in which organizations actively participate and by which these organizations are shaped: practise 'make' gender in that they produces [sic] and reproduce social relations and material culture and the artefacts that sustain them. The meaning, the social representations and the rhetoric with which these practices are made accountable to those engage in them and to all others [sic] constitute the organizational culture as textuality which moulds the subjectivity of theses individuals and their audiences (Gherardi 1995: 18).

I detta sammanhang vill jag återkoppla Gherardis definition på genusrelationer i organisationer till de diskussioner jag i tidigare kapitel fört om diskursens inverkan på omsorgen. Jag har argumenterat att omsorgsdiskursen får betydelse för omsorgsarbetarnas arbetssituation, villkor och på det sätt som de subjektifieras som omsorgsarbetare. Jag har också hävdad att representationer av omsorgen påverkar synen på omsorgsarbetet som en feminin företeelse. På samma sätt som representationen av omsorg får inflytande över omsorgsarbeters förhållningssätt och arbetsvillkor, berör feminiseringen av omsorgen kulturen på arbetsplatsen.

Hemtjänstpersonalen hade inga speciella fikapauser eller lunchraster på bestämda tider. De träffades i grupplokalen mellan uppdrag hemma hos klienterna. Särskilt under lunchtid hade personalen mycket att göra. De delade ut matportioner och hjälpte klienterna med mediciner och mat. Hemtjänstpersonalen hade således ingen lunch mellan 12.00–13.00 som på många andra arbetsplatser. Istället fikade de när de fick tid mellan ar-

betsuppgifterna. Därför pågick det traditionella fikabordssnacket utspjutt under hela dagen.

Jag uppfattade kulturen på arbetsplatsen som feminint dominant och med detta menar jag inte enbart att det främst arbetade kvinnor på arbetsplatsen. Arbetsplatsen präglades av att det företrädevis var ”kvinnliga problem” som stod på agendan. Det kan beskrivas som ett tjejsnack med ett vänskapligt förhållningssätt. Samtalen i grupplokalen var mestadels privata snarare än yrkesmässiga. Personalen talade ingående med varandra om sina privatliv och sa till mig att de använde varandra som terapeuter för att kunna hantera sina vardagliga bekymmer. Samtalen handlade om allt ifrån ekonomiska och relationella problem till praktiska råd i hus hållet. Mycket sällan under den tremånadersperiod som jag vistades tillsammans med gruppen diskuterade personalen praktiska problem som hade med klienterna att göra. Om klienterna diskuterades gjordes detta tillsammans med arbetsledaren när de hade veckomötet. På dessa möten var det framför allt hälsorelaterade problem som diskuterades eftersom distriktssköterskan också deltog.

Min tolkning är att femininitet i omsorgen har ett formaliserat värde som skapar en distinkt kultur inom organisationen. Begreppet *organisationskultur* kan definieras så här:

An organizational culture consists of the symbols, beliefs and patterns of behaviour learned, produced and created by the people who devote their energies and labour too [sic] life of an organization. It is expressed in the design of the organizations of work, in the artefacts and services that the organization produces, in the architecture of its premises, in the technologies that it employs, in its ceremonials and meeting, in the temporal structuring of organizational courses of action, in quality and conditions of its working life, in the ideologies of work, in the corporate philosophy, in jargon, lifestyle and physical appearance of the organization's members (Strati 1992:578 citerad i Gherardi 1995: 13).

Kulturen på en arbetsplats handlar följaktligen mindre om enskilda individers idéer och mer om det som delas av gruppen i form av dess (1) arbetsvillkor; (2) kollektiva föreställningar och övertygelser; samt (3) icke-relationella dimensioner av organisationens sociala liv såsom känslomässiga och delvis omedvetna aspekter av det gemensamma arbetet (Alvesson & Due Billing 1999).

Kulturellt dominerande värden och föreställningar om femininitet får inflytande över arbetets och arbetsplatsens organisering inom omsorgen. Ett konkret exempel på hur föreställningar om omsorgens femininitet upprätthålls är det sätt som arbetsledaren ofta bekräftade personalen då

de gav uttryck för en ”rejäl kvinnlighet”. Arbetsledaren berömde dem när de satte gränser för klienterna. Hon visade också sin uppskattning när personalen berättade om sina liv hemma, hur de hanterade barnen och mannen. Även arbetsledaren deltog under mötena i det så kallade ”tjejsnacket”.

Genom tjejsnacket bibehålls och cementeras föreställningarna om den traditionellt kvinnliga omsorgen. I tjejsnacket regleras gränser och motstånd till förändringar av dessa föreställningar. Sådär skrev jag i dagboken från hemtjänsttiden:

De kvinnliga vårdbiträdena pratar ofta ”illa” om män och manlighet. Rejäl kvinnlighet är mottot, moderlighet med tuffa drag. Det återkommande temat är att män är hårda och elaka mot kvinnor. Kvinnorna pratar ofta om män, framförallt som ickeansvarig och okunnig i hemmet – mansgrisar. Själva framställer de sig som ”riktiga” kvinnor som kan ta ansvar för hem och barn.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Under en arbetsdag i hemtjänsten är det min bedömning att vi tillbringade ca. 30% av tiden i grupplokalen. Under denna tid förberedde sig personalen för att gå till nästa vårdtagare. De tog nycklar, listor, eventuella läkemedel från apoteket eller bytte ansvar för larmtelefonen och det var under den tiden som tjejsnacket pågick. Men det var inte alla som deltog lika aktivt (eller alls) i dessa samtal. De som pratade var de som jag bedömde som de drivande kvinnorna vilka hade en etablerad plats på arbetet och därmed i arbetet. I de dagliga samtalen och diskussionerna deltog varken männen eller de personer som hade invandrarbakgrund. Jag uppfattade det som att ”tjejsnackskvinnorna” hade makt och mer handlingsutrymme än andra i gruppen. De som pratade mycket hade till exempel mer ansvarsfulla arbetsuppgifter såsom arbetsplanering och dokumentationer.

Kvinnorna talar och så att säga sätter agendan för hur samtalet ska utvecklas. De två män som arbetar i gruppen gör sitt arbete utan att föra någon diskussion med kollegorna i gruppen. Det manliga subjektet både existerar och inte.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Det intressanta med diskursen om den kvinnliga omsorgen är att trots att personalen ständigt talar om att det måste ske en förändring av detta synsätt, så tycks de samtidigt vara mycket måna om att behålla sin ”moderliga” position. Det sker ett ständigt upprätthållande av den kvinnliga moderliga diskursen (genom skitsnack om män osv).

[Dagboksanteckning våren 2005]

I en brittisk studie (Halford, Savage & Witz 1997) som bland annat studerat karriärmöjligheter inom vården ur ett genusperspektiv diskuteras "the body politics" (den kroppsliga ideologin). De försökte via intervjuer med sjuksköterskor identifiera språkliga, rumsliga och fysiska dimensioner av genusrelationer i arbetet. Resultatet visade att kvinnliga sjuksköterskor beskrev de kvinnodominerade arbetsplatserna som väldigt speciella. De menade att kvinnodominerade arbetsplatser var känslösamma och framställdes som "bitchiga" med en dos av "skitsnack" samtidigt som det fanns en stor öppenhet i en miljö där kvinnor kunde tala om icke arbetsrelaterade bekymmer.

När distriktssköterskan eller arbetsledaren kom till grupplokalen var även de öppna med sina privatliv, delade med sig av sina livserfarenheter och var delaktiga i tjejsnacket. Det kunde vara allt ifrån tips till studentskivan som prat om hälsan eller barnen. Männerna verkade dock ta avstånd från tjejsnacket och en man sa vid en intervju:

Det är så mycket onödigt snack. Ett möte som skulle kunna gå på en halvtimme tar två timmar. De stannar på en punkt och kommer inte vidare. Jag blir frustrerad då.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

En annan man sa:

Det är tjejerna som planerar jobbet och de pratar och pratar. Vi killar sitter bara tysta. Vi vill inte säga något. Vi tycker inte det är lönt.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

I en intervju med en manlig medarbetare i hemtjänsten kom ordet tjejsnack upp och jag frågade: Vad är tjejsnack?

Tjejsnack är att prata öppet om sina problem och de snackar mycket om sina män och familjer. Det gör inte vi killar. Vi pratar inte om den biten. Tjejer delar mycket mer sitt privatliv.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

När jag gick bredvid en av männen i hemtjänsten sa han att han trivdes väldigt bra med sitt arbete och att han var nöjd trots att det inte var så bra betalt. Han tyckte sig behärska alla arbetsuppgifter och kände inte att han behövde diskutera med sina kollegor. Han tyckte att mötena med chefen en gång i veckan ibland var väldigt långsamma och att de aldrig kom fram till något nytt. I en annan intervju sa en man: "Kanske finns det många killar som inte vill jobba inom vården för att de tycker att det är för många

kvinnor eller för mycket snack och tjafs. Jag vet inte”.

Jag kan på sätt och vis hålla med om att mötena var pratiga och att de ibland tog långt tid. Däremot tror jag att tjejsnacket har en stor betydelse för omsorgsarbetet. Det är flera faktorer som spelar in vid förståelsen av dess betydelse. Jag vill återigen göra kopplingen mellan omsorgsdiskursen och organisationskulturen vilken jag tror har en stor inverkan för hur samtalen på arbetsplatsen utformas. Framförallt tror jag att tjejsnacket har en stärkande funktion i relation till den status som yrket har i samhället. Genom att upprätthålla och därmed ständigt bekräfta varandra som goda omsorgsarbetare förstärks känslan av att göra något viktigt, att personalen som personer och samhällsmedborgare fyller en funktion i egenkap av kvinnor. Det ska heller inte glömmas bort att feminiteten i yrket bygger på ett borgerligt ideal och det moraliska kravet på kärleksfullhet (se kap. 4). Detta är en viktig del i den ”rejåla kvinnlighet” som fungerar styrande på arbetsplatsen.

Männens tystnad är inte en fråga om ”biologiska” könsskillnader, där kvinnorna pratar och männen tänker. Det kan snarare tolkas som att omsorgsdiskursen kräver dessa tjejsnackssamtal. Männens sätt att vidmakthålla sin maskulinitet i denna feminina organisationskultur är att ställa sig i opposition till den rådande kulturen. Här följer några fler exempel på hur män skapar motstånd till och samtidigt bekräftar feminiteten i äldreomsorgsarbetet:

När jag har jobbat inom vården med en manlig chef har det varit ett helt annat möte. Det var en helt annan grej. Han tog punkt för punkt; nu ska vi snacka om detta. Kvinnorna sa inte så mycket. Nu har jag en kvinnlig chef och stannar upp och det blir samma och samma och samma.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

Det snackas sällan skit om vårdtagarna, förutom de som är mycket besvärliga. Skitsnacket handlar främst om chefen och sedan om deras män.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

Kvinnlig subjektivitet i omsorgspraktiken

Vid ett veckomöte tillsammans med chefen uppkom i hemtjänstgruppen en diskussion om problematiken med manliga medarbetare i omsorgsarbetet. Under semesterperioden över sommaren visade det sig att gruppen vissa veckor skulle utgöras av fyra manliga medarbetare av nio totalt. Detta var något som flera på arbetsplatsen reagerade mot och de menade att detta kunde skapa stora bekymmer eftersom det fanns klienter som inte accepterade manlig personal. Arbetsledaren som också hade rekryterat

semestervikarierna höll med om att detta kunde bli problematiskt. Hon bekräftade arbetsgruppens oro och hennes argument för att vissa vårdtagare inte kan tänka sig ta emot hjälp från manliga vårdgivare var: ”Man vet aldrig vad de (klienterna) varit med om. Därför ska man heller inte behöva bli duschad av en man om man inte vill”. Det blev en livlig diskussion på mötet om den föreställda problematiken under sommaren och samtalet gick i riktningen mot att det var ett dåligt beslut av chefen att rekrytera så många män till gruppen under sommaren. Konsekvensen skulle bli att flera klienter inte skulle kunna få den hjälp de behöver. Ett vårdbiträde utbrast plötsligt: ”Hur ska vi kunna förändra kvinnodominansen i yrket om vårdtagarna bara vill ha kvinnor och vi inte kan tvinga dem att ta emot manlig hjälp?” Detta är en högst relevant fråga att ställa. Vem ska kommunen värna om i första hand – klienterna eller personalen? Samtidigt upplevde jag att i diskussionen låg det en överdriven farhåga om att de fyra männen inte skulle klara av arbetet. En manlig personal deltog i mötet men han gav inga kommentarer. Sådär skrev jag i min dagbok när jag kom hem för dagen:

Den kvinnliga diskursen verkade starkt under diskussionen. Min reflektion är att det är en sorts cirkelresonemang som förs. Det vill säga problem som inte ens kanske existerar i verkligheten får stort utrymme. Det verkar som att män har svårt att få plats i den här verksamheten. De kan ägna sig åt ”vid sidan av” sysslor.

[Dagboksanteckning våren 2005]

I diskussionen görs frågan om män i omsorgen till en principiell fråga. Omsorgsdiskursen dominerar och det intressanta är hur den annars pragmatiska hållningen i omsorgen vänder och frågan om att klienterna inte accepterar manliga medarbetare blir ideologisk och abstrakt till sin karaktär. Här uppstår en intressant kontrast i omsorgsarbetet eftersom andra begränsningar i omsorgen gentemot klienterna oftast löses praktiskt utan teoretiska eller ideologiska förtecken. Min tolkning är att kulturen är präglad av föreställningar om femininitet som överordnat alla andra principer i omsorgsarbetet.

Män i äldreomsorgen

Det är inte särskilt vanligt med manliga medarbetare inom äldreomsorgen, men de förekommer. Äldreomsorgspersonalen i forskningscirkeln menade att de upplevde skillnader i bemötandet från klienterna då det gäller manliga och kvinnliga kollegor. De gav uttryck för att det är precis som att männen får ett annat värde eller mening i jämförelse med de

kvinnliga medarbetarna. En intervjuad kvinna sa: "Är det manliga läkare går det bra, men inte med manliga vårdare". I citatet berörs en viktig genusaspekt inom äldreomsorgsarbetet, vilket kan hänföras till att omsorg är så mycket mer än en handling utförd av en omsorgsarbetare och alla dessa handlingar realiserar under ständig påverkan av andra förhållanden, såsom ålderdom, ungdom, manligt, kvinnligt, friskt och sjukt. Diskurser omkring "mannen" och maskulinitet är i första hand inte att han besitter omsorgsegenskaper. Tvärtom, handlar speciellt bilderna kring arbetarklassens män gärna om fysisk styrka och aggressivitet. Manliga läkare får däremot helt andra konnotationer (Bourdieu 1986). Kön blir betydelsefullt i äldreomsorgen därför att föreställningar om vad som är maskulint och feminint har ett symboliskt värde i relation till det kvalitativt goda omsorgsarbetet. Detta behöver givetvis inte betyda att mäns och kvinnors arbetsinsatser i äldreomsorgsarbetet skiljer sig åt i praktiken. Det kan dock få reella praktiska konsekvenser i omsorgsarbetet, såsom att det finns klienter som nekar att ta emot hjälp från manliga omsorgsarbetare.

Männen som jag intervjuat sa att kvinnorna ofta kallade på dem om det var extremt tunga lyft eller andra tunga arbetsuppgifter som skulle göras. En man sa: "Kvinnorna kallar på oss (män) när någon har ramlat eller om det är tunga inköp. Det fixar vi". Männerna upplevde sig som mer fysiskt starka än kvinnorna och en man som tidigare arbetat inom industrin tyckte att vårdarbetet var ett mycket mindre fysiskt krävande arbete än de han tidigare haft.

I de intervjuer som jag genomfört med männen berättade de att klienterna behandlade dem annorlunda jämfört med deras kvinnliga kollegor. Så här uttryckte en informant sig:

De äldre kräver mer av kvinnorna än av männen. Det finns många gånger som jag har kommit hem till tanter som säger att jag inte ska städa. Det ska tjejer göra och så vill de istället att jag ska sitta ner och snacka med dem.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

I citatet ovan säger mannen att han befrias från vissa arbetsuppgifter eftersom kvinnliga klienter inte vill att han ska städa. Är inte dammsugning, toalettgöring och golvtvätt att betrakta som tunga arbetsuppgifter? Här kan det uttryckas som att tanken om att männen kommer in och gör det tyngsta arbetet blir omvänd, eftersom allmänt hushållsarbete ofta är att betrakta som tungt arbete. Inom hemtjänsten blir hushållsarbetet dessutom ofta väldigt tungt eftersom personalen måste använda den städ- och tvättutrustning som klienten själv tillhandahåller. Det är inte alltid denna utrustning håller särskilt bra standard. I ett hem som jag var med och besökte tvingades personalen nyttja en dammsugare vars stickkontakt var

söndertrasad och, enligt min och personalens bedömning, mycket farlig. Det ska också betänkas att inköp, städ och tvätt är något som hemtjänstpersonalen gör flera gånger per dag hos olika klienter.

Männen sa att de får mycket uppskattning och också direkta fördelar jämfört med kvinnorna:

Om man är ensam kille i detta jobb som jag är... Finns det många som inte vill duscha med en kille, för det ska komma en dam. Det är bra på något sätt, så slipper jag den biten. Men istället... jag har några damer som när jag kommer till dom så har de gjort frukost till mig. De väntar med frukost till mig och jag tycker att det är jättekärt faktiskt. De har dukat fint och klätt sig fina och jag tycker att det är bra för dom för jag har vårdtagare som enbart träffar mig, ingen annan. Det är meningen att jag ska städa till henne, men när jag kommer till henne har hon redan gjort det. Allt är fint och ändå dammsuger jag till henne. Jag måste göra något, jag kan inte bara sitta där och äta frukost.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

När jag tvättar och städar blir många överraskade och säger: ”Oh, vad duk-tig du är. Kan du göra detta? Tvätta och mangla oj!” Vi får mycket uppskattning.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

Citaten åskådliggör ett utrymme i omsorgsarbetet för män som förmodligen kvinnor inte får. Det återges att flera kvinnliga klienter har en specifik uppfattning om vilka arbetsuppgifter män är kapabla till att utföra och att det vanligen inte är av hemtjänstinriktad karaktär. Utsagorna visar att männen i flera fall slipper att göra vissa uppgifter, vilket betyder att klienten utför den själv, eller mer troligt att någon annan (kvinna) gör dem. Alternativt får männen väldigt mycket uppskattning av klienterna för de ”kvinnliga” arbetsuppgifter (städ, tvätt och disk) som de utför inom äldreomsorgsarbetet. Männens handlingsutrymme är ett exempel på hur kön ”görs”. Heteronormen pressar kategoriseringen av kvinnor och män till att inneha olika egenskaper. Männen i äldreomsorgen har inga problem eller svårigheter med att utföra alla uppgifterna i arbetet. Det är snarare kvinnorna som ”tvingar” in dem i en normativ manlighet där män inte bör vara feminina. Detta illustrerar hur kön bestämmer individens möjliga kvalifikationer relaterat till specifika uppgifter.

Jag frågade männen hur det är med de mer intima hjälpinsatserna såsom att hjälpa en kvinna att duscha till exempel. Sådär svarade en man:

För det mesta är det så att damerna inte vill att jag ska duscha dem, men ef-

ter fyra gånger vill de att jag ska göra det. De ändrar sig och säger ok.
[manlig medarbetare i hemtjänsten]

Samtidigt som männen får mycket uppskattning och kanske till och med kan få ”arbetsbesparande” fördelar i arbetet hos vissa klienter, så får de på andra plan arbeta ganska hårt för sin fullständiga access till alla arbetsuppgifter inom äldreomsorgsarbetet. Det verkar som att många kvinnliga klienter är restriktiva och noggrant inkännande i situationer då det handlar om att få hjälp med att duscha av en man. En intervjuad sa:

När de [klienterna] ser en kille och plus att jag är invandrare, nej det går inte direkt. Men efter en tid då vi har lärt känna varandra och pratat går det bra.
[manlig medarbetare i hemtjänsten]

När kvinnliga klienter tillräckligt ofta blir tilldelade en manlig vårdare tillåter och vänjer de sig vid tanke på att det är en man som ska hjälpa dem med intimhygien. Det kan dock tolkas som att det är svårt för män att komma in i arbetet på ”riktigt”. När som helst kan männen bli ”rata-de” av någon vårdtagare och det är något som de bara måste acceptera. Hur blir en man fullt ut en del av ett arbete när det finns ett ständigt ”hot” om att bli uttrangerad?

Cecilia Åse (2000) har gjort en analys av hur kropp och kvinnlighet kommer till uttryck inom det svenska polisväsendet och skriver att kvinnliga poliser inte blir bekräftade som kvinnliga subjekt genom att vara poliser. Att de är ordningspoliser gör dem tvärtom okvinnliga. Däremot kan män bli mer manliga genom att vara poliser (Åse 2000: 70). En liknande tolkning kan göras av maskulinitet inom omsorgen. Männen som arbetar inom äldreomsorgen tenderar att inte bli fullt ut accepterade i alla situationer och både klienter och kollegor kan ha svårt att bekräfta dem som manliga subjekt. Kvinnorna blir däremot bekräftade som än mer kvinnliga genom sitt yrkesval. Åse gör tolkningen att om kvinnorna inte är kvinnliga förlorar männen i manlighet och på samma sätt kan det vara inom äldreomsorgen, fast tvärtom. Det vill säga om männen inte är manliga förlorar kvinnorna sin kvinnlighet. Femininitet var något som tydligt upprätthölls i omsorgsarbetet och i mina fältanteckningar har jag skrivit:

Männen har en knapp plats i denna kvinnliga diskurs. Manliga kollegor ses som annorlunda och allt avvikande de gör kopplas till kön.
[Dagboksanteckning våren 2005]

Om någon av männen gjorde minsta lilla misstag relaterade de kvinnliga kollegorna genast detta till att det måste bero på hans kön. Det kunde röra

sig om småsaker så som att spilla te eller kaffe i fikarummet, glömma någon mindre arbetsuppgift till större saker som direkta personliga påhopp av deras personlighet som typiskt manlig.

Det kan uttryckas som att männen i hemtjänstgruppen var marginaliserade. De pratade inte speciellt mycket, varken på mötena eller annars. När de pratade eller uttalade sig kom ofta kommentarer som syftade till deras kön. Kvinnorna var måna om att upprätthålla en skillnad mellan män och kvinnor genom att kommentera männens typiska manligheter. Detta kan kanske få den konsekvensen att män oftare håller en låg profil på arbetsplatsen. En intervjuad man sa: ”Vi killar som jobbar i vården, jag tror alla vet att vi har lite distans. Man är lite försiktig kanske.”

Det bedrivs en slag kamp mellan könen inom äldreomsorgen, en kamp som handlar om att säkerställa femininitet och maskulinitet. Både männens och kvinnornas uttalanden om och till varandra kan anses vara väldigt könsstereotypa. Kvinnor och män gav uttryck för att det fanns en skillnad i sättet att utföra arbetet och att denna skillnad var en konsekvens av kön. Kvinnorna sa ofta att manliga kollegor inte kunde se helheten i arbetet. Ett exempel som kan utgöra en förklaring till varför kvinnorna inte upplevde att männen såg helheten i arbetet kan bero på att männen sa sig göra arbetsuppgifterna fortare. Detta väcker troligen misstänksamhet hos kvinnorna om hur arbetet utförs. En av de intervjuade männen sa:

Det jobb som tar mig 20 minuter kan ta en kvinna en timme och kvinnorna säger att vi är så snabba. Kvinnor är mer pedanta och vill att allt ska vara perfekt. Vi är mer rakt på sak.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

Att männen ansåg att de kunde arbeta snabbare än kvinnorna kan vara en effekt av att män inte krävs på helheten av klienterna. Därför kan de också prioritera bort vissa saker och göra jobbet fortare. Ett annat citat om tiden är:

Det går mycket bättre att arbeta med killar. Vi förlorar ingen tid eftersom att det inte är något snack. Vi killar är mer praktiska. Men tjejerna har en tendens att göra allt tillsammans. De har svårt att dela upp arbetet mellan sig.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

Effektivitet i arbetet är kanske inte med nödvändighet att arbete görs på kortast tid. Det är väldigt svårt att avgöra vad som är ett effektivt arbete och vad som är kvalitet i äldreomsorgen, eftersom det är så varierande från dag till dag, från person till person. Kvinnor och män i äldreomsorgen uppger dock att de upplever en skillnad mellan könen i hur arbetet utförs.

Frågan är i vilken utsträckning ett sådant särskiljande går att spåra i praktiken. När kvinnor och män talar om varandra verkar normativa föreställningar och det blir omöjligt att undvika effekten av hur kön ständigt är en görande process. Jag frågade i intervjuerna med männen om de ansåg att äldreomsorgen är ett kvinnoyrke och en av männen svarade:

Ja, det är ett kvinnoyrke. Det är därför som vi tjänar så lite, eftersom det är kvinnor. Hade det varit män hade vi haft mycket mer. Och man märker att hela samhället funkar så att vi lever i en manlig värld. Världen är för män, det är otroligt men det är så. Till och med Gud är man!

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

När tjejsnack blir sexsnack

Jag vill inte påstå att kommentarer från kvinnorna till männen i hemtjänstgruppen kan betraktas som sexuella trakasserier, men ibland hade de en ton av sexuella anspelningar. Dessutom pratade kvinnorna öppet om sina kroppar, kroppsliga åkommor och besvär. En man som jag intervjuade sa så här:

Kvinnorna leker ibland med ord om sex och ibland är de mycket vulgära. Det är sexism mot killar. De är alltid på oss. Från början fick jag en chock, men nu har jag vant mig. Jag tyckte att det var jobbigt. Jag kunde inte acceptera att kvinnor var så grova i munnen ibland.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

Det fanns emellanåt sexuella anspelningar när kvinnorna pratade med männen på arbetsplatsen där jag var. Personligen uppfattade jag inte det som sexism, även om det naturligtvis är en svår fråga att bedöma. Citatet från mannen som jag intervjuade gav däremot en lite annorlunda bild av hur kvinnorna behandlar männen i äldreomsorgen och han använde ordet sexism i sin beskrivning. Det är möjligt att män känner sig trakasserade av kvinnor på arbetsplatser inom äldreomsorgen, men det är inget som min forskning kan visa några belägg för och det är heller inget som jag undersökt. Att män som jag intervjuat tar upp dessa saker med mig visar ändå på att frågan har ett värde. En man sa i en intervju:

Jag vet att en gång kom en av tjejerna och sa: ”Jag har fått i natt!”. Herre gud, tänkte jag. Det var too much, tycker jag. De andra skrattade och sa: ”åhhh!” och var så glada. Men jag tyckte inte att det var roligt. Det var pinsamt, för henne och för hela gruppen. Varför ska hon berätta såna grejer? Det är ju hennes privatliv.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

Mannen säger att det var som en chock för honom när kvinnorna berättade om att de haft sex under natten. Kanske kan detta förstås som mäns föreställningar om kvinnor som kyska. Män kanske inte förväntar sig att kvinnor pratar med varandra om sexuella upplevelser. Det feminina för den här mannen är kanske inte förknippat med att kvinnor pratar med varandra på det här sättet. I alla fall inte så att någon man hör, vilket det kanske handlar om i det här fallet. Män vet och förstår att kvinnor diskuterar sina kroppar och sex men det som gör den här situationen prekär är att det faktiskt fanns en man som lyssnade och det ”glömmer” kvinnorna bort. De tar i alla fall inte hänsyn till det och det kan från mannens sida tolkas som en markering och ett förtryck. Åse (2000: 97) skriver i relation till poliserna om ”den manliga blicken” och hur kvinnliga poliser upplever att de blir betraktade som kvinnliga kroppar. Omvänt kan man inom äldreomsorgen tala om ”den kvinnliga blicken” eller kanske snarare ”den kvinnliga tungan” och möjligen är mäns utanförskap inom äldreomsorgen att jämföra med kvinnliga polisers känsla av objektifiering. Det är dock viktigt att påpeka skillnaderna i dessa båda ”könspraktiker”. För den kvinnliga polisen handlar utanförskapet om ett direkt utpekande (”jag tittar på dig som kvinna och inte som kollega”), medan det för männen inom äldreomsorgen snarare handlar om ett osynliggörande, att de helt enkelt försvinner som män.

Sammanfattning

Personalens känslighet inför klassunderordning var mycket tydlig på den arbetsplats som jag besökte. I de utsagor som jag fått del av illustreras den feminina ställning som äldreomsorgen innehar. Femininiteten upprätthölls och bibehölls dessutom av en stark dominans av ”rejäl kvinnlighet”. Jag uppfattade att männen hade en marginell position i äldreomsorgen och att de på flera sätt hade svårt att hävda sig mot ”kvinnligheten” som omsorgsdiskursen producerar.

Sammantaget kan det uttryckas som att äldreomsorgen till största delen är en pragmatisk verksamhet där problem hanteras med praktiska lösningar. Ovillkorligt kom dock alla situationer som berörde maskulinitet och mannens inflytande i yrket att ideologiserats men också problematiserats negativt. Kvinnorna har visat sig vara noga med att bevara ”kvinnligheten” i omsorgen vilket de bland annat gjorde med hjälp av ett så kallat tjejsnack. Tjejsnacket innehöll främst personliga uttalanden om kroppen, familjen och andra privata saker. Tjejsnacket illustrerar också det starka inflytande som föreställningar om omsorgen som en kvinnlig praktik har.

Gherardi (1995) som skildrar hur genus opererar i patriarkala organi-

sationer (se även Acker 1992), beskriver hur kvinnor ständigt tenderar att bli könsdiskriminerade både arbetsuppgiftsmässigt och lönemässigt. Ett praktiskt exempel är att även kvinnor i chefspositioner tenderar att få ta på sig ”kvinnliga” arbetsuppgifter såsom att exempelvis ordna med kaffe och fika till möten. Gherardi menar att kvinnors arbetsituation får denna prägel därför att kultur, genus och makt är lika intimt sammanbundna i organisationer som i samhället i övrigt (Gherardi 1995: 17). I fallet äldreomsorgen skulle patriarkala strukturer kunna bytas ut mot matriarkala maktstrukturer, då matriarkat i en ordagrann betydelse är ”modersvälde”. Enligt mina erfarenheter hade männen en knapp plats på arbetsplatsen. Kvinnorna gav dessutom uttryck för att männen inte tog ansvar fullt ut i arbetet. De menade att männen gjorde arbetsuppgifterna men inte kunde se helheten kring arbetet. De tyckte att männen gjorde arbetsuppgifterna för snabbt och sakligt utan eftertanke. Kvinnorna tyckte att männen ofta re kunna glömma saker och att de enbart gjorde en sak i taget.

Männens position i äldreomsorgen kan på ett sätt sägas vara svag. De menade att de inte sa speciellt mycket på mötena eller i grupplokalen utan bara gjorde sitt jobb. I relationerna till klienterna verkade männen få mycket uppskattning och berättade hur de kunde bli ”befriade” från arbetsuppgifter såsom städning eftersom vissa klienter inte tyckte att det var ”manliga” uppgifter. Det kan uttryckas som att omsorgsdiskursen pressar kvinnor och män i olika positioner där de förväntas ha specifika egenskaper. Personligen tror jag att könsperspektivet i äldreomsorgen kan förändras. Men den främsta förutsättningen för en sådan förändring ligger nog i hur stor utsträckning könsfrågan tillåts ideologiserats. Med mer pragmatism i frågan om det maskulina inflytandet i omsorgen, tror jag att frågan får en mer anspråkslös framtoning.

III

ETNICITET

KAPITEL 6

ETNICITET: SOCIALA PROCESSER OCH GÖRANDE AKTIVITETER

Inledning

I alla möten ”gör” vi varandra. Detta innebär att vi genom föreställningar, idéer, normer och värderingar skapar oss själva och varandra. Människornas vardag underlättas av att alla använder kategoriseringar för att förstå och agera i relation till varandra. Föreställningar om kön och etnicitet bidrar exempelvis till att den kvinnliga ”invandraren” erbjuder andra associationer än den manliga ”invandraren”. Våra föreställningar om kön innebär också att kvinnliga och manliga läkare ses och bemöts på olika sätt (Davies 2001). De sätt som olika personalkategorier relaterar till varandra är således färgat av kön, vilket i sin tur skapar en situation där till exempel manliga sjuksköterskor blir betraktade som avvikande i förhållande till föreställningar om yrke och kön (Robertsson 2003). Det kan därför sägas att sociala positioner avgör vilka vi blir inför varandra och hur vi uppfattas som kvinnor, män, unga, gamla, ”invandrare” och ”svenskar”.

Det händer att etniska relationer och genusrelationer beskrivs förfoga över liknande villkor i förhållande till makt och sociala över- och underordningar i samhället. Kvinnors generellt sett underordnande position gentemot mäns likställs därför med vissa etniska gruppers status i relation till majoritetssamhället. Det pågår dock betydande disciplinära diskussioner inom ras-, etnicitets- och genusteorin med tyngdpunkt på just sådana jämförelser. Från genusteoretiskt håll har kritiken många gånger varit stark då det gäller likställanden av olika underordningar. Kritiken har främst handlat om att kvinnors och mäns praktiker bör studeras separat oavsett gemensamma erfarenheter av migrations- och/eller etnicitetsbase-

rad karaktär, främst därför att kvinnors och mäns upplevelser, förutsättningar och kunskaper utifrån ett maktperspektiv skapar annorlunda livsvillkor för män och kvinnor (Pettman, 1996). Däremot har det inom genusforskningen fokuserats en hel del på kvinnors olika villkor och erfarenheter beroende på var, vem och hur en kvinna är i ett specifikt sammanhang (se bland annat: hooks 1989, Frankenberg 1993, Hill Collins 2000, Skeggs 1997, Sudbury 1998).

Genusteoretiska forskare menar att ras och etnicitet ofta får avgörande betydelser för kvinnors praktiker utan att ras- och genusrelationerna är generella eller analoga med varandra. Istället för genusforskare ofta sammanvävande teoretiska resonemang kring genus och etnicitet. Det är därför betydelsefullt att inte oreflekterat och kategoriskt likställa genus och etnicitet som jämbördiga sociala relationer. Däremot disponerar genus- och etnicitetsrelationer teoretiskt sett över liknande diskursivt styrda förutsättningar och jag använder därför genusteori för att förstå etnicitet.

I detta kapitel kommer jag att diskutera begreppet etnicitet och hur det bör betraktas som en social relation och hur etnicitet kan definieras som *föreställningarna om varandras identiteter*. Jag kritiserar det statiska förhållningssätt till etnicitet som finns inom vård och omsorg (både som forskningsfält och som profession) och med hjälp av begreppet *doing* illustrerar jag hur föreställningar om varandra får betydelse för oss som "invandrare" och "svensk" och hur detta blir vad jag benämner som *görande aktiviteter*. Med begreppet *doing* eller *att göra* blir det möjligt att förstå att föreställningar om varandras identiteter är relativt ytliga och osäkra, men att de kan få stora konsekvenser för dem som blir utsatta för fördomar.

Fenstermaker & West (2002) beskriver görandet som mänskliga diskursivt styrda möten där vi utgår från "naturliga" föreställningar om varandra. Min tolkning är att görandet är mänskliga interaktioner där diskurser ingår i den sociala praktik som bestämmer det "naturliga", det "korrekta" eller det "anständiga" förhållandet eller förhållningssättet mellan aktörerna. Görandet kan på så sätt beskrivas som ett löst hållet "manus" efter vilka aktörerna agerar i de bestämda roller de har eller åberopar.

En lösningsfokuserad etnicitetsforskning

Etnicitet i vård och omsorg är något som under de senaste 25 åren blivit ett alltmer angeläget forskningsområde. I slutet av 70-talet började det uppmärksammas hur de äldre invandrarna har det i Sverige. Etnicitet eller invandrarskapet, som det oftare har kallats, har på flera sätt beskrivits som ett problemområde i samhället, så även inom vård och omsorgssek-

turn. Frågor har ställts och oro har alstrats i takt med en ökad migration till Sverige både bland äldre och yngre. 1975 antog riksdagen de invandrarpolitiska målen *jämlikhet, valfrihet* och *samverkan*. Genom 1986 års invandrarpolitiska beslut fastställdes dessutom i praktiken ytterligare ett mål för invandrarpolitiken, nämligen att *goda etniska relationer* skall prägla vårt samhälle. Den långsiktiga invandrarpolitiken ska för övrigt i stora delar sammanfalla med den allmänna välfärdspolitiken.

1990 gav regeringen Socialstyrelsen och Statens Invandrarverk i uppdrag att kartlägga och beskriva de äldre invandrarernas situation i Sverige med speciell betoning på behov, service, vård och omsorg. I åtagandet ingick även att uppskatta omfattningen fram till år 2010, samt beskriva invandrarorganisationernas insatser. Rapporten som redovisades 1991 kom bland annat fram till att antalet äldre med invandrarbakgrund skulle öka kraftigt under de närmaste tio åren, och troligen fördubblas de närmaste 20 åren. Vidare konstaterades att mycket lite gjordes för de äldre invandrarerna och att beredskap för att möta deras behov saknades (Socialstyrelsen 1991). Redan i propositionen 1987/88: 176 skrev regeringen, med tanke på den ökade andelen äldre invandrare i befolkningen, att kommuner och landsting måste ta ökad hänsyn till olika invandrargruppers etniska, språkliga och kulturella särdrag, så att de invandrarpolitiska och socialpolitiska målen kan uppnås även för de äldre invandrarerna (Grönwall 1991: 212).

Speciellt under 90-talet diskuterades det att antalet äldre ständigt ökar i vårt samhälle så även äldre med invandrarbakgrund. Sedan dess har en del verksamheter startats upp för äldre invandrare, bland annat dagverksamheter men även boendeformer. Under 1990-talet och fram till nu har åtskilliga kommunala rapporter, kartläggningar och utvärderingar om äldre invandrare inom äldreomsorgen utförts med liknande resultat som Socialstyrelsen och Statens Invandrarverk kom fram till i sina rapporter 1990. Sammanfattningsvis uttrycker dessa skrifter att det inte görs speciellt mycket för den här gruppen och att det råder en stor osäkerhet omkring problematiken. Äldre invandrare är underrepresenterade både bland dem som har hemtjänst och dem som bor i särskilda boendeformer. Utnyttjandet av sådan service varierar efter personernas ursprungsland. Äldre som kommer från Norden och andra av Sveriges närmaste grannländer har offentlig omsorg och utnyttjar vården och omsorgen i samma omfattning som genomsnittet äldre. Siffrorna är lägre för personer från utomeuropeiska länder (Socialstyrelsen 1997:76: 15).

Den mest omfattande forskningen kring invandrare i vård och omsorg berör specifika invandrargrupper, deras behov av kulturellt utövande och hur dessa behov kan och bör tacklas i det västerländska vård- och omsorgsarbetet (De Marinis 1998, Ekblad, Janson & Svensson 1996, Hanssen

1998, Leininger 1995, Sachs 1983, 1992). Ett stort antal undersökningar har berört frågor om eventuella framtida behov av äldreomsorg för personer med invandrabakgrund. Nästan varje större stad i Sverige har företagit studier eller kartläggningar av sådan karaktär.

Som ovan nämnts är mycket av forskningen om etnicitet i äldreomsorgen koncentrerad till enskilda invandrargrupper i Sverige och det är inte förvånande att en stor del av forskning inom området har sin fokus på finländare. Den finländska invandrargruppen är nämligen den absolut största i Sverige. Under 1950-, 60- och 70-talen, då behovet av arbetskraft var stort, flyttade många finländare till Sverige. De flesta av dem har stannat kvar och många av dem har kommit i pensionsåldern. Få återvänder på ålderns höst till Finland. Barn och barnbarn finns i Sverige och är en bidragande orsak till att man vill stanna. Med detta följer ett eventuellt behov av äldreomsorg. Man räknar dessutom med att ungefär en tredjedel av de sverigefinska åldringarna aldrig har lärt sig svenska (Huusko 1997: 4). Därför har det också skrivits och forskats en hel del om just den äldre finska befolkningsgruppen (se bl.a. Nieminen 1993, Heikkilä 1994, 2004). Något överraskande har det även utförts mer omfattande forskning kring äldre från Mellanöstern jämfört med andra invandrargrupper i Sverige, trots att dessa invandrargrupper procentuellt sett inte är så stora (se bl.a. Emami 2000, Songur 2002, Socialstyrelsen 2002).

Owe Ronström (1996) försöker lyfta problematiken om äldre invandrare till en annan nivå genom att fokusera på ett annat perspektiv än vad tidigare forskare gjort. Han hävdar att utgångspunkten för det mesta som skrivits om äldre invandrare i Sverige är att ett ökande antal äldre med invandrabakgrund medför nya problem för äldreomsorgen. Det är således inte säkert att det är reella problem i äldreomsorgen som står bakom det ökade forskningsintresset kring de äldre invandrarna. Det har varit viktigt för Ronström att försöka definiera begreppet äldre invandrare och hitta dess rötter. Ronström menar att det är ett arv eller snarare en effekt av liknande diskussioner i andra länder. Frågeställningarna har bland annat varit varför det överhuvudtaget finns något som benämns ”äldre invandrare” och funderingar om vad som gör denna grupp till ett samhällsproblem. Ronström väcker tankar som ger en avdramatiserande ton åt den annars så problematiska äldreomsorgen för invandrare. Sandra Torres diskuterar i artikeln ”Elderly immigrants in Sweden: 'otherness' under construction” (2006) hur det kan komma sig att oro och problemskapande framförallt om utomeuropeiskt födda äldre är så stor med tanke på att de är förhållandevis få till antalet. Torres förklarar fenomenet med att det finns ett behov av att konstruera utomeuropeiskt födda som de främmande andra. Trots att det inte finns några vetenskapliga bevis för att det skulle uppstå problem med omsorgen av dessa äldre beskrivs det ändå som om det vore

så. Torres menar att inställningen till äldreomsorgen för personer med invandrarbakgrund är snedvriden och problematisk, framförallt därför att de anknyter till etablerade föreställningar om ”de Andra”.

”Invandrarproblematiken” i fokus

När termen invandrare används som begrepp är det svårt att veta vilka personer det rör sig om i praktiken. I boken *Mångfald, integration, rasism och andra ord* (1999) ger Charles Westin m.fl., svar på vad olika begrepp kan betyda och beteckna. Ordet invandrare är ett av flera ord i svenskan som uttrycker det förhållandet att en person inte är infödd svensk och/eller inte medborgare i staten Sverige. Andra vanliga ord som används är utlänning, immigrant eller främling. Orden invandrare, utlänning och främling är vardagsspråkliga ord, men är också termer som förekommer i namnen på myndigheter som handhar frågor rörande ickesvenska medborgares vistelse i och förhållande till staten Sverige, till exempel *Statens invandrarverk* och *Utlänningsnämnden*. En invandrare är en person som flyttat från ett land till ett annat för att bosätta sig där en längre tid eller permanent (Westin 1999: 98).

En invandrare kan vara född i utlandet eller i Sverige, vara svensk medborgare eller ha ett annat lands medborgarskap. Invandrare kan vara en nykomling som nyligen beviljats asyl i Sverige, men också en person som varit bosatt i landet och är svensk medborgare sedan årtionden. Begreppet *invandrare* står för utländsk bakgrund och påbrå i mycket vid mening. På grund av den diffusa innebörden kan begreppet sägas vara ett alldeles för trubbigt verktyg för att vara analytiskt användbart. I den offentliga och politiska debatten i massmedia får termen invandrare ofta fungera som en samlingsterm för individer. I själva verket lever dessa individer under mycket varierade villkor i samhället. Skillnaderna mellan olika invandrarkategorier kan i flera avseenden vara större än dem mellan olika samhällsgrupper (Bäck & Soininen 1996: 12). ”Invandrare” är i första hand att betraktas som ett demografiskt och ett statistiskt begrepp (Svanberg & Tydén 1999: 9).

Beskrivningar av invandraren kan tolkas som att det bland annat inom äldreomsorgen finns ett behov av en obeprovad kunskap som ska lösa frågor kring den så kallade invandrarproblematiken. I en situation som innebär ny kunskap och ett nytt sätt att tackla klientens behov finns det anledning att tro att det lätt skapas osäkerhet. Här kan ibland behovet uppstå av att kategorisera de äldre invandrarna. Detta är inte helt ovanligt inom vård- och omsorgssektorn. Exempelvis kan kategorin äldre invandrare tendera att stå för något som är förknippat med svårigheter. Det kan handla om kulturella olikheter och att många ”invandrarfamiljer” för-

väntas vilja ta hand om sina äldre inom familjen. Problemformuleringar som dessa är snarare förbundna med social ojämlikhet som omvandlas till "invandrarproblem". Begreppet invandrare förstås i avgränsande etniska och kulturella termer och föreställningen om en "annorlunda kultur" blir den grundläggande orsaken till alla dilemman som är förknippade med invandrare, flyktingar och etniska minoriteter.

Inom offentliga verksamheter återfinns pågående projekt med upprättandet av så kallade mångfaldsplaner och försök till implementeringar av etnisk mångfald på arbetsplatser. Den 1 maj 1999, trädde "lagen (1999: 130) om åtgärder mot etnisk diskriminering i arbetslivet" i kraft. Lagen kräver bland annat att varje arbetsgivare aktivt ska främja etnisk mångfald i arbetslivet genom att vidta en eller flera konkreta åtgärder för att främja etnisk mångfald och förebygga och förhindra etniska trakasserier eller repressalier till följd av anmälan om etnisk diskriminering. Utgångspunkten för det etniska mångfaldsarbetet på arbetsplatser är att den till sin karaktär förutsätter att etnisk mångfald på ett eller annat sätt är förknippat med en konflikt. Framställningen av etnisk mångfald är särskilt samlad kring att det finns en inneboende konflikt mellan de som skildras som minoritetsgrupp i förhållande till majoritetssamhället.

I en svensk översikt sammanfattar Soydan m.fl. (1999) litteratur kring området som berör socialt arbete, etnicitet och invandrarskap. Författarna påpekar att det som tydligt framgår är att litteraturen i stor omfattning fokuserar på invandrar*problematiken*. I litteraturen framställs det som att invandrarna upplevs som ett problem och att arbetet med invandrare betraktas vara skilt från det sociala arbetet med majoritetsbefolkningen. I böckernas budskap återges en ton av osäkerhet i hur personal inom det sociala arbetet bemöter människor med invandrabakgrund. De genomförda studier som den genomgångna litteraturen refererar till handlar framförallt om hur man med metoder och modeller (konkreta handlingsplaner i hur verksamhetens personal bör bemöta specifika invandrargrupper) kan underlätta det etniska mångfaldsarbetet. Författarna kritiserar starkt den litteratur som framhåller etniskt sensitiva modeller och menar att dessa: "ytterst fungerar på majoritetens villkor genom att bortse från maktens betydelse i relationerna mellan majoritets- och minoritetsgrupper i det sociala arbetets praktik" (Soydan m.fl. 1999: 163). Vad som åsyftas är olika modeller för hur personer som arbetar inom den sociala sektorn bör förhålla sig till invandrare och att dessa i stor utsträckning bygger på en etnocentrisk grundsyn. Kritiken riktar sig framförallt mot det faktum att majoritetsbefolkningen i dessa modeller alltid är normen för hur "etniska problem" ska lösas. Retoriken är lösningsfokuserande och det finns en tilltro till dessa "modellers" förmåga att, om de efterföljs, kunna minska eller i bästa fall lösa "invandrarproblemen".

Utifrån ovanstående problemfokusering om ”invandrare” kan det därför uttryckas som att grupper och etniska problem bland annat skapas genom serviceinstitutionernas behandling av migranterna (Olsson 1999). Detta kan tolkas som att hinder i mötet mellan den offentliga äldreomsorgen och den äldre invandraren är uppbyggda kring föreställningar om varandra. Det kan formuleras som att det finns en ”etnicitetsdiskurs” bland yrkesutövare inom det sociala arbetet vilken får inverkan i mötet mellan myndigheten och ”invandrarklienten”. Sådana förhållanden kan leda till att sociala svårigheter tolkas som ”kulturella” eller ”etniska” problem av dem som arbetar inom serviceorganisationer. Individer som i huvudsak betraktas som invandrare kan därmed få svårigheter i mötet med det svenska samhället, med påföljande konsekvenser såsom diskriminering, utanförskap och främlingskap. På så sätt skapas skillnader i förhållningssättet gentemot klienterna som direkt kan kopplas till det faktum att vissa individer blir klassificerade som ”invandrare”.

Den debatt som dels handlar om svårigheter i att rekrytera personal i vårddyrkena och dels om en önskan om ökad mångfald i arbetslivet är ytterligare en aspekt som gör studiet av etniska relationer i äldreomsorgen aktuell. Broomé m.fl. (2001) menar att det till stor del är den demografiska utvecklingen som kommer att leda till en hotande brist på arbetskraft i stora delar av den offentliga sektorn, särskilt inom vård och omsorg. Författarna diskuterar flitigt den komplexa arbetsmarknadssituationen för invandrare vilken kan beskrivs som trög inom både privata och offentliga organisationer för att anpassa sig till en verklighet karakteriserad av etnisk mångfald. Författarna menar att en lösning på problemet är att i större utsträckning se till att få ut arbetslösa invandrare på arbetsplatser där det råder arbetsbrist. Detta ses som en öppning på den hopplösa situation som många invandrare möter på arbetsmarknaden och diskussionen om mångfald i arbetslivet ses därför som ett utmärkt tillfälle att förändra denna situation. Broomé menar att det därför är ”bäddat för mångfald” på den svenska arbetsmarknaden. Det finns således ett tryck för att öka den etniska mångfalden inom vård och omsorgssektorn som dels är relaterat till arbetskraftsbrist inom vissa sektorer och dels till invandrarnas prekära situation på den svenska arbetsmarknaden. Allt fler personer med invandrarbakgrund arbetar inom äldreomsorgen och det kan ses som en effekt av ett aktivt mångfalds- och jämställdhetsarbete inom vård och omsorg. Men det kan även tolkas som en följd av en allt mer ”etniskt” kodad arbetsmarknad, där invandrare som kategori antas besitta fler vårdande egenskaper eller helt enkelt får ta de jobb som ratas av majoritetssamhället (Neergaard 2006: 174).

Etnicitet i vård och omsorg

Praktiken lever ständigt med de förutsättningar som diskurser, i det här fallet etnicitet, skapar och personalen inom äldreomsorgen hanterar ständigt reella situationer under rådande förhållanden. Genom att studera praktiken kan vissa ”teoretiska sanningar”, såsom diskussioner kring ”invandrarproblematiken” erbjudas ett annorlunda och mer komplext perspektiv. För det är på arbetsplatser som i hemtjänsten och på äldreboenden som ideologiska föreställningar om etniska relationer omsätts i praktiken. Praktiken kan därför stå som mått för utvecklingen av nya teoretiska resonemang inom vetenskapen, eftersom vi i studiet av människors handlande kan närma oss alternativa förklaringar på den förståelsevärld som förklarar och till viss del styr olika aktörers perspektiv. Etnicitetsfrågan är viktig att diskutera inom det sociala arbetet främst då det gäller relationer mellan personal och klienter men också då det anbelangar relationer personalen emellan. Den är viktig därför att den dominerande ”invandrarproblemdiskursen” skapar specifika förutsättningar för samtliga som är berörda av äldreomsorgen, såväl givare som mottagare.

Det finns en ”etnicitetsdiskurs” bland yrkesutövare inom exempelvis äldreomsorgen. Situationer där ”etnicitetsdiskursen” har stort inflytande kan leda till att sociala svårigheter tolkas som ”kulturella” eller ”etniska” problem av yrkesutövare inom vård och omsorg. Ett exempel på ett sådant tillfälle kan vara då myndighetspersoner möter ”invandrarklienter” och nedan återges ett citat från en intervju som gjordes med en hemvårdsinspektör (Lill 2001: 99). I intervjun beskrivs hur mötet med en invandrarfamilj kan upplevas:

Så är det ju problemet att oftast när man är hos invandrare så är där ju ofta anhöriga med och ibland väldigt många. Så höjs rösterna och man hör att de pratar väldigt mycket och det är frustrerande. För då vet jag inte om det börjar bli uppror här eller är dom arga, för jag kan ibland känna mig hotad. Som tur är går vi ibland två gånger. Men man sitter där inklämd i en soffa och så höjs rösterna och i och för sig så kan det vara ett normalt sätt för dem att prata. Men för oss kan det nästan bli hotfullt.

Ovanstående händelse kan tolkas som ett resultat av en kommunikationsproblematik. Närmare bestämt kan det antas handla om parternas oförmåga att kunna tala samma språk och blir på så sätt grunden för de svårigheter som uppstår i mötet. Men i citatet sägs något mer. Kvinnan uttrycker oro och rädsla inför eventuella våldsamheter i mötet. Denna ångslan och rädsla kan vara grundad i hennes föreställningar om etnicitet och kultur och det är framförallt i förklaringen av den känslan som kultur-bundenheten ligger. När rösterna höjs upplevs de kanske som högre efter-

som hon inte förstår vad de pratar om. Höga röster, intensiva diskussioner och hotfull stämning ingår dessutom i en föreställning om att sydlänningar är mer hetlevrade än svenskar. Villkoren i mötet blir med andra ord avgörande på grund av att två ”kulturer” möts, där kvinnan står som representant för det svenska (det moderna) och klienterna som representanter för *invandrarna* (det omoderna).

Genom att enbart lägga betoningen på kultur i det här fallet utvecklas en förenklad och statisk syn på etnicitet, vilket också kan få oss att förhåttat betrakta människor från andra länder som regelmässigt annorlunda. En sådan åskådning betyder att allt de andra gör är bestämt av kollektiva idéer, traditioner, tabun och heliga värden. På så sätt bygger man upp en slags handboks-kunskap om folks kulturbestämde beteenden och alla problematiska skillnader antas ha etnisk bakgrund (Ehn 1986). Etnicitet har en annan dimension än enbart den kulturella, nämligen den sociala dimensionen och dess samband med de samhällsliga relationernas hierarkiska, klass- och statusmässiga karaktär. Att ensidigt betrakta etnicitet som kultur osynliggörs därmed socialt viktiga aspekter (Ålund 1997: 12).

Klientens position kan leda till att individen tillskrivs egenskaper eller behov som grundas på attityder, fördomar och ofta stereotypa föreställningar. Det är kulturella skillnader som blir problemet och invandrare tycks sammantaget anamma samma icke-svenska kultur. På så sätt mystifieras ”invandrarkulturen” och frikopplas från det sociala sammanhanget. Denna konsturerade ”invandrarkultur” exotifieras också på ett negativt sätt och ses som ett enhetligt och kollektivt fenomen, samtidigt som den förnekas att vara något som har att göra med konkreta livsvillkor här och nu. Istället uppfattas det som ett arv och ett kulturbagage man har med sig. Detta kulturbagage fungerar på motsvarande sätt som ett biologiskt arv man inte kan undfly, med en inprogrammerad kod för tanke och handling (Ålund 1997: 27). Kulturaliseringen utgör hinder i mötet då omsorgsarbetare *kan* tendera att bli mer fokuserad på det faktum att personen är invandrare än att personen är som vilken hjälpsökande som helst.

Deskriptiva kulturframställningar

Etniska relationer är komplicerade och är för sin existens beroende av flera integrerande och samverkande sociala processer. Det finns inget entydigt teoretiskt perspektiv på begreppet etnisk eller etnicitet. Det har företrädesvis beskrivits som ett begrepp relaterat till nation, språk, religion och kultur. I Sverige har förhållningssättet till etnicitet i stort kommit att handla om *invandrare* (tidigare benämnda som ”utlänningar”) och den problematik som invandrarskapet medför i mötet med det svenska samhället.

Etnicitetsbegreppet är svårdefinierat och står i nära förbindelse med begreppet identitet och de processer som berör individers och eller grupper identitetsskapande. Det etniska identitetsbegreppet kan kategoriskt betraktas utifrån två perspektiv, ett *essentialistiskt* och ett *konstruktivistiskt*. Den essentiella ståndpunkten ger uttryck för att etnicitet förkroppsligas via sociala och kulturella karakteristika som medlemmar i en specifik etnisk grupp eller individer från en etnisk grupp besitter. Det här perspektivet beskriver den etniska identiteten som något som en gång för alla är given och baserad på individens etnicitet. Etnicitet blir då definierat utifrån exempelvis språk, genealogi, religion samt geografi. Den konstruktivistiska ståndpunkten betraktar den etniska identiteten som en kollektiv identifikation som bland annat är skapad via kulturella, ekonomiska och historiska omständigheter. Etnisk identitet har utifrån ett konstruktivistiskt perspektiv inte någon grund i en gemensam kulturell essens eller ett gemensamt ursprung, utan etnicitet skapas genom specifika historiska och sociala kontexter. Det konstruktivistiska perspektivet på etnicitetsbegreppet förutsätter därför sociala relationer i samspel med omvärldens alla omständigheter.

Inom vård- och omsorgssektorn har särskilt den essensbeskrivande benämningen på begreppet etnicitet använts. Den mest omfattande forskningen kring etnicitet i vård- och omsorgssektorn berör främst specifika invandrargrupper, deras behov av kulturellt utövande och hur dessa behov kan och bör tacklas i de västerländska välfärdsstaternas vård- och omsorgsarbete (se De Marinis 1998, Ekblad, Janson & Svensson 1996, Hanssen 1998, Leininger 1995, Sachs 1983, 1992). Böckerna ger kunskapsöversikter av olika befolkningars levnads- och kulturmönster och begrepp som kultur, nation och religion blandas och varvas om vartannat. Konkreta exempel på detta är hur judar, vietnameser och sydamerikaner beskrivs som sammansatta grupper utan begrundande av viktiga sociala aspekter såsom klass, generation och genus. Det kan konstateras att den här kategorin av litteratur utgör tydliga exempel på hur etniska relationer hanteras på ett negativt etnifierande sätt, där patienten (läs invandrapatienten) blir ett kulturellt objekt genom beskrivande formuleringar. Målet med litteraturen är att skapa kunskap och en positiv förståelse hos blivande vårdpersonal i frågor som huvudsakligen berör etnicitet och som i böckerna företrädesvis formuleras som kultur (Fioretos 2001: 155). Trots goda intentioner riskerar läsarna att ”fastna” i deskriptiva kulturframställningar och ges på så vis ett mer etnifierande förhållningssätt till etnicitet än innan de läste boken, trots att det huvudsakliga syftet är att öka läsarens kunskaper om etnicitet.

De här böckernas information fungerar således mer eller mindre motsägelsefullt, då författarna å ena sidan är måna om att betona att generali-

seringar och stereotyperingar inte är eftersträvansvärda, men där de å andra sidan med enkelhet till och med kan ringa in hela nationers specifika kulturmönster. Dessa beskrivna levnadsmönster ger på så sätt i förlängningen förklaring åt ”invandrarpatienters” specifika behov eller krav och önskemål på vård och omsorg i det nya landet. Det här sättet att förhålla sig till etnicitet kan anses vara statiskt eftersom etnicitet blir något som låter sig avgränsas, beskrivas, inringas och skildras. Redogörelserna i den här typen av litteratur karaktäriseras framförallt genom skildringen av att *vi* är moderna och *dom* är omoderna. Specifika ”etniciteter” konstrueras här i synnerhet via ett förhållningssätt till etnicitet där den främsta utgångspunkten vid beskrivningar av etniska grupper bygger på *föreställningar* och *betraktelser* av dom som ses som annorlunda och avvikande. Informationen i böckerna fungerar följaktligen som ett sätt att etablera gränser och definiera dom Andra (läs invandrarna) vars handlingar och tankesätt, till skillnad från svenskars, antas vara bestämda av deras ”etnicitet”. Fioretos (2001: 158) ger exempel på hur den muslimska kvinnan beskrivs i litteratur som främst riktar sig till vård- och omsorgspersonal:

Kvinnorna är väldigt generade över sina kroppar. När en kvinna beger sig utanför hemmets dörrar måste hon alltid åtföljas av en man. Om maken eller pappan följer med henne är det alltid han som svarar på frågor som ställs till hustrun eller dottern (Hanssen 1998: 168).

Det förhållningssätt till begreppet etnicitet som Hanssen (1998) visar exempel på kan få ett grundläggande inflytande på hur vård och omsorgsarbete kan komma att förhålla sig till frågor som är relaterade till etnicitet. Risken är också att etnicitet kan komma att fungera som en viktig faktor vid vård- och omsorgspersonalens förhållningssätt till ”invandrare”, utan att egentligen ha någon essens eller central roll i sig själv.

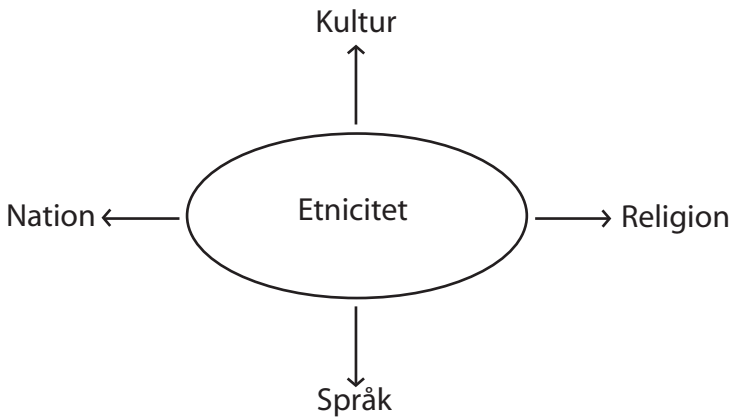
Reaktioner har riktats mot det här slaget av essentialistiska förhållningssätt och det finns ett motstånd till att etnicitet är något statiskt och determinerande. Kritiken går främst ut på att tolkning av begreppet är eurocentriskt och präglad av postkoloniala föreställningar där etnicitet har kommit att beteckna ursprungliga, icke-moderna identifikationsmönster (se bl.a. Balibar & Wallerstein 1991, Essed 1991, Fanon 1997, Gilroy 1993, 2002, Young 1997). De här forskarna menar snarare att etnicitet inte utgör någon slags essens utan anser att etnicitet är något som skapas via kontextuella förhållanden och blir därmed beroende av de förändringar som sociala relationer (ex. klass, genus, generation) i stort utgörs av.

Etnicitet och etnisk identitet

Etnicitetsbegreppet är välansvänt men definieras inte alltid på samma sätt. Begreppet ”etnicitet” används oftast för att på olika sätt särskilja eller beskriva skillnader mellan människor. Begreppet *ras* har i stor utsträckning kommit att ersättas av etnicitetsbegreppet och redan innan etnicitet användes frekvent i den akademiska och offentliga debatten fanns det en diskussion och vilja i att komma bort från rasbegreppet och framförallt den biologiska undertonen i rasteorierna. Ur detta paradigim växte ett allt större intresse för att i vetenskapliga sammanhang använda sig av begreppet etnicitet (Omi & Winant 1994: 14-15).

The ethnicity-based paradigm arose in the 1920s and 1930s as an explicit challenge to the prevailing racial view of the period the pre-existing biologicistic paradigm had involved since the downfall of racial slavery to explain racial inferiority as part of a natural order of human kind. In contrast to biologically oriented approaches, the ethnicity-based paradigm was an insurgent theory, which suggested that race was a social category. Race was one of a number of determinants of ethnic group identity or ethnicity. Ethnicity itself was understood as the result of a group formation process based on culture and descent.

Etnicitet konstitueras utifrån fragment där begrepp som ras, kultur, språk, religion, nation, grupp tillhörighet och identitet på ett eller annat sätt har intentionen att förklara vem den enskilde personen är. Weber (1989: 20) menar att etnicitet måste förstås vidare än språk, kultur, religion och nation eftersom påtagliga skillnader i språk eller olika religioner i sig inte exkluderar möjligheten att tillhöra en och samma etniska grupp. Han menar att politisk makt inom nationer eller regioner är den största skaparen av känslan för en etnisk identitet. Etnicitet är sammantaget en kombination av formationer som kan inordnas under vida karaktäriserande termer såsom kultur, religion, språk och nation och som främst tjänar till ett sätt att kategorisera och klassificera folkgrupper som sedermera tas förgivet. Figuren 11.1 nedan visar de fyra vanligaste aspekterna av etnicitet. Enskilt eller tillsammans fungerar de som markörer på etnicitet.

Figur 11. Etnicitet

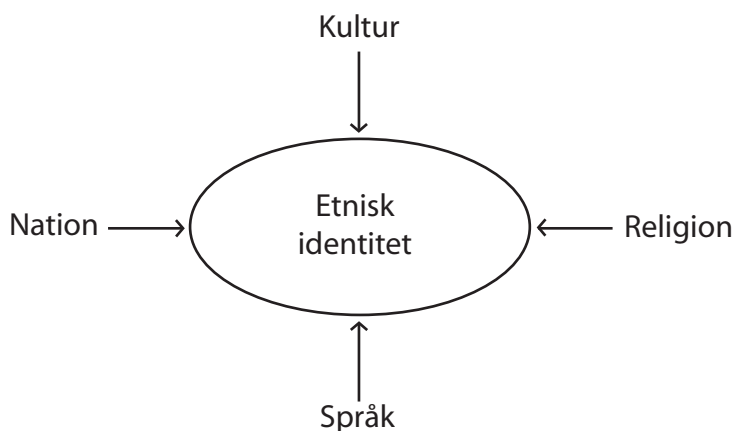
Individens eller gruppens etnicitet härleds ofta till var vi är födda, vårt modersmål, religion men också till kulturen och på det sätt som vi betar oss. Men Anthias & Yuval-Davis (1992: 8) menar att "[e]thnicity at its most general level involves belonging to a particular group and sharing its conditions of existence". Att tillhöra en etnisk grupp och därmed tillskriva sig eller att bli tillskriven en specifik etnicitet har starka band till individens identitetsskapande. Anthias & Yuval-Davis (1992: 9) menar därför också att:

[e]thnicity is more than merely a question of ethnic identity, either in the personal sense *vis-à-vis* the individual's identification with a group (as the term used in 'British ethnic group') or in terms of a collective sentiment. Ethnicity involves partaking of the social conditions of a group, which is positioned in a particular way in terms of the social allocation of resources, within a context of differences to other groups, as well as commonalities and differences within (in relation to the divisions of class and gender, for example, within the group).

Det betyder således att etnicitet även formas utanför gruppen, företrädelsevis genom de sociala representationer som återfinns omkring oss. Det innebär också att vi genom språket får en plats som etnifierade subjekt (som exempelvis *blatte*, *svenne*) utifrån en lingvistisk repertoar av skillnader. Anthias & Yuval-Davis (1992: 9) menar att i det etniska identitetsskapandet inryms hela spektrat av intersektionalitet, där etnicitet, klass och genus får betydelse genom det uttryckta språket. Konsekvensen av språkets "etniska" betydelse blir att i en omsorgskontext är en *invandrarklient* något annat än en *klient* och detta framkommer tydligt i litteratur som

berör olika ”invandrarklienter” och deras behov. Kategoriseringar av människor fungerar identitetsskapande i den mening att vi relaterar till varandra genom dem och på så sätt kan förhålla oss till varandra som kvinnor, män, unga gamla, osv. Hall (1996: 446) skriver: ”The term ethnicity acknowledges the place of history, language and culture in the construction of subjectivity and identity, as well as the fact that all discourse is placed, positioned, situated, and all knowledge is contextual”.

Med etnisk identitet menas på vilket sätt människor definierar och positionerar sig själva i relation till föreställningar om etnicitet. Detta identitetsskapande kan förklaras med Meads (1976) symboliska interaktionism. Tanken bakom den symboliska interaktionismen är att människan inte bara reagerar på ett viss stimulus utan att hon tolkar alla de symboler som används i samspelet mellan människor. Det innebär att framförallt språket ges en central roll för såväl individens som samhällets utveckling. Analysen går ut på att jaget delas upp i två dialogiska motparter: den specifika eller konkreta andre samt den generaliserade andre. Den konkreta andre utgörs av konkreta personer med specifika attityder som subjektet möter i konkreta eller specifika situationer. Den generaliserande andre är inte förkroppsligad i någon specifik person. Den uppkommer genom en abstrahering som sker utifrån det sammanhang vari individen konverse- rar med konkreta andra. Utifrån de specifika attityder som möter indivi- den i denna interaktion generaliseras den generaliserade andre fram och individen kommer att samtala med en person som utgörs av en anonym och mer allmän part. Det är alltså människans förmåga att ’se sig själv med andras ögon’ som utgör den viktigaste förutsättningen för identitets- skapande (Johansson 1999: 76). Figuren 12. illustrerar hur etnicitetsmar- körer pressar på individen en etnisk identitet.

Figur 12. Etnisk identitet

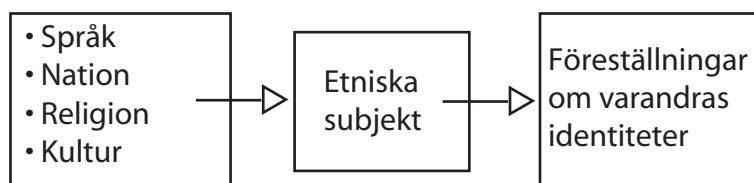
Var vi är födda, hur vi pratar, den religion vi erkänner oss till skapar olika tänkbara vägar till en etnisk identitet. Begreppsformuleringar om etnicitet och etnisk identitet har de senaste åren utsatts för kritik av framförallt postkoloniala tänkare, där Edward Saids *Orientalism* (ny och expanderad utgåva 2003) kanske är den mest kända. Kritiker betraktar begreppet etnicitet som eurocentriskt och präglad av koloniala föreställningar där olika etniciteter har kommit att beteckna ursprungliga, icke-moderna identifikationsmönster. Said framhåller också att västerländsk forskning och debatt om etnicitet fokuserar på ”de Andra”, vilka betecknas ha etniska identiteter som skiljer sig från den västerländska individen. Detta trots att även människor i väst positionerar sig enligt de kriterier som ofta ingår i etnicitetsbegreppet, det vill säga nation, språk, gemensamt ursprung, kultur, religion. På det här sättet framställs västerlänningar som mer utvecklade och som att de står över icke-moderna identifikationsmönster. Effekter av detta förknippas med hegemonier och majoritetsbefolkningens dominans.

Användandet av begreppet ”etnisk svensk”, eller som Anthias & Yuval-Davis (1992) skriver ”British ethnic group” utgör en medveten markering om att alla är etniska. Men skillnaden mellan olika etniska grupper definieras trots det på grundval av *eticitet* och en kategorisk olikhet mellan *oss* och *dom*. I Sverige berör etnicitet i stor omfattning det som kommit att infattas av begreppen Vi och Dom. De som betraktas som etniska är Dom och Dom omfattar alla de individer som så att säga avviker från ”svenskheten” (Fryklund & Petersson 1989).

Etnicitet är föreställningar om varandras identiteter

En förklaring till att en del personer kommer att betraktas som Dom måste förstås mot bakgrund av hur vi identifierar oss själva och varandra. I den postkoloniala forskningen presenteras etnicitet som något som skapas via koloniala *föreställningar* om Dom. Etnicitet kan anses utgöra en sida av en social relation mellan agenter vilka ser sig själva som kulturellt annorlunda jämfört med medlemmar från andra grupper med vilka de har en minimalt regelbunden kontakt/interaktion. Etnicitet kan därför definieras som en social identitet karakteriserad av en metaforisk eller fiktiv hållning (Eriksen 1989: 39). Etnicitet är en aspekt – baserad på föreställningar om grupperns gemensamma ursprung och kulturella särdrag i kontrast till andra grupper – av den sociala identiteten individen bär på (Svanberg & Tydén 1999: 9). Detta tolkar jag som att begreppet etnicitet kan illustreras som en social relation i intim förbindelse med identiteten. Etnicitet är en viktig aspekt för hur vi formar vår identitet men identiteten är något som formas i samspel med andra.

Eftersom etnicitetsbegreppet är dynamiskt och egentligen inte definierbart kan det sägas bära på en stor osäkerhet. Denna osäkerhet gör att vi måste förlita oss på det vi läst, hört och lärt vilket blir till en kunskap om Dom. Problemet uppstår när kunskapen om Dom inte är konsekvent, det vill säga alla ”invandrare” kan inte inordnas som en kategori. Den osäkra kunskapen om etnicitet gör då många gånger att utsagor och redogörelser om de ”etniska” blir beroende av representationen av Dom snarare än den faktiska verkligheten just därför att den är konstruerad och osäker. Det kan uttryckas som att det inte är verkligheten som leder till utsagan utan det är snarare representationen av verkligheten som styr utsagan och därför kan etnicitet anses ta sin utgångspunkt i våra föreställningar. Föreställningar om varandra influeras dock av historiska och sociala processer i olika kontexter. Etnicitet är en kulturell konstruktion som förkroppsligas i föreställningar, exempelvis i romanen *Ivanhoe* av Sir Walter Scott, där karaktärerna Isaac och Rebecca får representera vad judar anses vara vid en given tidpunkt (romanen publicerades 1819). Etnicitet kan ses som en gemensam samhällelig metafor precis som ålder eller sexualitet (Sollers 1989). Eftersom osäkra processer påverkar hållning till begreppet menar jag att *etnicitet är föreställningarna om varandras identiteter*.

Figur 13. *Etnicitet är föreställningarna om varandras identiteter*

Då etnicitet förstås som föreställningarna om varandras identiteter innebär det att även att föreställningar om min egen identitet inkluderas. Den etniska identiteten är också föränderlig och varierar beroende på med vem, när och hur olika interaktioner sker.

Sociala processer och representationer

För att synliggöra hur etnicitet kan förstås som föreställningarna om varandras identiteter är det angeläget att diskutera hur etnicitetsbegreppet får dignitet och blir bejakat genom sociala processer. Det är via sociala skeenden som vi alla mer eller mindre konstrueras som subjekt. Det är företrädesvis genom att studera etnicitet via representationer som insikten om hur föreställningar som är relaterade till ras och etnicitet kan bli begripliga. Det är dessutom via representationer och framförallt genom

språket som vi förstår vår omvärld, människorna, objekten och händelserna omkring oss. I relation till den kunskapsförmedling som råder vid en specifik tidpunkt så kommer föreställningar och diskurser kring ras, etnicitet och invandrarskap att få betydelse för hur dessa representeras. I praktiken innebär detta exempelvis att representationen av muslimska kvinnor i det västerländska samhället frekvent förmedlas via framställningen av dem som de ”förtryckta muslimska kvinnorna” trots att det också finns annan kunskap om muslimska kvinnor (se Kahf 1999). Men även framställningar av olika individer och grupper i medierna där endast ”invandrare” klassificeras i termer av etnicitet. Medieforskare (van Dijk 1987, 1991, Brune 1998) har visat att nyhetspresentationen kring invandrare i högre utsträckning är av negativ karaktär och i stor omfattning kamouflerar ett förtryckande förhållningssätt. Ett annat exempel på hur media representerar ”invandrare” visar Ristilammi (1994) där han beskriver bilder av Rosengård över tid. Den negativa och problemorienterade bilden av invandrare återfinns som tidigare nämnts även i stor omfattning inom vård och omsorg.

Det är med hjälp av representationer som vi ”tvingas” in i specifika tankebanor. Representationer kan sägas fungera som kunskapsförmedlande budskap som oundvikligt påverkar våra identifikationsmönster. Det betyder att mitt meningsskapande, men även hur jag betraktas av andra, kommer att vara starkt beroende av det språk och de praktiker som finns omkring mig. På så sätt bistår eller pressar dessa representationer mig att identifiera och definiera mig själv som exempelvis kvinna i relation till män på ett specifikt ”förutbestämt” sätt. Vidare byggs identiteten upp via alltmer förfinande kategoriseringar av mig själv, men också av omgivningen, såsom ung – gammal, mamma – barnlös, akademiskt utbildad – inte akademiskt utbildad, heterosexuell – homosexuell. Listan av kategorier kan göras oändlig. Följaktligen kommer etnicitet att bli betydelsefullt vid identifieringen och definieringen av vem jag är, oavsett om etniciteten är ”synlig” eller ”osynlig”. Detta innebär också att min etnicitet får olika betydelse beroende på sammanhanget och den får betydelse oavsett vem jag är. Det betyder att vi som subjekt, i olika kontexter, blir bärare av en viss typ av kunskap som diskursen producerar. Etnicitet är som jag tidigare diskuterat synnerligen sammankopplat med identiteten och på det sätt vi som individer blir identifierade men också i realiteten hur vi väljer, önskar eller tvingas att identifiera oss.

Genom representationer kan vi bli medvetna om hur påtagliga uppdelningar av människor kan bli. Vi kategoriseras i olika grupper och typer, det vill säga som män – kvinnor, rika – fattiga, svarta – vita. Kategorierna står i motsats till varandra och betecknar *binära oppositioner* eller *dikotomier* och de uppfattas som kategoriserade därför att det finns en skillnad

mellan dem. Vad är det då som gör att vi uppfattar denna skillnad? En kvinna är en kvinna för att hon inte är man och det är i förståelsen av vad skillnaden är som dikotomin får betydelse. Det är alltså *skillnaden* mellan vad som är en man och vad som är en kvinna som skapar mening. Detta betyder att binära oppositioner är nödvändiga då vi delar in och kategoriserar, eftersom att det ena måste skapa en klar skillnad i förhållande till det som ska klassificeras. Vi ser således att det är män eller kvinnor, unga eller gamla, svarta eller vita, därför att det finns en skillnad som kan bära betydelsen. Vad är det då som gör att vi uppfattar denna skillnad och vad kan denna skillnad få för betydelse?

Alla attribut kommer att vägas in vid en tolkning och därför synliggörs mer än en enkel skillnad. Skillnader handlar inte enbart om direkta märkbara differenser utan här tillkommer våra föreställningar om varandra. Detta gör att kategoriseringarna kan upplevas som stereotypa. Stereotypisering reducerar människor till några få enkla, essentialistiska karaktäristika och presenteras som om de vore så av naturen. Vi förhåller oss till varandra speciellt på grundval av hur vi ser varandra som olika *typer*. Vi ställer oss frågor som: Är han/hon en förälder, ett barn, en arbetare, en älskare, chef eller pensionär? Svaren på frågorna kommer att tillskriva personer ett slags tillhörighet till olika grupper genom klass, kön, generation, nationalitet, ras, språkliga grupper, sexuell läggning och så vidare.

We order him/her in terms of personality type – is he/she a happy, serious, depressed, scatter-brained, over-active kind of person? Our picture of who the person 'is' is built up out of the information we accumulate from positioning him/her within these different orders of typification (Hall 1997: 257).

En typ blir stereotyp under vissa bestämda förhållanden och det är när de så kallade typerna reduceras, essentialiseras och naturaliseras som de stereotypa föreställningarna skapas. En stereotyp kan på så sätt både bli generaliserande och anonymiserande. Vad Hall menar är att dessa attribut *fixerar* en skillnad vilket innebär att när stereotyperna väl är etablerade verkar de aldrig förändras och det ser ut som att de kommer att fungera i all evighet.

Representationer kan emellertid inte enbart tydas på basis av hur orden fungerar inom språket, utan vår kulturella förståelse påverkar tolkningen av representationerna. Detta skapar ett intresse för att förstå hur det kulturella, som i sin tur bygger på en analys av större värden såsom hur berättelser, uttalande och metaforer (Lakoff & Johnson 2003) blir en del av det vi ser när vi exempelvis studerar en bild.

Föreställningar om varandra blir görande aktiviteter

Männen dominerar i deras (muslimernas) kultur. De måste gå hem och fråga.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Citatet kan sägas symbolisera en stereotyp uppfattning om muslimska kvinnor. Det var i anslutning till diskussioner som berörde dilemman kring etniska relationer på arbetsplatsen som deltagarna i forskningscirkeln menade att samarbetet med muslimska kvinnor ibland kunde bli problematiskt då de muslimska kvinnorna inte alltid hade möjlighet att fatta egna beslut omkring sig själva och sin vardag. En deltagare trodde till exempel att de kvinnor med muslimsk bakgrund på hennes arbetsplats inte kom på julfesten eftersom de inte fick gå dit för sina män. Hur det verkligen ligger till har jag ingen kunskap om men deltagarna kategoriserade de muslimska kvinnorna som en grupp med en klar skillnad i förhållande till sig själva (hälften av deltagarna hade invandrarbakgrund, varav en var muslim). Personalens inställning till sina muslimska kollegor kan hänföras till den enkla och stereotypa föreställningen om att kultur är något individen bär med sig och att den är oföränderlig. När personalen förhåller sig till varandra genom kategoriseringar skapar de samtidigt varandras och ger på så sätt utrymme för subjektpositioner som kan relateras till diskursen om de ”förtryckta muslimska kvinnorna”. På det här sättet gör vi varandras etniciteter genom upplevda skillnader mellan oss.

Föreställningarna om varandra kan med enkelhet tolkas utifrån hur vi ser ut och våra kroppar får ett symboliskt värde som kvinna, man, gammal, ung, svart, vit. Den kroppsliga identifieringen och kategoriseringen blir central i samtliga mellanmänskliga möten. När vi föreställer oss varandras identiteter återfinns såldes en ”naturlig” association till kroppen. Kroppens symboliska värde är resultat av den diskursiva läsningen av den:

Bodies are cultural artifacts, fabricated both in the writing and reading of 'the body text', which will include the interpretation of aspects of spatial and temporal existence such as pain, pleasure, birth, ageing and death. As soon as one "knows" one's own or another's body, it has been written discursively; there can be no knowledge of a pre-social essential body, yet the phenomena of spatio-temporal existence are always rewriting the ways in which we know bodies (Fox 1997: 45).

Det här betyder att våra kroppar ger signaler som i sin tur ger upphov till diskursiva tolkningar om vilka vi bör vara eller var vi förväntas finnas i relation till specifika platser. Kropparna tolkas således efter mallar

som finns före den kroppsliga erfarenheten. Om en muslimsk kvinna inte kommer till julfesten tolkas hennes agerande efter en förhärskande föreställning om muslimska kvinnors rätt till sin egen person.

Kropparnas symboliska värde skapar således en mening och kan i och med det också förstås som *kroppens gränser*. De kroppsliga gränserna upplevs som naturliga och tycks existera som en grundläggande erfarenhetsstruktur, ett kroppsligt tillstånd. Denna gränsupplevelse kan ses som grundläggande för vår verklighetsuppfattning (Solheim 2001: 20). Eftersom de kroppsliga gränserna är en del av verklighetsuppfattningen får föreställningar kring etnicitet också en kroppslig dimension. Framställningarna av kroppsliga gränser kom i cirkeldeltagarnas resonemang i synnerhet att handla om den muslimska kvinnan, men likaså om den muslimske mannen. Ett exempel på hur den muslimska kvinnans kropp framställdes som en gränsupplevelse kom bland annat till uttryck genom en diskussion som berörde huruvida muslimska kvinnor kunde/fick cykla eller inte. För att snabbt och enkelt ta sig till och från vårdtagare används ofta cykeln som fortskaffningsmedel inom hemtjänsten. Två cirkeldeltagare i konversation:

– Dom har aldrig lärt sig cykla. Dom har aldrig fått lära sig för sina män. Vi har pratat om det öppet på jobbet för att vi ville veta om männen tillät det. Så dom fick gå hem till sina män och fråga. Vissa män accepterar det och säger att det är helt ok, så vissa har vi lärt att cykla. Dom som inte cyklar får ju gå.

– Hinner ni det?

– Ja det får vi ju göra, men det hade ju varit avsevärt enklare att ha en cykel framförallt om man har inköpskassar och så. Det är sådana smågrejer som gör att det blir skillnad. Det är inte alltid de stora grejerna som märks och som det blir stor skillnad på, utan det är de små vardagliga tingen som gör det.

– Men vad är det för fel med att cykla?

– Vad ska du ha mellan benen? Du ska ha en sadel mellan benen. För vad jag förstår så är det att man kan känna sexuell, eller männen tror väl att det kan vara en sexuell känsla att sitta på den här sadeln.

– Låt dem ha det nöjet, för all del...

– Ja, det kan ju vi tycka, men för dom är det ju så och männen styr ju där och det är ju dom som har sagt att de inte får, så det är sådana smågrejer.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Samtalet inleds med att den ena cirkeldeltagaren benämner några i arbetsgruppen, några av sina kollegor, som *dom*. När hon säger *dom* opponerar ingen i forskningscirkeln sig och därför kan det tolkas som att deltagarna i cirkeln är överens om vilka *dom* är. De individer som blir *dom* i det här

sammanhanget blir ”verkliga” därför att språket har en förmåga att ge ord sociala och kulturella betydelser.

För att analysera samtalet har jag tagit hjälp av Norman Faircloughs teori om kritisk diskursanalys (2001: 139). Enligt Fairclough ämnar kritisk diskursanalys överbrygga klyftan mellan det enskilda språkliga uttrycket, i det här fallet det deltagarna i forskningscirkeln faktiskt sade och hur dessa utsagor kan kopplas till en mer vittomfattande teori om språkets diskursiva och sociala natur. Genom att studera orden i samtalet blir det möjligt att synliggöra de strukturella effekter som uttrycken har. Figuren 14. illustrerar de olika nivåer som ingår i den kritiska diskursanalysen.

Meningsskapande dimensioner	Uttryckens värde	Strukturella effekter
Innehåll	Erfarenhetsbaserade	Kunskap/ Föreställning
Relationer	Relationella	Sociala relationer
Subjekt	Expressiva	Sociala identiteter

Figur 14. Kritisk diskursanalys (Fairclough 2001: 94)

Cirkeldeltagarnas erfarenheter gör att uttryckens värde kan relateras till personalens föreställningar om *dom*. Föreställningarna om *dom* tydliggörs i uttalandet om att *vi ville veta om männen tillät det*, vilket visar att det finns en kunskap om att *deras* män avgör huruvida *dom* har möjligheten att lära sig cykla eller inte. Samtalet illustrerar på så sätt strukturella effekter av representationen om den muslimska kvinnan som instängd och sexuellt kontrollerad av mannen eftersom det förmodas att mannen tror att sadeln ger sexuell stimulans och att detta ligger till grund för att han vill förbjuda cykling.

Den diskursiva tolkningen av dialogen blir att arbetskamraterna genom sina föreställningar om etnicitet attribuerar den muslimska kvinnans kropp till mannen. Konsekvensen av uttrycken blir att den muslimske mannens auktoritet förstärks och ”sanningen” om att mannen styr *där*, cementeras samtidigt som arbetsgruppen ber vissa i kollegiet att fråga sina män om lov för att göra särskilda saker, som i detta fall, att cykla. Innehållet i samtalet skapar sociala identiteter på basis av personalens erfarenheter.

Omsorgskollegorna eftersträvar troligen genom sitt sätt att hantera cyklingen genom att, som de säger ”prata öppet om det på jobbet”, visa ett hänsynstagande till muslimska kvinnors religiösa eller kulturella bakgrund. De ville därmed visa respekt för olikheter inom arbetsgruppen. Men motiven kan likaledes bli ett uttryck för mångkulturalismens paradox, vilket innebär att individen inte enbart erbjuds möjlighet och rätt till att ha en egen kultur utan också tvingas pryda sig med etniska beteckningar vare sig de vill eller inte. Uttrycken leder till ett förstärkande av olikheter och genererar olika sociala identiteter. Det är precis i detta ögonblick som etnicitet får mening. Det vill säga genom att tillskriva, bli tillskriven och inta specifika positioner, lämnas tillfället att föreställa oss men också skapa varandras identiteter. Denna identitetsskapande interaktion kan även betraktas som en görande aktivitet, vilket betyder att dialogen utgör ett exempel på hur etnicitet görs.

I detta sammanhang kan den muslimska kvinnan betraktas falla offer för välmenande kollegors oreflekterade och subtilt diskriminerande attityd till muslimer. Denna syn kommer i sin tur att påverka hur dessa kvinnor bemöts som till exempel arbetskamrater, klienter, mödrar, partners och så vidare. Med hjälp av analysen kring subjektpositioner och i enlighet med Foucaults maktanalys, det vill säga att alla subjekt har makt till handling (Hörnqvist 1996), har den muslimska kvinnan möjlighet till handlingsutrymme och hon är inte enbart ett offer för omständigheterna. I det relationella finns det utrymme till handling och därmed makt. Den muslimska kvinnan har således chansen att inta subjektpositionen som just *muslimsk kvinna*, vilket betyder att hon kan använda sin position som den muslimska kvinnan för att på så sätt skapa sig en identitet på arbetsplatsen. Detta kan till exempel innebära att muslimska kvinnor använder den ”muslimska kvinnan identiteten” i olika sammanhang. Hypotetiskt sett kan hon bland annat vid förfrågan om att prata med sin man om cyklingen välja att svara kollegorna med att hon inte får cykla eller lära sig cykla för sin man, fastän att det kanske inte stämmer med mannens uppfattning. Han kanske aldrig tillfrågats och en sådan handling kan helt enkelt vara en strategi för att slippa lära sig att cykla eller att behöva besöka vårdtagare som bor längre bort. Intagandet av subjektpositionen *muslimsk kvinna* kan fylla en funktion för personer som ständigt tillskrivs en ”muslimsk identitet” på flera olika sätt. De strukturella effekterna såsom att bli tillskriven och att inta en social identitet gör det möjligt att inte enbart betrakta den muslimska kvinnan som ett offer, utan vad det handlar om är hur vi tillsammans framkallar möjligheter och begränsningar i skapandet av varandras identiteter.

Huvudduken blir en kroppslig gräns

På liknande sätt kan den muslimska kvinnans *slöja* ses som en kroppslig gräns. Den kan ses som kroppslig för att slöjan så tydligt blir en del av de beslöjade kvinnornas identitet och som en gräns därför att slöjan i den västerländska kulturen ofta blir sammankopplad med en föreställning om kvinnors ofrihet och mäns dominans.

I en intervju med Sveriges Radio (Ekot 051125¹³) berättade en kvinna som arbetar i vården att en av hennes kollegor blev dåligt bemött av patienter och anhöriga när hon bar slöja på jobbet.

– Jag har haft en arbetskamrat som har valt att bära slöja på sin arbetsplats, men hon blev inte accepterad alls. Hon fick sluta helt enkelt. Hon var borta några månader. Sedan kom hon tillbaka, och då hade hon valt att ta av sig slöjan.

– Idag kallar hon sig för någonting annat och hon bär inte slöja. Jag tycker att det är förfärligt att man inte kan klä sig som man vill.

Den mediala debatten om slöjan i arbetslivet har i Sverige gått varm och det har ofta handlat om huruvida slöjan är ett lämpligt plagg utifrån såväl hygieniska som estetiska skäl. Men främst berör diskussionerna om slöjan de religiösa markeringarnas status i relation till det sekulariserade samhället. I USA, Canada och i flera europeiska länder (Tyskland, Norge, Danmark och Frankrike) har slöjan kommit att bli en symbolfråga för hur religionsfriheten ska behandlas.

I uttalandena från forskningscirkeln går det att utläsa ett slags ursäktande förhållningssätt kring ”omständigheten” att vissa kollegor faktiskt bär slöja. Urskuldandet kring villkoret om slöjan återfinns främst då det handlade om att den beslöjade kvinnan älskas trots sin huvudduk. En i cirkeln sa: *dom gamla tycker om dom*. En annan deltagare utvecklade resonemanget:

Vi har en tjej hos oss, en jättegullig tjej. Hon har slöja och hon kommer dit och då knäpper hon upp den och sätter upp den med gummiband så sitter den som en scarf om håret och då blir hon av med den här biten [gestikulerar med händerna]. Alla de boende älskar henne och hon visar inte sitt hår, vilket det handlar om.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Deltagarna i forskningscirkeln verkade särskilt måna om att ge en bild av den beslöjade arbetskamraten som accepterad och respekterad på arbetsplatsen. Citaten tydliggör hur det beslöjade subjektet får en social identitet som ”beskyddad” av sina arbetskamrater. Deltagarna intar en position

som ”omsorgare” snarare än som kollegor vilket kan tolkas som en strukturell effekt av deras erfarenheter om *dom* som människor i behov av beskydd eftersom de är förtryckta i sin ”egen” kultur. Omsorgsdiskursen blir därför en dominerande diskurs (Fairclough 2001: 75) i dessa exempel. Deltagarna ansåg att det hade en positiv inverkan på verksamheten om en beslöjad kvinna knöt upp sin slöja. De menade att klienterna inte blev lika rädda då, vilket de trodde att vissa klienter kunde bli om de möttes av en beslöjad personal. En i cirkeln sa:

Vi har också en som gör så som ni sa, att hon spänner upp den och hon hade så fint hår när hon tog av den. Men vi har en annan och hon har den [slöjan] hängande, riktigt ner. Dom gamla tycker om dom.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Vi har också haft beslöjade kvinnor och det har inte varit några problem. Så kommer hon och ska dricka kaffe och då är det bara tjejer där så och då åker den av och så åker den på igen. Är det bara kvinnor inne så gör det ingenting.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Det är en slags ”normaliserande handling” då de beslöjade kvinnornas knyter upp huvudduken som en hästsvans. Detta kan förstås som att vissa kvinnor som bär huvudduk bestämmer sig för att tillmötesgå kulturen på arbetsplatsen. Det kan även vara ett sätt att möta diskussionen om att huvudduken ses som ohygienisk inom vård- och omsorgsyrskena.

Då slöjan fästs upp uppfylls ett slags kompromiss mellan det ”eniskt specifika” och det ”normala”. Det gör att etnicitet får en mening genom slöjan och etnicitet blir betydelsefullt via de små aktioner/handlingar som individerna i praktiken utför för att markera över- och underordning. Slöjan blir viktig bland personalen därför att representationen av den har ett starkt inflytande över våra tankar och känslor och därmed också över våra handlingar.

I en situation där en beslöjad kvinna, i fikarummet, tar av sin slöja inför arbetskamraterna skapas ett läge där etnicitet görs. Den beslöjade kvinnan utan slöja blir någon annan och det visar också hur sköra och ytliga föreställningar om etnicitet är.

Sammanfattning

Till stor del har fokus på etnicitet inneburit att det ”etniska” är ett problem som måste lösas och både praktiken och forskningen har varit inriktad mot att hitta förklaringar till den så kallade ”invandrarproblematik

ken”. Att vara invandrare har varit detsamma som att uppbära en etnicitet och inom vård och omsorg har etnicitetsbegreppet tolkats utifrån ett essentialistiskt synsätt vilket lett till att den från början goda tanken med att via kurslitteraturen vidga studenters kulturella vyer kanske till och med fått motsatt effekt på grund av stereotypa beskrivningar av olika folkgrupper, kulturer och religioner.

Begreppet etnicitet är mångfacetterat vilket betyder att det kan tolkas på flera olika sätt. Det berörs dock främst av faktorer som nation, religion, språk och kultur. Dessa faktorer fungerar ibland var för sig som en variabel vid bestämmande av etnicitet men även i kombination med varandra. Dessa faktorer verkar dessutom i relation till hur vi som grupper och individer skapar våra identiteter och hur vi förhåller oss till vår omgivning som etniska subjekt. Etnicitetsbegreppet uppfylls av en stor osäkerhet som kan härledas till hur vi påverkas och relaterar vår bild av verkligheten via representationer. Osäkerheten i etnicitetsbegreppet har jag sammantaget valt att tolka som att etnicitet är föreställningarna om varandras identiteter. Jag har utgått från ett konstruktivistiskt perspektiv där etnicitet anses skapas via sociala relationer snarare än att utgöra något specifik karaktäristika hos individen. Vi bär alla på en etnicitet men det är bara i specifika sammanhang den blir betydelsefull. Hur vi förhåller eller tvingas förhålla oss till vår etnicitet varierar främst beroende på vilka positioner vi tillskrivs och intar i relation till varandra.

Jag tror således att etnicitet är något som skapas i relationer mellan människor men att det får olika betydelse beroende av olika situationer och platser. Jag har därför bestämt mig för att förstå etnicitet som en aktivitet, som något vi gör tillsammans och jag analyserar empirin utgångspunkt i att *etnicitet görs*. När etnicitet görs i äldreomsorgen handlar det om hur personalen förhåller sig till varandra och pratar om etnicitet. Det har visat sig att stereotypa föreställningar om varandra spelar en stor roll för hur personalen beskriver varandra som etniska. Etnicitet görs framförallt genom de handlingar som exemplifierar en *skillnad* gentemot det ”normala”.

KAPITEL 7

UTSATTHET I ARBETET: SPRÅK OCH ETNISKA KONFLIKTER

Inledning

Det är genom språket som vi människor skapar sammanhang, gemenskap, förståelse och kunskap men också ordning, skillnader, tankemönster och system för livsåskådning. När vi kommunicerar med varandra skapar vi kulturellt innehåll och mening. Det är i samtal och interaktion med andra som vi blir till som sociala varelser (Norrby 1996: 11). Med språket, samtalen och interaktionerna som verktyg kan vi begreppsliggöra och värdera vår verklighet. Ord kan få flera betydelser både på ett pragmatiskt och ett symboliskt plan. Språket skapar attityder och beteendemönster, regler och normer, roller och hierarkier och därmed våra sociala identiteter (Wellros 1998).

Språket kan även ses som något tekniskt, som en intellektuell färdighet eller kunskap; en språkkunskap. Detta kommer jag delvis att koncentrera mig på i det här kapitlet. Språket som färdighet måste dock sammankopplas med och relateras till sociala och kulturella erfarenheter eftersom språkliga interaktioner skapar maktrelationer. Bedömningen av att kunna behärska ett språk är relativ och för dem som kommer till Sverige och lär sig svenska går det oftast att spåra en brytning. De som utmärker sig genom att till exempel tala svenska med brytning kan komma att klassificeras som ”invandrare” och allt vad det innebär av föreställningar om denna kategori.

Språket kan anses vara nykomlingens nyckel till samhället men kan också förstås som en identitetsskontrollerande mekanism för gruppen infödda talare, vilket tydligt sammanfattar den diskussion som under de se-

naste 20 åren förts angående invandras språkkunskaper i relation till arbetsmarknad och integrationsmöjligheter i samhället (Sjögren 1996). Att kunna prata en god svenska ses i allmänhet som en förutsättning vid de flesta tjänsteställningar i arbetslivet. Inom äldreomsorgen har det under de senaste åren rekryterats personer med invandrarbakgrund, inte enbart för att arbetskraftsbehovet är stort utan också för att det finns anspråk på olika språkkunskaper i arbetet då antalet klienter med invandrarbakgrund ökar.

I det här kapitlet kommer jag bland annat att diskutera hur språket görs till etnicitet på arbetsplatser inom äldreomsorgen, dels som en ren färdighet och nyckel till arbetslivet men också som en markör för en social identitet. Hur vi talar ett språk ligger till grund för hur vi tolkas in som sociala subjekt. Jag kommer att illustrera hur språkkunniga blir till tolkar på sina arbetsplatser och på vilket sätt detta skapar en utsatthet i arbetet och hur språkkunighet kan generera skilda anställningsvillkor.

Klass, kön, sexualitet och etnicitet kan användas som utgångspunkter i analyser av dominans, förtryck och över- och underordning i arbetslivet eftersom de består av olika föreställningar som på ett eller annat vis kan kopplas till maktordningar av skilda slag. Det kan handla om forskning som analyserar effekter av inkomst och utbildningsnivåer, skillnader mellan kvinnor och män i förvärvslivet, utsatthet i yrkesverksamheten på grund av sexuell läggning eller "invandras" ställning på arbetsmarknaden. Flera sociala aspekter får betydelse då vi interagerar och för att inte få allt för endimensionella analyser gäller det att ta hänsyn till att maktaspekter som etnicitet inte ensamt fungerar som "utslagsgivare", utan att olika sociala relationer växelverkar vid skapandet av hierarkier. Ett flerdimensionellt perspektiv gör det möjligt att förstå att kategoriseringar som klass, genus och etnicitet fungerar kontextbundet och i förening med varandra. Föreställningar om etnicitet gör också att vissa personer med invandrarbakgrund känner oro och intar en försiktig hållning på arbetsplatsen då de känner sig extra påpassade av såväl kollegor, klienter som chefer. Detta är något som jag kommer att vidareutveckla i det här kapitlet.

Inga problem men ändå svårt

De som deltog i forskningscirkeln sa att de på ett övergripande plan inte upplevde några etniska problem i arbetet. De menade snarare att dessa möten var en utmaning i arbetet. Tidsbrist, bemanningsproblem och andra organisatoriska dilemma såsom dokumentation ansågs mer angelägna än "invandrarproblematiken". Omsorgsarbetarna tyckte att det var viktigt att betona att likheterna mellan människor är större än skillnaderna

och de sa att de inte ville förstora upp något. En intervjuad hemtjänstpersonal sa:

På vår arbetsplats är det väldigt blandat [bland personalen]. Av tio personer är tre svenskar och resten från hela världen såsom, Chile, Iran, Rumänien, ex Jugoslavien, Filipinerna. Så det är väldigt blandat. Men alla har ett mål och det är våra gamla som ska hjälpas. Det är dom som är viktiga. Det spelar ingen roll från vilket land vi kommer.

[Intervjuad man från hemtjänsten]

På den arbetsplats där jag gjorde deltagande observationer var en i personalgruppen aktivt religiös och krävde därmed bönestunder. I min dagbok stod det:

En i personal gruppen är troende muslim och ber fem gånger per dag. Detta sker då i vilorummet och de övriga i gruppen var väldigt hänsynstagande och uttryckte enbart acceptans inför detta.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Personligen märkte jag aldrig att personen ifråga försvann för att genomföra sina böner. Däremot uppmanade flera i arbetsgruppen mig att vara uppmärksam på att vilorummet kunde vara upptaget någon gång under arbetsdagen. De bad mig respektera kollegans möjlighet att använda vilorummet för att vara ifred en stund. Eftersom det aldrig märktes att personen gick ifrån för att be var uppenbarligen bönestunden lika obetydlig i frånvaro från arbetet som ett toalettbesök.

De informanterna som jag har varit i kontakt menade att de inte hade någon betydande erfarenhet av klienter som uttryckt en önskan om att de inte ville få hjälp av en personal med invandrarbakgrund. Samtidigt sa de att sådant kunde förekomma. En intervjuad sa: "Det finns vissa vårdtagare som inte vill ha invandrare". Deltagarna i forskningscirkeln tyckte inte att det var ett stort problem eftersom de ansåg att det alltid finns "speciella vårdtagare" och menade att dessa vårdtagare var konstiga även mot personal med svensk bakgrund. En intervjuad person som arbetade i hemtjänsten berättade om liknade situationer och sa: "Det blir ett problem därför till sist vet vi inte vem som ska gå dit". Cirkeldeltagarna sa att de i så stor utsträckning som möjligt försökte tillmötesgå klientens önskemål, med förbehållet att verksamheten klarade av det. De sa också att i realiteten innebar detta att det måste finnas en passande personal i gruppen som kunde hjälpa klienten och fanns inte det var klienten tvungen att ta emot hjälpen i alla fall.

Informanterna tyckte generellt sett att relationerna med vårdtagaren

var mer lätthanterliga än relationer med kollegor eftersom det i mötet mellan omsorgsarbetaren och vårdtagaren som regel endast fanns två parter (klient och personal). I kollegiegruppen fanns många fler att ta hänsyn till (samtliga kollegor). I personalens förhållningssätt gentemot vårdtagarna förväntas en stor acceptans och det ligger i arbetets förutsättningar att ”ta mycket från vårdtagarna”. Under en diskussion i forskningscirkeln som kom att handla om äldres fördomar mot personer med invandrarbakgrund sa en av deltagarna: ”Man ska ha större tolerans med äldre människors rasism”. I samband med den diskussionen uttryckte en omsorgsarbetare med invandrarbakgrund följande: ”Jag tycker att man som invandrarpersonal ska acceptera situationen med tanke på åldrandet”. Omsorgsarbetarnas förklaring till äldres ibland mer negativa inställning till invandrare relaterades till okunskap och rädsla. De menade att det framförallt fanns en ängslan hos svenska vårdtagaren att inte förstå vårdgivare som talar med brytning. Motiveringen till vissa äldres rädsla var att äldre sällan kom i kontakt med invandrare och att de äldre ofta spenderade mycket tid i hemmet med att titta på TV, läsa tidningar och lyssna på radion. En i cirkeln sa: ”Media slussar ju bara ut det dåliga om invandrare, så de [de äldre] har ju inget att jämföra med. De får ju bara det som är dåligt”.

En sak förvånade mig något och det var att den yngre personalens fördomar om ”invandrare” verkade vara mer framträdande. Det fanns under min period i hemtjänsten några praktikanter som gick utbildning till undersköterska. Vid flera tillfällen lyssnade jag på deras samtal i grupplokalen och ofta handlade det om hur de kategoriskt delade in sina samtalsobjekt i ”svenskar” och ”invandrare”. De var själva ”svenskar” och relaterade för det mesta till negativa erfarenheter av ”invandrare”. Naturligtvis måste det beaktas att ungdomar har en ”egen kultur” och ett annat sätt att förhålla sig till varandra än ”vuxna”, men jag blev ändå överraskad över deras dikotoma uppdelning av sin omvärld och hur betydelsefullt etnicitet verkade vara för dem i deras vardagsliv. Jag tycker att iakttagelsen är väl värd att ta upp med tanke på personalens tidigare motivering till äldres fördomar om invandrare. Det går väl knappast att argumentera för att yngre människor inte kommit kontakt med personer som har invandrarbakgrund. Det kan således finnas orsaker till denna främlingsfientlighet som inte har med egna, konkreta erfarenheter att göra. Dessa måste snarare härledas till mer generella faktorer, som att etnicitet kommit att bli en allt viktigare ingrediens i vår gemensamma föreställningsvärld.

Att det finns en stor acceptans för vissa klienters negativa förhållningssätt till ”invandrare” kan förklaras med kravet på att omsorgsarbetare måste vara förstående och inkännande. Genomgående har jag tolkat det som att omsorgsdiskursen utfaller som den dominerande diskursen i relationer med klienterna och det betyder att när det handlar om klienterna

kommer inte föreställningar om etnicitet till uttryck på samma sätt som i de kollegiala relationerna.

Språk med brytning

Personalen tyckte inte att de upplevde några kulturella hinder i arbetet med klienterna. En i cirkeln sa: "Det svåraste är språket inte det kulturella, utan just avsaknaden av ett gemensamt språk". Det kom fram att problem kring språk ofta handlade om klienternas oro för att inte förstå vad personer med brytning säger. Många äldre har problem med hörseln och personalen menade att det kunde vara svårt nog för vissa klienter att förstå personer som talar svenska utan brytning. När jag gjorde deltagande observationer i hemtjänsten var jag med om hur det kunde gå till hemma hos klienter när personalen talade svenska med brytning. Följande anteckningar fanns min dagbok:

När jag gick tillsammans med de personer som hade invandrarbakgrund hände faktiskt samma sak vid samtliga möten med vårdragarna. Det kändes som att vårdragarna sökte kontakt med mig, de frågade mig i smyg då de trodde att det inte syntes "Vad säger hon/han?" med en liten skakning på huvudet, "Jag förstår inte vad hon/han säger". Jag har funderat mycket på vad detta skulle kunna stå för. Är det så att de verkligen inte hörde eller ville de på något sätt skapa en allians med mig? För övrigt verkade vårdragarna väldigt nöjda och uppskattande mot samtliga vårdbiträden.

[Dagboksanteckning våren 2005]

Jag måste tillägga att jag själv inte hade några som helst problem att förstå vad personalen med invandrarbakgrund sa och kanske det fick mig att fundera på varför flera klienter till synes ville "alliera sig" med mig, för det var så jag uppfattade det. Dessutom kändes det både besvärande och pinsamt att klienterna sökte sig till mig inför personalen som jag kom med, eftersom jag gick bredvid och inte var ordinarie personal.

En tolkning är att det var föreställningar om etnicitet snarare än språket i sig som gjorde att klienterna vände sig till mig eftersom jag är "svensk". Klienterna fann en skillnad mellan oss. En annan förklaring är att klienterna upplevde en oro och ängslan över att kommunikationen inte var fullständig. Det här är ett resultat som ger anledning till betänklighet och hur klienter upplever kommunikationssvårigheter på grund av språk är ett empiriskt fält som bör beforskas mer eftersom klientens möjlighet till trygghet, inflytande och självbestämmanderätt kan inskränkas. Samtidigt är diskussioner om språk och brytning svår och frågan är var

gränsen går för att inte kunna göra sig förstådd? Problematiken ligger främst i att bedömningen är individuell och risken finns hela tiden att den som talar svenska med brytning kategoriseras som ”invandrare”. Situationer där klienterna drogs till mig med motiveringen att de inte förstod vad den ordinarie personalen sa utgör händelser där etnicitet får betydelse genom språket som social markör. Händelser som de här illustrerar också hur föreställningar etnicitet skapar hierarkier och maktpositioner.

Språkmatchning

Kärnan i mötet mellan personal och klient är kommunikationen, både den verbala och den kroppsliga. I diskussioner i forskningscirkeln sa personalen att det kunde uppstå situationer som var otillfredsställande både för klienterna och för personalen om den verbala kommunikationen inte fungerade. En cirkeldeltagare berättade hur det gick till på hennes arbetsplats när en icke-svensktalande kvinnlig klient på äldreboendet låg inför döden. Kvinnan försämrades hastigt och personalen var tvungen att påkalla ambulans för färd till sjukhuset där hon sedermera avled. Det fanns under händelsen ingen i personalgruppen som kunde tala kvinnans modersmål och de anhöriga fanns för tillfället inte heller på boendet.

En händelse som denna var ett tydligt exempel på en situation där personalen menade att de fick känslor av skuld, otillräcklighet och oro. De sa även att det inte på någon av deras arbetsplatser fanns någon möjlighet att ringa till tolkar i akuta situationer och en cirkeldeltagare sa: ”Vi har för övrigt aldrig ringt till någon tolk. Vi har inte ens numret på vår lista”. Enligt omsorgspersonalen försökte de lösa språkbarriärerna genom gester, småord som de hade lärt sig från anhöriga och på någon arbetsplats hade det inordnats en mindre ordlista med vardagsord. I diskussionen om ordlistor och hur dessa hanteras menade någon i cirkeln att: ”Det där med ordlista kanske fungerar bra på vissa språk men på andra har jag mycket svårt för att se hur det skulle låta. Just arabiska och så, grekiska är också ett sådant språk”. Personalen presenterade fantasifulla nödlösningar som togs till när det gällde överbygganden i språk. Men de menade att det var svårt att ge klienten *det där lilla extra*, när det var omöjligt att småprata med varandra. Deltagarna sa att när klienten var nöjd och mådde bra fungerade oftast omsorgsarbetet bra trots språksvårigheter. De menade att omsorgen till personer som de inte kunde prata med till stor del hantades genom att de läste kroppsspråket. Cirkeldeltagarna tyckte att språksvårigheterna tog mycket tid och de kände oro över att den sammantagna kvalitén i arbetet med klienterna blev sämre.

Informanterna tyckte också att äldre personer med invandrarbakgrund som inte kan svenska språket i större utsträckning verkade vara

mer beroende av sina anhöriga än äldre som behärskar språket. Cirkeldeltagarna ansåg att deras anhöriga tog ett stort ansvar och beskrev situationer där de bedömde att klientens anhöriga var nödvändiga för både den enskilde och personalen. Däremot hade de erfarenheter av att stora problem kunde uppstå om varken klienten eller de anhöriga pratade svenska och personalen beskrev händelser där tolkningen kunde bli mer viktig för de anhöriga än för klienterna. De sa att kommunikationen med de anhöriga ibland blev väldigt betydelsefull då vissa vårdtagare på grund av sjukdom hade mycket svårt att förmedla sig verbalt även på sitt eget språk. En deltagare sa: ”Tanten hade vi inga problem med. Hon var så långt gången i sin demens”. I stället menade de att det kunde bli besvärligt för personalen att vara medlare mellan klient och anhöriga men också att det var mödosamt att få god kontakt med de anhöriga om språkkunskaper inte fanns. Att ha goda relationer med anhöriga menades vara en mycket stor del av omsorgsarbetet. Därför tyckte personalen att när de anhöriga inte kunde svenska blev arbetet med klienten svårare och mer tidskrävande.

Med tanke på att oförmågan att kunna tala samma språk kan utgöra betydande hinder i omsorgsrelationen kan det anses som en stor vinst att para ihop personal och klienter som talar samma språk. Språkmatchning är ett av flera argument för varför invandrare bör anställas inom äldreomsorgen. Men cirkeldeltagarna sa att det inte var en självklarhet att klienter och omsorgspersonal från samma nation eller med samma språkkunskaper sammanfördes. En av deltagarna sa:

Vi sätter inte samma nationalitet bara för att det ska vara så, men däremot har vi gjort så att om det har uppstått någonting så har dom [som kan språket] fått gå in och medla för oss, så att jag kanske kan prata med personen. Jag har en dam från Polen och jag kan inte ett ord polska överhuvudtaget men det har ju ändå fungerat bra och det har varit så och så och så [gestikulerar med händerna och visar på vilket sätt de talar med kroppen]. Men när det har varit någonting så har jag ju kunnat gå in med en annan med mig som har kunnat tolka polska till mig. Samtalet har fungerat som en riktig tolkning i stället. Polskan och jag har kommit rätt långt ändå i, 'hur mår du?', 'sovit gott?' [gestikulerar med händerna] Alltså så. Det har ändå fungerat.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Cirkeldeltagarnas berättelser visar att det finns en stor flexibilitet kring omsorgsarbetets upplägg. Det är med öppenhet och kreativitet som personalen löser problemfyllda situationer när de uppstår. En intervjuad person som arbetar i hemtjänsten sa:

När vi inte kan kommunicera på grund av språket improviserar vi mycket. Jag går fram till kylskåpet och kollar av vad hon äter på ett ungefär. Jag får själv tänka ut vad som behöver handlas här. Sen försöker jag förklara med händerna. Det är faktiskt jobbigt. Det svåraste är när hon pratar på sitt språk bla,bla, bla.....Oh, vad vill hon, tänker jag.... Är det mat eller är det kaffe eller vatten? Det tar sin tid. Så ibland blir det stora missförstånd från bådassidor.

[Citat från intervju med hemtjänstpersonal]

Personalen i cirkeln sa att när det behövdes tog de hjälp av språkkunniga kollegor för att tolka vad vissa klienter sa. Äldreomsorgsarbetets utformning tycks ge möjligheter för improvisation. Hur personalen hanterar språkproblem i arbetet hänger samman med personalens uppdrag gentemot de hjälpbehövande. Förutsättningen för omsorgsarbetet är att ideligen lösa praktiska situationer (se diskussion om omsorgens pragmatism kap. 5). Det beaktansvärda i möten mellan personal och klient som inte kan varandras språk är hur betydelsefulla deras kroppar och kroppsspråket blir. Cirkeldeltagarna sa att i situationer där de inte pratade samma språk som klienten fungerade deras kroppar som den enda vägen till kommunikation.

Språkkunniga blir tolkar

Omsorgsarbetare som har invandrarbakgrund och framförallt språkkunskaper kan bli en stor tillgång i mötet med klienter och anhöriga som inte kan prata svenska. Som tidigare nämnts är det ingen självklarhet att i arbetsgrupperna para ihop klienter och personal efter språkkunskaper. Deltagarna i forskningscirkeln menade dock att denna sammanförande lösning mellan personal och klient som talar samma språk förekom. En av personalen i cirkeln sa att ofta arbetade omsorgspersonalen tillsammans två och två hos klienterna och om klienten och en av personalen talade samma språk menade hon att det var viktigt att den som inte kunde språket inte skulle behöva känna sig utanför i samtalet. Hon sa: "Det är en fördel med personal som kan språket på boendet men det ska inte vara obehagligt. Jag måste förklara för den andra vad vi har pratat om". Hon menade att om kollegan inte förstår konversationen vid ompysslandet och småpratandet med klienten kunde hon/han känna sig utanför och icke delaktig i arbetet. Därför ansåg hon att den som kan språket måste fungera som tolk och åtminstone översätta vissa delar av samtalet. Tolsituationen ställer därmed krav på den flerspråkiga personalen. Det kan dessutom vara anspråk i arbetet som alla med språkkunskaper inte alltid är beredda att ställa upp på. Detta vittnade flertalet informanter om.

Det är väldigt viktigt att i det här sammanhanget påpeka att det inte går att betrakta var och en som är villig att åta sig muntlig översättning mellan två språk som ”tolk”. Benämningen tolk måste reserveras för dem som är beredda att tolka under iakttagande av givna tolketiska regler. De tolketiska reglerna innefattar bland annat stadgan om tolkens opartiskhet, neutralitet och tystnadsplikt (Soydan 1984). Något hänsynstaganden till tolketiska regler verkar det varken finnas kunskap om eller tid att ta hänsyn till inom äldreomsorgen. En deltagare sa:

Vi anställer ju folk idag för att de ska kunna språk. Vi anställer på grund av att vi ska få så många som möjligt med olika kulturell bakgrund och så många språk som möjligt. Och dessa är listade. Språkkunskaperna är listade så jag ska kunna ringa till en i en annan grupp så att hon kan komma och tolka till mig. Så har vi löst tolkproblemen.

[citat från forskningscirkeln]

Att omsorgspersonal med språkkunskaper används som informella tolkar är också något som Erik Olsson (1995) uppmärksammade i sitt avhandlingsarbete. Han har beskrivit hur konflikter mellan olika grupperingar inom omsorgspersonalen på ett äldreboende tog sin utgångspunkt i språk. Olssons huvudsakliga syfte i avhandlingen var att: ”visa hur en kategori människor tillskrivs gemensamma egenskaper med utgångspunkt i deras språkliga bakgrund – spanskan – och hur dessa reproduceras i den sociala praktiken genom ett samspel mellan den sociala strukturen och individerna” (Olsson 1995: 17). Han såg hur den språkkunniga personalen fick rycka in och därmed göra extrauppgifter och de uppgifterna beskrevs som en stor börda av en del anställda. Deltagarna i forskningscirkeln berättade att den språkkunniga personalen i vissa fall kunde upplevas som oumbärlig på arbetsplatsen. En av cirkeldeltagarna relaterade till en situation på hennes arbetsplats där en spankstalande på avdelningen till och med blev uppringd av kollegor på sin fritid för att svara på vad klientens olika fraser kunde betyda. Detta blev mycket ansträngande för den spankstalande kvinnan. Det gick så långt att till slut blev chefen på arbetsplatsen inblandad och sa att ingen fick lov att kontakta den språkkunniga omsorgsarbetaren under hennes ledighet.

Informanterna har i intervjuerna, de deltagande observationerna och i forskningscirkeln beskrivit situationer där tolkningen och språkkunskaperna lett till att de känt sig ”uppättna” av sitt arbete. På en arbetsplats hade språkkompetensen genererat en situation där två omsorgsarbetare nästan uteslutande kommit att ägna sig åt en enda klient och dennas anhöriga. Allteftersom upplevde personalen att arbetet med klienten och de anhöriga blev allt mer krävande. Det uppstod konflikter mellan familjen

och personalen och det var framförallt de två som kunde språket som fick ta en stor del av ansvaret i att försöka lösa dem. Detta blev väldigt krävande för de två omsorgsarbetarna som slutligen uttryckte: ”Jag är inte anställd som tolk här!” Arbetsledningen och andra anställda inom verksamheten försökte hjälpa till för att lösa förvecklingarna men läget var mycket infekterat. Situationen blev väldigt pressande för en av de anställda och cirkeldeltagaren sa: ”Det blev faktiskt så att en av våra tjejer blev faktiskt sjukskriven på grund av det här”. Det här ger en bild om hur svårt det kan bli när personalen med språkkunskaper blir allt för involverade i klientens familjeliv när de tvingas agera tolk. Distanserade relationer till klienter och deras anhöriga är en viktig dimension i äldreomsorgsarbetet. Ett gränslöst förhållande till klienten gör arbetet mycket belastande. Eftersom gränsdragningen kanske är den viktigaste aspekten av omsorgsarbetets organisering, blir skillnaden mellan invandrad och inhemsk personal oerhört avgörande om arbetet organiseras så att personal med vissa språkkunskaper tvingas arbeta på ett helt annorlunda sätt (se diskussion om arbetsbelastande klientarbete i kap. 4).

Det kan vara svårt för personal med språkkunskaper att sätta gränser för omsorgsarbetet med klienter som talar samma språk. Att det är lätt att bli engagerad i klienter från samma födelse land var något som en informant med invandrarbakgrund som arbetar i hemtjänsten berättade:

Problem uppstår när vi får vårdtagare från vårt land. Jag hade en sådan för tre år sedan som var från Chile, men dom äter en. Det är fruktansvärt. Först och främst är de gamla och då kan de nästan få för sig att du är deras son, så då blir det: *oh du ska hjälpa mig*. Och till slut blir det inte den hjälp du ska ge till honom, utan du ska bli tolk. Du ska bli allt! Du ska bli tolk, du ska följa med till sjukhuset, till socialen, till hit, till dit. Och så, när du kommer bjuder de på te. Till slut kan du inte säga nej. De äter en. När du väl inser vad som hänt har det gått så långt att du har snaran runt halsen. Det blir så när man träffar folk från samma land. Så när det går brukar vi inte skicka någon arbetskamrat som är från vårdtagarens land för vi vet vad som händer. Det är fruktansvärt. Det känns fruktansvärt för de säger: *Oh jag är så gammal och äntligen någon som kan hjälpa mig*. Det klart att man har sitt hjärta också. Och då blir det oh, det är synd om henne, ingen kommer och hälsar på och kan hjälpa. Men till sist blir det inte till klockan fyra utan du måste vara där efter fyra. Så flera gånger var jag hos det här paret till sex på kvällen, men sen kände jag att det här går inte. Jag kan inte ha det på det här viset. Varen da minut jag hade ledigt på jobbet sprang jag till dem och kollade. Så jag ringde till försäkringskassan ja, till alla grejer som inte hade med mitt jobb att göra. Nej, det är mycket.

[intervju med man som arbetar i äldreomsorgen]

Informanten talar här om hur svårt det kan vara att säga nej och sätta gränser eftersom man som medmänniska tycker synd om klienterna just därför att de inte kan språket och inte har någon annan som kan göra småsaker som att ringa Försäkringskassan och hålla kontakter med andra myndigheter. Samtidigt är omsorgsarbetarna hos klienten på betald arbetstid och har också andra klienter att hjälpa. Detta skapar naturligtvis ohållbara arbetsvillkor i längden och det gör att personalen känner sig ”uppättna”. För att undvika situationer som denna menade informanten att de alltid försökte se till att klienter och personal från samma land eller med samma språk inte parades ihop och detta var verkligen en policy på deras arbetsplats.

Utifrån informanternas utsagor kan det konstateras att språkmatchningsfrågan är komplicerad eftersom arbetssituationen för den anställda inte fungerar tillfredsställande då matchning sker. Eller som en informant sa: ”Vi försöker som sagt undvika att para ihop, men problemet är att de inte kan svenska. Så hur ska vi hjälpa dem? Det är ett problem faktiskt.” Språkfrågan är komplex just därför att den relativt enkla lösningen med språkmatchning skapar andra organisatoriska, arbetsrättsliga och inte minst känslomässiga bekymmer. Att vara anställd inom äldreomsorgen och att ha språkkunskaper/invandrabakgrund kan således för vissa anställda leda till en specifik typ av uppgifter på arbetsplatsen. Arbetsuppgifter vilka blir ett krav utöver de gemensamma uppdragen. Det finns också en risk för det som Olsson (1995) befarade, nämligen att etniska gruppuppdelningar blir alltmer tydliga och detta kan medföra följder såsom etnisk diskriminering på arbetsplatserna.

Språkmatchningsproblematiken är föga uppmärksammas inom omsorgsforskningen och för framtida studier blir det centralt att utreda i vilken utsträckning det är ett problem för klienterna att inte kunna kommunicera med vårdgivarna. Däremot har det gjorts mer forskning på det område som benämns kulturell eller etnisk matchning. Bakgrunden till etnisk/kulturell matchning bygger på en diskussion om att personal som arbetar inom servicesektorn bör vara etniskt sensitiva. Detta har oftast lett till att personer med invandrabakgrund blivit utpekade som mest lämpade att arbeta med frågor som identifierats som ”invandrarfrågor”. Etnisk matchning går ut på att exempelvis socialsekreterare med invandrabakgrund möter klienter med invandrabakgrund med motiveringen att undergräva kulturella svårigheter. Den här typen av matchning är inte heller problemfri och det största dilemmat handlar om att en kulturell matchning kräver ett erkännande av kulturella/etniska skillnader. Ett sådant erkännande riskerar ett kategoriskt grupperande av vissa individer som etniska (Lewis 2000, Kamali 2002).

I forskningscirkeln kom det också fram att det finns omsorgsarbetare

som besitter språkkunskaper men som inte vill använda dessa även om de kan. En deltagare berättade:

Det hände hos oss en gång att en i personalen kunde de språk som en utav de boende också talade, men hon pratade aldrig med henne mer än på svenska. Men en dag sa bara chefen att hon kan ju ditt språk, hon kan prata med dig och då kom vi i en helt annan situation. Allt förändrades. Eftersom hon aldrig sa att hon kunde språket så var ju hon som en av oss andra hela tiden.
[citrat från forskningscirkeln]

I citatet ovan blir det uppenbart att det finns personal inom äldreomsorgen som undviker att tala andra språk än svenska. Frågan om språkkunskaper och hur dessa används och utövas blottlägger en känslighet. Språkkunskaper blir nämligen en variabel för hur den sociala identiteten kommer att bli betraktad och värderad. Att den språkkunniga undvikit att tala om sina kvalifikationer på arbetet är troligen relaterad till en erfarenhet om hur det är att bli tillskriven en subjektposition som skapar underordning. Hon har kanske tidigare dragit lärdom av hur etnicitet görs och hur hon görs till något annat. I citatet nämns att allt förändrades när alla fick veta att hon talade fler språk än svenska (här innefattas inte engelskan eftersom det är ett språk som de flesta förväntas kunna): ”eftersom hon aldrig sa att hon kunde språket så var ju hon som en av oss andra hela tiden”. Men när det framkom att hon kunde tala andra språk blev hon någon annan, något annat. Det betydelsefulla i uttalandet är att språkkunskaper får en etnisk betydelse. Det illustrerar att var vi kommer från, vilka språk vi kan tala kommer att påverka relationerna i arbetsgruppen. Grunden till detta är att föreställningarna om varandras identitet skapar en situation där språket som färdighet gör en av kollegorna till ett etniskt subjekt. Det kan därför antas att den som brukar andra språk än svenska på så vis intar eller påtvingas en särskild position på arbetsplatsen.

Etniska konflikter

Informanterna ansåg att avsaknaden av ett gemensamt språk var ett stort problem i mötet med klienterna och deras anhöriga men de bedömde ändå inte att mötena med klienterna utgjorde en betydande belastning i arbetet. Däremot visade det sig att de mer kritiska avgörandena kring etnicitet kunde identifieras i de kollegierelaterade relationerna. En cirkeldeltagare berättade att det uppstod en konflikt mellan ”invandrare” och ”svenskar” på hennes arbetsplats om rätten att tala vilket språk som helst eller skyldigheten att prata svenska under lunchrasten. I diskussionen om ”etniska” konflikter framkom det att bruket av annat språk än svenska hade kom-

mit att bli en arbetsledarfråga på samtligas arbetsplatser. Språkbruksfrågan hade lett till olika lösningar och förhållningssätt på de olika arbetsplatserna. Det fanns arbetsplatser där det tilläts att tala vilket språk som helst och på andra har det bestämts att enbart svenska skulle talas.

Informanternas utsagor påvisar potentialen av etnicitetsbaserade slitningar på arbetsplatserna. Föreställningar om människors olika identiteter och etniciteter gör att olika språkfärdigheter skapar olika över- och underordningar och tilldelar människor olika subjektpositioner. Olsson (1995) beskriver hur omsorgsarbetare med invandrarbakgrund blir uppdelade i språkkategorier och på så sätt tillskrivs etniskliknande identiteter där språkkategoriseringen går före individens egna identitetsföreträdanden. Olsson skriver: ”I hemtjänstzonen etableras en dominerande kod där gränserna dras mellan personal och klienter och mellan olika språkkategorier. I denna zon konstrueras olika etniskliknande identiteter på basis av språklig tillhörighet” (Olsson 1995: 237). Det centrala hos Olsson är att det tydligt framkommer att det på servicehuset skapas konflikter mellan olika grupper som kan kopplas till språket och han påpekar att invandrarnas identitet stereotypiseras och ibland även problematiseras i jämförelse med sina svenska kollegor. Den ovan nämnda konflikten angående vilket språk som ska talas i lunchrummet är ytterligare ett exempel på hur språk får betydelse som etnisk markör. Ett annorlunda språk markerar skillnader mellan personer på arbetsplatsen och konflikter om vilket språk som ska talas blir en faktor i förhållandena mellan olika personalgrupper. När ett språk ställs mot ett annat uppstår en konflikt där det ”främmande” språket blir en katalysator för ett ”vi”- och ”dom”- tänkande som gör språket till en etnicitet. Alla som talar detta språk kommer att förstås utifrån sitt medlemskap i språkgemenskapen. Detta sker oberoende av de inblandades egna preferenser eller önskningsar. Skandinaviska språk eller engelska görs annorlunda än spanska (som i Olssons undersökning), eller språk som talas i Mellanöstern och övriga Asien.

Föreställningar om etnicitet blir centrala i hur omsorgsarbetare intar och blir bärare av olika subjektpositioner. Viktiga faktorer i omsorgsarbetet är ett moraliskt uppförande och att upprätthålla en balans i arbetet (se kap. 3 och 4). Personalen menade att de fick balans i arbetet om de befann sig ”innanför ramarna”. En händelse som diskuterades i forskningscirkeln var en situation som berörde aktiviteter i gemensamhetsutrymmena på ett äldreboende och handlade om användandet av telefonen för privat bruk. Deltagarna ansåg att det var ett felaktigt beteende att prata högt i telefonen på annat språk än svenska ifrån äldreboendets dagrum. En deltagare berättade:

Dom [invandrarna] ringer till sina vänner och så står de och pratar på iranska eller vad de nu pratar. Det är olika språk och det är inte rätt när det sitter vårdtagare i rummet och kanske dricker kaffe eller ser på TV.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Deltagarna i forskningscirkeln var överens om att handlingen var oacceptabel med förklaringen att framförallt klienterna blev störda av sådana telefonsamtal i de gemensamma utrymmena. Men uppfattningen måste kvalificeras med tanke på att cirkeldeltagarna i ett annat sammanhang inte uppfattade det som fel att uppenbart bryta mot direktiv som gick ut på att skapa en så lugn miljö för klienterna som möjligt. Här gällde det emellertid något annat än samtal på främmande språk. Trots att chefen påpekat att popmusik inte fick spelas på hög volym i dagrummet eftersom klienterna kunde bli störda, så ansåg alla deltagare i forskningscirkeln att det var en positiv handling att sjunga, mima och dansa till högt spelad popmusik inför klienterna i dagrummet. Personalen på boendet ansåg att det var nödvändigt att tänja på chefens uttalade reglering av arbetet eftersom deras känsla var att klienterna tyckte om när personalen spexade på äldreboendet och att de inte verkade bli störda av musiken. Deltagarna i forskningscirkeln höll med om att det var ett bra beslut att gå emot chefen.

Det beaktansvärda i dessa båda exempel är motivet för att det ena ska vara acceptabelt och inte det andra. En tolkning är att när någon pratar på ett främmande språk upplevs det som störande och kanske till och med som skrämmande. Det främmande språket blir på så vis det förmenta upphovet till skiljelinjer och grupperingar inom kollegiet. Men frågan är om det är språket i sig som är problemet. Om inte popmusiken och dansen är störande i det ena fallet är det inte nödvändigtvis själva talet i det andra. Snarare måste man söka skillnaden i de associationer som det främmande språket ger upphov till. Skillnader mellan omsorgsarbetarna återfinns i beteenden som gör omsorgsobjektet varmt, förstående och omhändertagande, således de beteende som uppfattats som traditionellt kvinnliga och moderliga. Om personalen istället tolkas som kall, ignorant och hård till följd av ett visst beteende, får det konsekvenser för hur situationen förstås. I fallet ovan kan det tänkas att det talade språket framkallade föreställningar som inte går att associera med egenskaper som ur omsorgssynpunkt upplevs som positiva. En annan deltagarna sa: ”Jag tycker mycket att det handlar om hur man gör och på vilket sätt man pratar sitt eget språk”. Detta antyder att det finns ett ”rätt” sätt att tala i telefonen i dagrummet och att det går bra att ringa bara det görs på det rätta sättet. Det rätta sättet kan tolkas som tyst och diskret så att det inte uppfattas om personen talar ett annat språk än svenska. Omsorgsarbetarna

bör inte synliggöra, förstärka eller framhäva sin ”avvikande etnicitet”. Detta innebär att subjektet måste förstå och hantera vad som är rätt eller fel moraliskt beteende, vilket i sin tur gör omsorgssubjektet respektabelt inför både personalgruppen och klienterna (se diskussionen om det respektabla omsorgssubjektet i kapitel 4).

Jag uppfattar det som att relationen mellan kollegor tenderar att få fostrande inslag. För att en balans ska uppnås på arbetsplatsen fostrar kollegorna varandra med hjälp av *normen*. Det är normen som sätter gränser för det normala och acceptabla och normen reglerar och kategoriserar då det riktiga och det avvikande. På så sätt kan osäkerheten i vad som är etniskt *göras* på arbetsplatsen med hjälp av normreglering.

Foucault menar att själva normen är en blandning av det som är lagligt och det som anses naturligt, men också av föreskrifter och beskaffenheter. Allt som ger normerna en naturlig och verklighetsnära karaktär har att göra med att de upprättas utifrån observerbara beteende. Individens prestationer mäts och jämförs i relation till hur de avviker från normen i positiv eller negativ mening. Genom en sådan mätning av individernas prestationer i förhållande till en norm, blir det därmed möjligt att särskilja dem i förhållande till varandra på ett närmast precist och systematiskt sätt. Normen kan därför ses som det rättesnöre som anger vilka positioner olika personer ska placeras på i relation till varandra. Normaliseringen påtvingar å ena sidan homogenitet men å andra sidan mäter den avvikelser, bestämmer nivåerna, fastslår specialiteterna och drar nytta av olikheterna genom att avpassa dem efter varandra (Hörnqvist 1996: 182-186). Normregleringen omfattar komplexa relationer av inkludering och exkludering på arbetsplatsen. Etnicitet blir en effekt av normgivande förhållanden inom omsorgsdiskursen. Det uppfattas exempelvis normbrytande när personer med invandrarbakgrund ringer i arbetets telefon och pratar på annat språk än svenska.

Ett annat sätt att avvika från normen är att inte dela majoritetssamhällets helgfirande. Flertalet av äldreomsorgspersonalen arbetar efter scheman som löper över årets alla dagar och de har inte automatiskt ledigt på de så kallade röda dagarna. Detta leder vanligen till att många som har schemalagda dagar under storhelger som påsk, midsommar och jul vill ta ledigt då. Eftersom inte alla medarbetare på arbetsplatsen är traditionsbundna på samma sätt har inte alla en önskan om ledighet vid samma tidpunkter på året. I materialet synliggjordes grupperingar av ”svenskar” och ”invandrare” via traditionsbunden ledighet. En informant sa följande:

Eftersom jag inte är svensk och inte firar svenska högtider arbetar jag på midsommar och det gör ingenting för det betyder ingenting för mig. Men svenskarna vill vara lediga. De vill ha ledigt på julen. Det är bra för jag får

bra betalt för de dagarna. Det gör att det blir lite skillnad mellan invandrare och svenska arbetskamrater. Sådana grejer gör etnicitet synligt på arbetsplatsen.

[Intervju med manlig medarbetare i äldreomsorgen]

För verksamheten är det oftast gynnsamt om den ordinarie personalen kan arbeta även under storhelger eftersom det kan uppstå problem om arbetet ska skötas av enbart vikarier. För arbetet i sig är det således en fördel om personalen inte vill vara lediga samtidigt. Men för betydelsen av grupperingar inom arbetslaget fungerar traditionerna särskiljande och kategoriserande. Traditionsbunden ledighet gör på så sätt etnicitet på arbetsplatsen.

Försiktighet och oro

Jag upplevde inte några etniska grupperingar i den hemtjänstgrupp som jag arbetade med. Däremot uppfattade jag det som att ”svenskar” och ”invandrare” hade olika beteende i gruppen. Personalen som hade invandrarbakgrund höll en låg profil i samlingslokalen. De sa inte så mycket på morgonmötena eller vid möten med närmaste chef och sjuksköterska. De ”tog inte för sig” och verkade mer eller mindre vänta på att få arbetsinstruktioner. Därför upplevde jag det som att den personal som hade invandrarbakgrund också tog ett mindre kollektivt ansvar för det arbete som berörde hela arbetsgruppen, såsom exempelvis administration i form av beställningar av matportioner och så vidare. Det kan handla om en individuell läggning hos just dessa personer. Det har däremot i intervjuer framkommit att personal som har invandrarbakgrund kan känna sig påpassade och oroliga på arbetet. Det är viktigt att understryka att jag i mötet med klienterna uppfattade situationen precis tvärtom. Det vill säga hos klienterna var de personer med invandrarbakgrund mycket engagerade och ansvarstagande. En informant sa:

Som invandrare är man mer försiktig med att bjuda arbetskamrater eller vårdtagare på mat till exempel. Tänk om någon skulle bli sjuk. Vad skulle de anhängiga säga då? Det är samma sak med pengar. Som invandrare är man väldigt försiktig med pengar. Det är inte bara två ögon som tittar på oss. Det finns flera, släktingar, chefen ibland. Och speciellt när pengar försvinner är det fruktansvärt jobbigt i gruppen.

[Intervju med manlig medarbetare i äldreomsorgen]

Att saker går sönder, blir stulna eller försvinner innebär påfrestningar för samtliga bland personalen men informanten ger uttryck för att invandrar-

skapet utgör ytterligare en dimension som skapar oro för den anställde. Informanten ovan menade att känslan av att vara extra påpassad gav en större försiktighet. En annan informant med invandrarbakgrund sa: ”Om det någon gång fattas pengar hos någon då får jag ont i magen och Herre Gud!, tänker jag”. Medvetenheten om att inte representera normalitet och de föreställningar om etnicitet som kopplar samman utländsk härkomst med kriminalitet kan skapa vaksamhet och ängslan hos utlandsfödd personal. Etnicitet görs i ett samspel mellan föreställningar om såväl varandras identiteter som föreställningen om individens egen identitet. I det här fallet ”adopterar” personen normaliserade bilder av etnicitet och intar på så sätt en social identitet som ”etnisk” och allt vad det innebär av tillskrivna egenskaper.

Min erfarenhet från vistelsen i hemtjänstgruppen är att all personal var väldigt exakt med att hantera klienternas pengar och saker på ett varmsamt och försiktigt sätt. Innan de handlade till någon gick de noggrant igenom med klienten hur mycket pengar som fanns i plånboken och när de kom tillbaka redovisades vartenda öre för att verkligen vara säkra på att allt stämde. Detta var verkligen något som alla gjorde när det gällde hanteringen av klienternas pengar. Samtidigt kan ”invandrarskapet” göra att några personer i arbetsgruppen känner sig mer utsatta i situationer då pengar försvunnit. Det innebär inte nödvändigtvis att kollegor och chefer kommer att anklaga dessa personer. Detta är en obehaglig känsla som dock skapar en särskild arbetsituation för vissa omsorgsarbetare och är en effekt av hur etnicitet görs. En intervjuad sa:

Som invandrare känner jag att om pengar försvunnit tror folk mer att det skulle vara jag än att det skulle vara en svensk. Som invandrare måste man vara mycket ärlig och försiktig med vårdragarnas smycken och grejor. Man måste vara mycket försiktig för vi vet inte när det hela kan vändas mot mig och de säger att det var Han!

[Intervju med manlig medarbetare i äldreomsorgen]

Påpasslighet och osäkerhet kan vara en orsak till att de personer med invandrarbakgrund som arbetade i den grupp där jag deltog, uppfattades mer defensiva än sin ”svenska” kollegor. Så här skrev jag i min dagbok:

- *Personalgruppen är välbekant med varandra. Det etniska försvinner men ”svenskarna” pratar mest i gruppen och på mötena.*
- *Personal med invandrarbakgrund håller låg profil i gruppen. De är så att säga en annan kategori och verkar inte ha så stor makt i gruppen.*

[Dagboksanteckning våren 2005]

Det kanske kan kännas svårt att ”ta plats” när det finns en känsla av att eventuellt bli misstänkliggjord för någonting som händer. Det här kan inte bedömas som individuell paranoia hos personer med invandrarbakgrund utan måste betraktas som en strukturell företeelse.

Subtil diskriminering

Föreställningar om varandras identiteter får inflytande över hur vi kategoriserar varandra och det finns personer med invandrarbakgrund som ständigt tenderar att bli uppfattade som mer annorlunda än andra. Informanterna menade att hur den närmast ledande personalen inom äldreomsorgen förhöll sig till ”etniska” konflikter hade en betydande inverkan på arbetsklimatet i organisationen. En deltagare i forskningscirkeln sa:

Det är viktigt att chefen sätter agendan. Vår chef har sagt att vi inte ska gå och säga: ”Jag hatar dig din neger!” eller så. Hon säger att vi kan prata om allt men vi får inte sära någon. Hon vill inte höra att vi sårar varandra. Hon har satt en gräns. Vi pratar om allt, sociala problem, om flyktingar att de gör så eller så. Man ska inte sära någon genom att säga: ”Du är muslim! Jag hatar dig! Du har huckle, du har inget här att göra!”. Hon vill inte att vi ska slänga saker rakt i ansiktet på varandra. Jag tycker det är bra och det är mest svenskar på min arbetsplats men vi har till exempel en från Kenya och det är aldrig någon som har sagt att: Du är neger! eller så. Vi har inga sådana konflikter faktiskt.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Enligt deltagarna i forskningscirkeln fanns det spänningar mellan vad de betraktade som olika etniska grupper på deras arbetsplatser. Dessa spänningar beskrevs som uppdelningar mellan vad de benämnde som ”svenskar” och ”invandrare”. Cirkeldeltagarna tyckte att det var angeläget att chefer inte var konflikträdde och att de vågade prata öppet kring etniska relationer. De sa också att de upplevde brister i hur chefer hanterade ”etniska” konflikter. Det som uttrycktes som ett stort problem i konflikthanteringen handlade om att chefer enbart lyssnade på den ena gruppen. De sa att de upplevde det som att chefen tog parti för ”invandrargruppen”. Detta trodde deltagarna kunde bero på att det fanns chefer som är rädda för att bli betraktade som rasister. En deltagare i cirkeln sa: ”Jag kan mycket väl tänka mig att arbetsgivare håller på en sida för de kan inte medla och då är det lätt att man blir stämplad och att det går vidare till någonting”. Deltagarna ansåg att konflikten förvärrades när chefen tog parti för den ena gruppen. En av deltagarna tyckte inte att chefen på hennes arbetsplats hanterade konflikter mellan grupperna på ett bra sätt.

Hon förstod chefens agerande som ett uttryck för att chefen tyckte att den ”svenska” personalen var starkare. Cirkeldeltagaren sa: ”Det är samma sak med vår chef. Hon skyddar alla invandrare. Men det är precis som att vi svenskar anses starkare och att vi klarar oss”.

Konflikter på arbetsplatsen är arbetsamma för alla inblandade och det kan vara svårt för de verksamhetsansvariga att bedöma vad en tvist kan vara orsakad av. Det återfinns dock en intressant dikotomi i uttalandet om att ”svenskarna” är starkare och klarar sig. Detta förutsätter att invandrarna är svaga och inte klarar sig. Distinktionen mellan grupperna kan därför tolkas som en omedveten diskriminering vilken samtidigt framkallar en underordnad ställning för ”invandrargruppen”. Den omedvetna diskrimineringen leder till en subtil exkludering vilken kan översättas med det som benämns som en strukturell eller institutionell rasism (Wellman 1993, Balibar & Wallerstein 1991). Rasism bör därför inte enbart betraktas som specifika eller enskilda handlingar av diskriminerade karaktär riktade mot rasifierade och etnifierade grupper. Chefens ”beskyddande” inställning till viss personal med invandrarbakgrund kan därför medföra att ”goda” handlingar får konsekvenser av motsatt effekt. Det vill säga försvaret av personer med invandrarbakgrund skapar en situation där denna grupp ställning undermineras genom en underförstådd tolkning av att ”invandrarna” är svaga. Därmed får de en specifik position på arbetsplatsen. En position som inte alltid medför fördelar då ”invandrare” på så vis inte betraktas likställda med de ”svenska” medarbetarna.

Rasism och (in)tolerans

Ibland är folk så rädda för att bli stämplade som rasister så då hjälper man fel sida. Därför vill man inte ta de konflikterna utan håller hellre med dom för att inte bli kallad rasist.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Cirkeldeltagarnas förklaring på chefernas agerande är sålunda att chefer antas vara oroliga för att bli stämplade som rasister. Detta var dock en överhängande ängslan även hos omsorgsarbetarna själva och en deltagare sa: ”Jag kan inte förlika mig med att bli kallad rasist. Jag tycker absolut inte att jag är det”. Resonemangen om begreppet rasist kom särskilt att handla om de känslor som att bli kallad rasist försakade. Ordet bedömdes av deltagarna i forskningscirkeln som ett skällsord vilket personalen menade att en del personer med invandrarbakgrund kunde ta till i konfliktfyllda situationer. De uppfattade att användandet av ordet ”rasist” framkallade en markering mellan olika grupper eller individer. Deltagarna

åsyftade också att markeringarna inte kategoriskt handlade om ”svenskar” mot ”invandrare” och vice versa. Utan ”rasistmarkeringen” kunde i lika stor utsträckning riktas mellan personal med olika invandrabakgrund.

Ordet *rasist* uppfattades som ett starkt ord som personalen ansåg skapade kraftfulla reaktioner. Deltagarna uttryckte att de absolut inte ville ha stämpeln som rasist. En deltagare sa eftertänksamt: ”Men vad står det ordet rasism för? Vad står det för? Jag tror det är ord man tar till när man inte riktigt vet”. Ordet rasism är utan tvivel flerbottnat och innehar inte samma betydelser i alla kontexter. Personalen tyckte att när ordet användes som ett skällsord i en konflikt kunde det vara ett svar på den känsla som en impulsiv aggression frambringat och behövde nödvändigtvis inte betyda att den som blev kallad rasist varit direkt medskyldig till att utföra rasistiska handlingar. Personalen trodde likaledes att uttrycket ”rasist” kunde vara en indikation på att personer med invandrabakgrund upplevde diskriminering.

I Sverige har begreppet ras inte samma värde eller betydelse som i andra delar av världen såsom Sydafrika, Sydamerika, Australien, Storbritannien eller USA där det ofta talas om *race relations* och det som sedermera akademiskt utvecklats som *race theory*. Numera används dessa begrepp inte för att det existerar genetiska skillnader som legitimerar definitionen av människor som tillhörande olika raser, utan för att människor behandlas som om det vore så. Det är idag ett vetenskapligt faktum att merparten av den genetiska variationen finns inom det som betraktas som enhetliga raser snarare än mellan dessa raser. Ur ett strikt genetiskt perspektiv är det därför svårt att tala om raser på det sätt som det gjorts historiskt i vår del av världen. En avgörande distinktion vid kategoriseringar baserade på ras är att de identitetsmarkörer som finns anpassas efter de specifika krav som fordras för att hålla de utpekade *andra* på avstånd. Dessa avståndstaganden förstärker klassklyftor och andra sociala barriärer och utgör tillsammans ett komplicerat fält av sociala praktiker där skillnader av olika slag betonas och hierarkiseras. Enligt den franske filosofen och samhällsvetaren Étienne Balibar (2002) är rasismen ur ett ideologikritiskt perspektiv en diskursiv praktik som döljer klassintressen, sociala privilegier och politisk makt. Ras är en social verklighet och människor definieras, och definierar sig själva genom ras.

Sverige har inte lika påtagligt som vissa andra nationer varit involverat i koloniserandet av andra folk, även om det är synnerligen viktigt att det här sammanhanget inte glömmas bort samerna (Elenius 2006). Sverige och andra Nordiska länder kan trots ringa ”raskonflikter” inte anses vara befriade från en inställning till ras vilken härstammar från ett västerländskt kolonialt arv (Catomeris 2004, Fredrickson 2003, Pred 2000).

Rasbegreppet kan i Sverige sägas vara inkluderat i etnicitetsbegreppet. I Sverige har etnicitet kommit att betraktas som en mindre kontroversiell term än ras. Det upplevs som mer inkluderande och mindre objektiviserande än det essentialistiska och uppdelande begreppet ras (Spencer 2006: 33-45).

Rasbegreppet blir dock centralt i en diskussion om etnicitet eftersom alla "invandrare" inte kommer att klassificeras som "etniska". Detta har bland annat sin förklaring i hur vi från situation till situation tolkar ras (hudfärg och andra fenotypiska skillnader), klass- och genusrelationer. Situationer som dessa bör ses mot bakgrund av att etnicitetsbegreppet är baserat på en "vit" etnisk historia där grupper blev definierade efter hur avvikande de var utifrån en kaukasisk norm. Detta har skapat grunden för ett "vitt" tolkningsföreträde vid kategoriseringen av etniska grupper.

En persons hudfärg kan få betydelse för hur vi uppfattar varandra och informanterna berättade att kollegor med mörk hy ibland blev utsatta för rasism. Några klienter hade sagt till en av deltagarna: "Vi fick städat av apfamiljen". Detta efter att två mörkhyade hade varit och städat hos familjen. Även om personalen ansåg att de hade mycket överseende med vad de betraktade som en del klienters rasism, så tyckte de att det ibland blev för mycket. De upplevde att det var svårt att hantera öppen rasism hos vissa av klienterna men sa att de i sådana situationer försökte visa att de inte tyckte om klienternas förhållningsätt.

Deltagarna lämnade flera berättelser som antydde att i synnerhet mörkhyade kunde mötas av rasism från klienter. En deltagare berättade:

Vi har ju adopterade i vår grupp som är svarta och de är ju svenskar och har bott i Sverige sedan de var fyra månader och vet ingenting annat och så ser dom [klienterna] utseendet: 'Svart ja, han är från Afrika'. Då är det dömt punkt slut.

[Citat från deltagare i forskningscirkeln]

Omsorgspersonalens utseende kan utgöra grund för specifika konnotationer vilka står i relation till föreställningar om etnicitet. Därför får utseendet betydelse för bemötandet från klienterna. Cirkeldeltagarna menade att de hade erfarenheter av att vissa personer med invandrarbakgrund tenderade att bli mindre utsatta eftersom de inte var svarta. En deltagare sa: "Sen är det skillnad på vad det är för invandrare, faktiskt. Vi har någon som är från Jugoslavien som de [klienterna] tror är från Gotland. Så henne tänker de inte alls på som invandrare". Ras (utseende, hudfärg) kan därmed få konkreta sociala betydelser i föreställningen om varandra. Citaten illustrerar också hur centralt utseendet kan bli i mötet mellan människor. Detta gör att ras som social praktik inte kan ignoreras då hudfärgen av

allt att döma kommer att spela en avgörande roll i mötet med vissa klienter. Hur mycket vetenskaplig forskning än belägger att det inte finns genetiska skillnader mellan svarta och vita människor så kommer det i realiteten ändå att skapas socialt hierarkiska och representativa skillnader.

I resonemang om ras och etnicitet blir den så kallade sociala konstruktionen av vithet en av de betydelsefullare aspekterna. Vitheten blir central därför att den ger balans åt asymmetriska maktförhållanden inom etnicitetsdiskursen. Ruth Frankenberg (1993) menar att:

To speak of whiteness is, I think, to assign everyone a place in relations of racism. It is to emphasize that dealing with racism is not merely an option for white people—that, rather, racism shapes white people's lives and identities in a way that is inseparable from other facets of daily life (Ruth Frankenberg 1993: 6).

Frankenberg vill genom sitt kritiska förhållningssätt till vithet skapa en diskussion som vänder på problemformuleringarna inom etnicitetsdiskursen som i stort riktas mot dom som är "etniska". Det vill säga dom som är etniska är inte vita. Eftersom även Frankenberg ser etnicitet som en identitetsskapande process menar hon att vita individers identitet också skapas i relation till denna etnicitetsdiskurs och att detta är huvudanledningen till att vi föreställer oss varandra på det sätt som vi gör. Men också att vi, bestämda av etnicitet vare sig den är vit eller ej och beroende av sammanhanget, kommer att ta eller få specifika positioner i över- eller underläge.

Debatterna om ras har dock flitigt kommit att handla om hudfärg men det är dock väsentligt att inte enbart fokuserar på "svarta" eller "vita" individer. Klassificering och kategorisering av människor är mer sofistikerade än så. Omi & Winant (1994) skriver:

But this issue cannot be confined to blacks. Similar problems can be discerned in ethnic-based treatments of other racially based categories: Native Americans, Latin Americans, and Asian Americans. The aggregation of Americans of Filipino, Japanese, Korean, Chinese and now Vietnamese, Laotian, Thai and Cambodian descent into a category 'Asian American' for example, is clearly a racially based process. Ethnicity theorists might object that this is an improper exercise of 'race-thinking', that there should be no recognition by the state of such category, that these various groups should be able to maintain their ethnic identities and thus avoid 'racialization'. But the majority of Americans cannot tell the difference between members of these various groups. They are racially identified—their identities are racially constructed—by processes far more profound than mere state policy formation (Omi & Winant 1994: 22-23).

I USA är raskategoriseringar en del av vardagen på ett annat sätt än i Sverige. Det krävs ofta en specificering av "race" i myndigheters blanketter och dokumentering. Men som Omi & Winant skriver ovan handlar etnisk klassificering även i USA om mer än effekter av statliga policydokumenteringar. Positioner av över- och underordning skapas snarare via representationer och föreställningar om olika "rasers" kvalifikationer. Det teoretiskt användbara begreppet ras handlar om att skapa en förståelse för vad som menas med att vara eller bli vad Omi & Winant ovan beskriver som rasifierad. Rasifiering är det som händer när människor utifrån hudfärg och utseende blir kategoriserade och sedda som specifika typer. "Rasifiering betecknar explicita och/eller outtalade kategoriseringar, tankemodeller och associationer som gör rangordningen mellan människor till ett naturligt inslag i såväl sociala relationer som maktstrukturer" (de los Reyes & Molina 2002: 296). Att använda termer såsom *rasifierad* eller *etnifierad* identifierar det faktum att vissa individer och/eller grupper på grund av ras och etnicitet tillskrivs ett specifikt beteendemönster eller förväntas stå för särskilda värderingar (Lewis 2000: 118). Föreställningarna om specifika beteenden och värderingar får således också betydelse i möten människor emellan.

Kontextbundenhet och intersektionalitet

Etnicitet får olika betydelser i olika kontexter vilket kan förstås som att individers identiteter inte kan ses som fasta konstruktioner. Därmed kan inte heller föreställningarna om varandras identiteter utgöra en slags objektiv kunskap, utan kommer att förändras beroende på vem vi möter och i vilken situation. För att återgå till exemplet om manlighet och omsorgsarbetet (se kap. 5) där omsorgsarbetarna menade att klienterna inte hade problem med manliga läkare på samma sätt som manliga omsorgsgivare, så betyder det att manlighet får särskilda konnotationer beroende på kontexten. Även i relation till etnicitet har klassbaserade och genusrelaterade föreställningar betydelse, vilket kommer att få återverkan på föreställningarna om varandra. Klass, genus och etnicitet påverkar varandra och fungerar ibland var för sig som underordnade markörer och ibland tillsammans. Som analytiska redskap kan samverkan mellan dessa koncept förstås utifrån begreppet *intersektionalitet*. de los Reyes, Molina och Mulinari (2002) skriver i boken *Maktens (o)lika förkländnader* följande:

Idén om intersektionalitet tar sin utgångspunkt i en förståelse av makt som en multidimensionell konstruktion där kön- klass och ras/etnicitet är konstituerade (bärande) principer. Ojämlighetens materiella bas är given utifrån de olika positioner som människor har i var och en av dessa maktstrukturer.

Intersektionalitetsperspektivet synliggör hur dessa olika positioner konstituerar varandra. Detta är en process som sker simultant i tid och rum. Det finns inga sociala positioner (eller identiteter) som inte konstrueras utifrån klass, kön och ras/etniska asymmetrier (de los Reyes, Molina & Mulinari 2002: 25).

Manligt, kvinnligt och etniskt betraktas på ett sätt var för sig och på ett annat i integration med varandra. Den centrala utgångspunkten för ett intersektionellt perspektiv är att belysa hur etnicitet/ras, sexualitet och kön kan få olika betydelser beroende på situationen. Detta innebär att diskriminering i arbetslivet måste brytas ner och analyseras fall för fall. Exempelvis omfattar inte etnisk diskriminering alla som betraktas som ”etniska” utan mekanismer som genererar underordning kan ibland hos en och samma person ordna kön som utslagsgivande, en annan gång prioritera sexualiteten för att gången efter fokusera på personens etnicitet. En analys som utgår från intersektionalitet gör det möjligt att betrakta diskriminering som något dynamiskt. Det betyder att etnisk diskriminering inte kan ses som statiska företeelser som alltid ger samma resultat.

I en av intervjuerna nyanserades vikten av en intersektionell analys för att förstå diskriminering i äldreomsorgsarbetet. Då jag i en intervju med en man som har invandrarbakgrund frågade om hans erfarenheter av etnicitet på arbetsplatsen berättade han om när en kvinnlig praktikant från Ghana gick bredvid honom i hemtjänsten:

Informanten: Jag har haft en elev nu i fyra veckor, det var en kvinna, hon var från Ghana och hon var svart såklart. Det finns några på jobbet som inte gillar svarta och det finns några äldre som inte gillar svarta, så är det bara. Men i alla fall, den första veckan var jag i Barcelona och då var hon tillsammans med två tjejer i gruppen och hon tyckte inte alls om att jobba med dem. Det var mycket snack och de frågade alltid henne om hon var gift, om hon var skild, ja om alla sådana personliga grejer. Hon tyckte att det var jättejobbigt. Hon sa till mig att de ville veta allt om henne. Hon var så glad när hon var med mig därför jag frågade ingenting. Ok, om hon ville berätta något så lyssnade jag, men ville hon inte så struntade jag i det. Det är hennes sak. Men hon sa att hon hade jobbat inom hemtjänsten på kvällen innan och alltid letat efter killar att arbeta med därför att hon ville jobba med killar. Hon sa att det är mycket bättre att jobba tillsammans med en kille än att jobba med tjejer. Så det finns många som vill jobba tillsammans med killar.

Linda: Kan det bero på att hon sig kände utanför eftersom hon var svart och att killar också betraktas som utanför?

Informanten: Ja, kanske, men att vara svart är ett problem. Det är det tyvärr. Det är så och jag vet inte varför. Om man är rädd för dem... Kanske de äldre i alla fall. På deras tid fanns inga svarta i Sverige, så, så klart om det kommer en svart hem till dem så, blir de rädda. Några av dom (äldre) är väldigt, väldigt hemska. Usch, de vill inte att någon ska ta i deras smörgås med sina svarta händer, säger dom. Herre Gud nej, så kan man ju inte säga.

Linda: Sa någon det så att kvinnan hörde det?

Informanten: Ja, ...Lyssna inte på dem, sa jag. Det är ingen idé att diskutera med dom [klienterna]. Det är bara att låtsas som ingenting, sa jag. Men, det är klart att hon sa ok, men jag vet att där inne måste det kännas. Det är klart att det måste. Tänk, att behöva lyssna på sånt att de inte vill ha ens händer. Nej, det är inte kul. Hon är mycket trevlig men hon sa till mig att hon hade svårt att hitta jobb, att hon alltid hade problem med det för att hon är svart. Och hon är riktigt svart.... Mycket trevlig tjej, mycket trevlig... Men tyvärr är det så och jag vet inte varför. Men i mitt land (Chile) är det samma sak. Så är det över hela världen. Som min mamma sa när jag var liten – Om du inte äter hela maten kommer de svarta och hämtar dig! Tänk, så sa hon.

[manlig medarbetare i hemtjänsten]

Mannens berättelse visar hur föreställningar om etnicitet och ras skapar processer av underordning både på mikro- och makronivå. Klientens bemötande av den svarta kvinnan är rimligtvis ett uttryck av rasism¹⁴. Men det kan även tolkas som en specifik och individuell händelse där klienten formulerade sina personliga åsikter om svarta människor och kan därför utgöra en isolerad engångsföreteelse. Informanten inledde berättelsen om sin elev med att det även finns personer på jobbet som inte tycker om svarta och det måste förstås som att föreställningar om ras har betydelse i arbetslivet, såväl i klientrelaterade som kollegierelaterade relationer. Den svarta kvinnan hade också sagt att hon hade svårt att hitta något arbete, vilket hon trodde berodde på att hon var svart. Det ligger något bakom hennes egen tolkning om sin situation på arbetsmarknaden eftersom det finns slående skillnader bland andelen arbetslösa personer födda i Afrika och Asien jämfört med andra invandrargrupper (Schierup 2006 a, b). Vissa etniska gruppers ställning på arbetsmarkanden kan därmed härledas till rasifierade strukturer som har sin bäring på samhällsnivå.

Det mest intressanta i det här sammanhanget är dock hur kön och etnicitet samverkar och hur etnicitet görs till egenskaper i mötet med klienten. Hennes etnicitet blir så pass betydelsefull att kvinnans femininitet verkar försvinna. Trots att kvinnor vanligen har mer ”naturligt” tillträde till omsorgsuppgifter jämfört med män och trots att invandrade vård- och

omsorgsgivare ofta betraktas som ännu mer "naturliga" för arbetet, så gällde det inte det här fallet. Kvinnans ras, det vill säga inte enbart hennes hudfärg i sig, utan också föreställningar som hennes hudfärg ger upphov till, ger henne en kroppslig position som neutraliserar könet i det här exemplet. Detta är mycket tänkvärt eftersom äldreomsorgen generellt sett betraktas som en kvinnligt könad organisation som i princip kräver kvinnor. I det här fallet är kvinnan inte enbart kvinna utan en kvinna från Ghana, vilket skapar incitamenten för rasism därför att föreställningar om ras frambringar en specifik (stereo)typ av en kvinna från Ghana.

Mannen från Chile verkar i samma situation "förlora" både sitt kön och sin etnicitet och i lika stor utsträckning som den svarta kvinnans feminitet försvinner och hennes etnicitet blir central, osynliggörs hans kön och etnicitet i jämförelse med hennes och han passerar som "normal" i relation till henne. Han betonar också att tingens ordning är densamma i Chile, att den binära oppositionen mellan svart och vit bär på samma betydelser även där. Betydelsen av etnicitet är alltså kontextuell och i andra arbetssituationer kan mannen komma att betraktas som "man" eller "invandrare" och ibland som båda.

Anställning på olika villkor

Omsorgspersonalen manövrerar sitt arbete i ett samspel mellan balans och gränsdragningar. Balansen uppnås via normen och gränsdragningarna fungerar normaliserande i skapandet av omsorgsobjektet. Det är vid gränsdragningen/ normaliseringen som etnicitet får en mening. Diskursiva formationer av omsorgen mobiliseras därför också genom diskurser om etnicitet. Det vill säga vad som är omsorg och vem som bäst kan utföra ett omsorgsarbete gör att omsorgsarbetarna medvetet och/eller omedvetet handlar inkluderande eller exkluderande genom föreställningar om etnicitet.

Det är framförallt via den gränssättande normen att leva upp till det respektabla omsorgsobjektet som etnicitet blir en görande aktivitet omsorgsarbete. Att vara ett respektabelt omsorgsobjekt kan också tolkas som att vara det "svenska" omsorgsobjektet. Graden av acceptabel avvikelser och olikhet avgörs från situation till situation. I lägen då språkkunskaper är välbehövda kan annan etnisk bakgrund än svensk utgöra en möjlighet och ses som något positivt för verksamheten. Men språkkunskaperna upplevs inte alltid som något positivt av dem som tvingas tolka. Därför finns det personal som undviker att tala om vilka språk de kan. Olika former av olikhet i relation till det respektabla (läs det svenska) omsorgsobjektet kan därför bli ett hinder i omsorgsarbetet.

I informanternas berättelser har det framkommit att framförallt orga-

niserandet av omsorgspersonal med språkkunskaper som informella tolkar inte alltid är tillfredsställande för omsorgsarbetare som talar olika språk. Förutsättningen för en del anställda blir att de kategoriseras som en specifik grupp med andra villkor än de övriga i arbetslaget. Tolkningsansvaret gör på så sätt att det finns omsorgsarbetare som är *anställda på olika villkor*. Vissa omsorgsarbeters anställning på olika villkor är därför ett uttryck för ojämlika förhållanden som skapas på grund av etnicitet.

Om ställning kontra position på arbetet

Personer med språkkunskaper är välbehövda inom äldreomsorgen. Problemet är att organisationen inte förutsett att språket som färdighet kan skapa olika villkor i anställningen. Överhuvudtaget är i princip alla människor som söker sig till äldreomsorgen idag välkomna eftersom det finns ett underskott av arbetskraft inom sektorn. Därför anses personer med invandrarbakgrund mycket välkomna till arbetsplatserna. Äldreomsorgen som yrkessektor kan ses som ett lyckat område när det gäller mångfald och integration. Nedan återfinns figuren 15, vilken illustrerar ”invandras” formella ställning kontra reella position på arbetsplatsen.

Formell Ställning	Reell Position
Integration	Segregation
Mångfald	Olikhet
Jämlikhet i arbetet	Specifika arbetsuppgifter
Välkommen	Utsatt
Normativitet	Diskursivitet

Figur 15. ”Invandras” ställning kontra position på arbetsplatsen

Föreställningar om varandras identiteter gör etnicitet på olika sätt på arbetsplatserna vilket skapar specifika positioner för ”invandras”. ”Etnisk” arbetsfördelning ger särskilda arbetsuppgifter som skapar olika villkor i anställningsförhållandena, grupperingar och en utsatthet i arbetet. Det kan därför uttryckas som att ”invandras” formella ställning och reella position i äldreomsorgen handlar om att integreras in i en föreställning om det ”normala”. Normativt och numeriskt är antalet ”invandras” ett tecken på mångfald och integration men diskursivt kan föreställningar om etnicitet verka segregande.

Sammanfattning

Etnicitet är så mycket mer än att individer kommer från olika länder talar olika språk, har olika religion och kultur. Istället utgör etnicitet i stor utsträckning identifierbara tecken som framförallt kan relateras till föreställningar om varandra. Dessa föreställningar kan anses skapa grogrund för såväl ”etniska” konflikter som utanförskap på arbetsplatser inom äldreomsorgen. Det gör också att personer med invandrarbakgrund tenderar att få en specifik position på arbetsplatsen, men också att de på grund av invandrarskapet blir hänvisade till en viss typ av arbetsuppgifter.

Informanterna har förmedlat att de i relationer till klienterna hanterar etniska relationer på sina arbetsplatser med kreativitet och ett sensitivt tillvägagångssätt. Det är framförallt språksvårigheter som gör att personalen får problem i arbetet med vissa klienter. De försöker hantera problemen med hjälp av teckenspråk, ordlistor och annat för att underlätta kommunikationen till de klienter som de inte kan prata med. I de flesta fall får detta anses som en tillräckligt tillfredsställande omsorg gentemot klienterna. Personalen gav dock uttryck för att de ibland upplevde sig oroliga och frustrerade över kvalitén på det arbete som de utförde till personer som de inte kunde prata med.

För att på ett enkelt sätt kunna lösa de problem som språksvårigheterna i äldreomsorgen medför har personer med språkkunskaper i stor utsträckning hänvisats till ”invandrarklienter”. Sådana situationer skapar troligen en känsla av trygghet hos klienterna men det har visat sig att den personal som så att säga blir tolkar på sin arbetsplats inte alltid finner det tillfredsställande. De som agerar ”tolkar” känner sig många gånger ”uppätena” av sina klienter vilket har gjort att det på flera arbetsplatser inte språkmatchas mellan personal och klienter. Organiserandet av tolkar är således ett centralt dilemma i äldreomsorgen idag.

IV
ATT GÖRA

KAPITEL 8

”DOING” GER NYTT PERSPEKTIV PÅ ETNICITET

Inledning

I det här kapitlet kommer jag att på ett mer ingående sätt relatera de empiriska exempel som jag hittills redovisat till begreppet ”doing”. Med -ing på verbet menas på engelska att någonting är pågående. I fallet ”doing” blir motsvarigheten på svenska ett görande eller att något görs. Det innebär att det som görs är något som äger rum och är pågående. Det innebär att det finns en rörelse i handlingen som fortsätter in i framtiden. Det kan även uttryckas som att görandet är en aktivitet utan slut.

I första delen av avhandlingen diskuterade jag den sociala konstruktionens betydelse för förhållningssättet till sociala problem. ”Invandrarfrågan” betraktas ofta som ett socialt problem. Till skillnad från diskussionen av sociala konstruktioner som objekt för idéer, har jag valt en förståelse av verkligheten med utgångspunkt i subjektet, där själva subjektifieringsprocessen och dess förhållande till olika diskurser är kärnan i den socialt skapade verkligheten. Jag har utgått från att diskurs är det system av representationer (föreställningar) som är uppbyggt kring regler om uppförande (moral, etik och värderingar), vedertagna handlingsmönster (praktiker) och institutioner (institutionaliserade strukturer). I vård- och omsorgssektorn är praktiken fylld av olika ”kunsaker” vilka utvecklar föreställningar som också blir allmänna. Omsorgens kvinnliga och kärleksfulla aspekter har bland annat fått statuera exempel på sådana allmängiltigheter.

I ett angreppssätt som tar sin utgångspunkt i diskursteori riskerar forskaren att hamna i diskussioner som slutar i ett cirkelresonemang därför att resultatet förklaras som en produkt av djupgående strukturer i sam-

hället. För att undvika en sådan svårighet menar jag att kommunikation mellan individer kan ses som aktioner och interaktioner där diskursiva strukturer omtolkas och omformas efter olika situationens krav och förutsättningar. I tolkningen av dessa handlingar och interaktioner använder jag mig därför av begreppet *att göra*. Jag har genomgående i avhandlingen på flera sätt försökt lyfta fram ”doing” aspekten för att illustrera hur etnicitet och kön får en mening inom äldreomsorgen. I detta kapitel förtydligar jag innebörden av att etnicitet *görs* men diskuterar också på vilket sätt det kan hjälpa oss att förstå varför etnicitet görs till ett problem i samhället.

Etnicitet har betydelse i äldreomsorgen

För att återgå till den forskningsfråga som ställdes inledningsvis, ”När får etnicitet betydelse?”, kommer svaret att bli beroende av hur begreppet etnicitet tolkas. Vanligen översätts etnicitet som en skillnad från det ”normala”. Det vill säga ”invandrare” är etniska eftersom de är annorlunda än ”svenskar”. Skillnaderna kan utgöras av språk, religionsutövning, kulturskillnader, men också av en persons utseende. Det stora dilemmat med begreppet etnicitet är att det till stor del fungerar som en kategoriserande variabel. Kategoriseringar har vidare en tendens att verka typiserande men också stereotypiserande. Stereotypa kategoriseringsvariabler ligger dessutom inte sällan till grund för en slags kunskapsbas om ”de andra”. Jag har bland annat illustrerat detta via den kurslitteratur som används inom vård och omsorg för att beskriva olika folkgrupper, nationer och kulturer på ett kategoriskt och essentialistiskt sätt.

För att på ett annat sätt visa när, hur och att etnicitet har en betydelse i äldreomsorgen har jag försökt angripa etnicitetsbegreppet från ett konstruktivistiskt perspektiv. Att betrakta etnicitet som föreställningarna om varandras identiteter har därför varit ett centralt tema i texten igenom. Detta har varit speciellt viktigt för mig med tanke på den essentialism som etnicitetsbegreppet omgärdats av inom vård- och omsorgsforskningen. Föreställningar om varandra påverkar såväl handlingar som strukturer på till exempel en arbetsplats. Etnicitet är att betrakta som interaktioner vilka företrädesvis är underbyggda av föreställningar om varandra. Utifrån ett sådant förhållande är etnicitet mycket mer än individuella uttryck och förväntningar. Särskilt viktiga blir dessa föreställningar om de bakas in i en utbildning som är institutionaliserad och institutionaliserande.

Det huvudsakliga syftet med avhandlingen har varit att presentera alternativa synsätt på omsorg och etnicitet och frågorna har handlat om betydelse av och meningen med etnicitet i äldreomsorgsarbetet. Det material som jag fått fram genom de tre genomförda studierna är exempel på si-

tuationer där etnicitet får mening i äldreomsorgsarbetet. I nedan angivna figur har jag komprimerat några situationer som illustrerar betydelsen av etnicitet. I figuren 16. har jag gett etnicitet definitioner enligt kategoriseringar som i materialet synliggjort föreställningar om varandras identiteter.

Definition	Betydelse	Exempel
Etnicitet som kultur	”Kulturell sensitivitet”	Tillskriven subjektposition
Etnicitet som religion	Religionsfrihet	Normalisering
Etnicitet som språk	Färdighet/Identitet	”Bra” svenska
Etnicitet som hudfärg	Ras	Rasism

Figur 16. Exempel på betydelsen av etnicitet

Etnicitet som kultur

Några kollegor på en arbetsplats ger uttryck för en ”kulturell sensitivitet” när de ber vissa ”muslimska” kollegor som inte kan cykla att fråga sina män om de får lov att lära sig att cykla på jobbet (beskrivet i kapitel sex). Kommunikationen är en illustration av hur en ”kulturell medvetenhet” och kollegors vilja till ett hänsynstagande av kulturell olikhet blir effekten av ett kulturaliserande och etnifierande förhållningssätt. Interaktioner som denna leder till ett tillskrivande och intagande av subjektpositioner som kanske inte alla ”muslimska” kollegor är beredda att ikläda sig.

Etnicitet som religion

Under den period som jag tillbringade i hemtjänsten kunde en av medarbetarnas obekymrat utöva bönestunder i lokalens vilorum. Jag uppfattade inte att den här personen på något sätt behandlades annorlunda eller avvikande på grund av sin religionsutövning. Tvärtom informerades jag som om det vore vilken praktiskt detalj som helst. Beslöjade kvinnor inom äldreomsorgen ansågs emellertid som något mer problemfyllda (se kapitel sju). Klienternas rädsla för det annorlunda användes som ett argument för varför slöjan kunde ses som ett problem. De kvinnor som i fikarummet tog av sig slöjan eller de som valde att knyta upp den som en hästsvans legitimerade en slags anpassning och därmed normaliserade de sitt avvikande utseende.

Etnicitet som språk

Språkkunskaper kan på flera sätt leda till en utsatthet i arbetet för personal som kan andra språk än svenska och engelska. Det kan exempelvis uppstå konflikter då personal som behärskar språk sammanförs med klienter som pratar samma språk. Det kan handla om att personal med språkkunskaper inte känner att det vill agera tolkar och att arbetet med klienterna känns belastande. En utsatthet i arbete relaterat till språk kan också handla om att via språk bli kategoriserad i en så kallad ”invandrargrupp”. Därför finns det personer som kan språk, men som inte talar om det.

Etnicitet som hudfärg

I Sverige omnämns inte rasbegreppet speciellt frekvent. Att använda begreppet ras i detta sammanhang handlar om att skapa förståelse för att utseende och hudfärg har en inverkan på hur människor kommer att betrakta och bemöta varandra. Det finns personal i äldreomsorgen med mörk hy som blir utsatta för rasism av klienterna. I ett fall handlade det om att en mörkhyad kvinna blev tillsagd av en klient att inte röra hennes mat med sina svarta händer. Samtidigt finns det personal med invandrarbakgrund som inte är mörkhyade och som klienterna tror är från Gotland på grund av en spårad brytning i språket (se kapitel sju). Denna åtskillnad i behandling från klienternas sida är exempel på hur föreställningar om ras skapar en utsatthet i arbetet för de som är mörkhyade.

Utifrån det empiriska materialet står det följaktligen att finna intressanta villkor som påvisar betydelser av etnicitet i äldreomsorgen. Jag hävdar förutom detta att förhållningssättet till etnicitetsbegreppet är centralt för att förstå hur mänskliga interaktioner bidrar till reproduktionen av sociala strukturer. Reproduktionen får dessutom inverkan på hur det praktiska arbetet utförs och fördelas i det dagliga livet. Händelserna utgör på inget sätt någon slags regelbundenhet inom äldreomsorgen, utan är exempel som presenterats för mig som forskare, där och då. Med hjälp av andra metoder vid andra tillfällen skulle andra situationer presenteras. Med de teoretiska och metodologiska utgångspunkter jag har haft illustrerar de emellertid situationer som synliggör diskurser och strukturer om etnicitet.

Exemplen ovan fungerar som en hjälp för att förstå hur diskursiva formationer skapar villkor för inkluderingar och exkluderingar inom äldreomsorgsarbetet. ”Kunskaper” om etnicitet utvecklar föreställningar om varandras identiteter. Detta innebära att likaväl som ”svenskar” tror sig veta vem/vad ”invandrare” är, har ”invandrare” övertygelser om vem/vad ”svenskar” är. Föreställningar om varandras identiteter skapar situationer där det kan bli omöjligt att undvika etnifierande tankar om varandra. De utgör i stället ”naturliga kunskaper” om varandra. Detta sätt att kommunicera är att betrakta som förhållanden där vi gör varandra.

Etnicitet är inget attribut utan en aktivitet

Det är i interaktionerna/*aktiviteterna* som den intressanta kopplingen till doing-begreppet finns. Doing gender innebär att man konstruerar ett essentialistiskt förhållande till kön. Samma essentialism står att finna i termer av etnicitet. Problemet är bara att det som betraktas som typiskt etniskt oavbrutet förändras (precis på samma sätt som det vi uppfattar som manligt och kvinnligt). Det är detta ständigt skiftande konstruktionsarbete som begreppet doing försöker ringa in. Eftersom etnicitet konstrueras via sociala processer av olika slag är det också nödvändigt att betrakta etnicitet som en görande aktivitet utan fast innehåll eller slutgiltig betydelse. Det genomgående i detta görande är dock det faktum att etnicitet är en form av social kunskap, det vill säga en kunskap som förutsätter andra människor. Ytterst innebär detta ständiga görande att etnicitet blir till en föreställande verksamhet, där föreställningarna om varandras identiteter är en slags slutprodukt. Detta betyder att vi blir till ”naturliga” män och kvinnor när kön görs; vi blir riktiga ”muslimer”, ”afrikaner”, ”svennar” och ”blattar” när etnicitet görs.

Att göra etnicitet handlar om ett komplext sammanflätande av socialt styrda, observerbara interaktioner och mikropolitiska aktiviteter som framförallt är ett uttryck för föreställningarna om varandra. Att göra etnicitet kan förstås som handlingar skapade via diskursiva formationer men kan på samma sätt uppfattas som produkter skapade via mellanmänniska interaktioner. Etnicitet i äldreomsorgen kan ses som en görande aktivitet genom diskursivt styrda handlingar. Dessa utgör interaktioner mellan individer i praktiken som styrs av olika regelverk, institutionaliserade handlingsmönster, kunskaper och praxis.

Vi gör varandra till etniska subjekt

Jag menar således att etnicitet inte är något attribut utan snarare en aktivitet. Denna förutsättning innebär att etnicitet är något som har betydande mening för oss alla. Etnicitet handlar således inte enbart om de Andra, utan precis lika mycket om de som så att säga speglar sig i de Andra. Dessa föreställningar produceras framförallt via representationer om etnicitet. Representationer återfinns överallt i samhället och kan sägas producera förutsättningar för individuella identitetsskapanden. Föreställningar om etnicitet, ras och rasism fungerar därför som premisser för hur de etniska relationerna kommer till uttryck i samhället. Som tidigare nämnts och som empirin illustrerat betyder detta att essentiella diskurser om etnicitet får verkliga konsekvenser för etnifierade och rasifierade individer. De diskursiva formationerna och konstruktionen av etnicitet mobiliseras på så vis genom diskurser om etniska relationer. Omsorgsarbetarna handlar

medvetet och/eller omedvetet inkluderande eller exkluderande genom dessa formationer. Etnicitet får därför också mening genom den paradox som den förutsatta mångkulturalismen skapar. Individer har rätten till sin kultur men tvingas också ofta in i situationer som leder till ett anammande av "sin" kultur. Det här förklaras på individnivå som att subjektet både får och tar specifika subjektpositioner beroende på vilket sammanhang individen befinner sig i.

Etnifierandet är strukturellt men att göra blir individuellt

De individer som står bakom dessa etnifierande handlingar (såsom chefer som tar parti för den ena gruppen, kollegor som uppmanar vissa att fråga sina män om att få lära sig cykla, konflikter på arbetsplatsen baserade på språk och så vidare) kan inte betraktas som dåliga människor med dåliga attityder. Att göra etnicitet handlar om aktiviteter som vi formar tillsammans, både i våra tankar och i våra handlingar via kollektiva diskurser. Här blir därför teorin om subjektpositionerna betydelsefull. Konstruktionen av subjekten vid görandet av etnicitet skapas via samma diskursivt styrda villkor eller interaktioner, som vid intagandet och tillskrivandet av subjektpositioner. Att göra etnicitet är således aktioner som förutsätter sociala situationer satta i en social kontext. Att vara etnisk är inte enbart att "vara", utan något man blir i interaktion med andra. Etnicitet är alltså inga specifika beteenden, kvalifikationer eller roller utan ett resultat av socialt görande av olika slag. Det är just därför som ett statiskt perspektiv på etnicitet, något som är vanligt i vård- och omsorgslitteratur, måste kritiseras.

När etnicitet görs får det ett antal konsekvenser. Dessa konsekvenser skapar på olika sätt underordning, ojämlikhet och former av dominans, vilka genererar exkludering och diskriminering i arbetslivet. De här konsekvenserna bidrar till att vissa individer lever eller tvingas leva under ojämlika villkor i jämförelse med majoriteten. Att göra etnicitet berör följaktligen aktiviteter på mikronivå. Aktiviteterna är dock för sin existens beroende av de föreställningar om etnicitet som skapas på makronivå. Görandets förutsättningar är helt beroende av de båda nivåernas totala integration. På grund av denna växelverkan berikar ständigt de båda nivåerna varandra och på så sätt reproduceras etnicitetsdiskursen hela tiden. Ett resultat av sådan reproduktion uppstår vid situationer där det finns en slags tro att med ytterligare kunskap om olika kulturer blir hanteringen av etniska relationer i äldreomsorgen bättre. Genom att utbilda omsorgspersonal på olika "kulturer" och/eller "etniciteter" reproduceras enbart etnifierade föreställningar om de Andra. Istället måste etnicitet betraktas som något som har lika mycket med "oss" att göra som med "dom".

Interaktionen kommer att variera från situation till situation

Empirin åskådliggör effekter av hur föreställningar om etnicitet och kön får olika betydelser beroende på sammanhanget. Män som arbetar inom äldreomsorgen kan ibland ha svårt att utföra alla arbetsuppgifter eftersom klienterna hellre vill att en kvinna ska hjälpa dem, framförallt med den personliga hygien. Men det förekommer också att klienterna undanber sig hjälpinsatser från män, som till exempel städning, eftersom den arbetsuppgiften inte anses tillräckligt ”manlig”. Detta kan tolkas som en effekt av den heterosexuella normen och skapar en situation där män inte betraktas som riktigt fullvärdiga omsorgsgivare, vilket i förlängningen utvecklar en situation där kön får reella konsekvenser vid exempelvis arbetsfördelningen inom arbetslaget. De arbetsuppgifter som männen inte kan utföra, på grund av att klienterna nekar dem tillträde, måste en kvinnlig kollega göra. Den onda cirkel som föreställningar om färdigheter relaterat till kön frambringar gör det svårt att skapa jämställdhet på arbetsplatsen då kvinnorna, genom sin ställning som mer naturliga omsorgssubjekt, tvingas rycka in där männen av olika anledningar inte kan utföra arbetet.

Det är dock inte säkert att alla kvinnor klassificeras som ”naturliga” omsorgssubjekt. I fallet med den kvinnliga omsorgsarbetaren från Ghana (se kapitel 7) får rasistiska underordningsmekanismer den effekten att mannen som var hennes handledare, anses vara en mer fullvärdig omsorgsgivare än henne. Det är situationer likt denna som ställer krav på intersektionella analyser. Genus och etnicitet får olika betydelser i olika kontexter, och hur vi uppfattas och bemöts kommer att förändras beroende på vem vi möter och i vilken situation mötet sker.

Begreppet ”doing” nyanserar

Figuren nedan illustrerar de olika faktorer som sammantaget påverkar varandra när etnicitet görs.

Med hjälp av begreppet doing blir det möjligt att förstå hur föreställningar om varandra kommer att variera från situation till situation och hur etnicitet inte enbart är en envägskommunikation. Hur det talas om etnicitet i samhället får inflytande och konsekvenser för hur etnicitet hanteras i olika sociala praktiker. Hur det pratas om etnicitet påverkar även våra handlingar både kollektivt och individuellt. På så sätt kan det sägas att diskurser och strukturer inrättar subjektpositioner som vi alla måste förhålla oss till då vi är handlande subjekt. Etnicitet som en sociokulturell produkt är både konstruerad på en symbolisk och en interaktiv nivå vilken synliggör sociala strukturer. Dessa strukturer är att betrakta som reflektioner av föreställningarna om varandras identiteter. Individuer gör etnicitet när de utmärker eller förstärker varandras etniska identiteter, vilka

grundas genom historieskrivningar, representationer och kunskapsförmedlingar i samhället.

Mänskliga interaktioner fungerar som ett oupphörligt görande där socialt styrda maktrelationer är avgörande för överordning och underordning. Görandet kommer att variera beroende på när och var interaktioner äger rum där även klass- och genusrelaterade aspekter kommer att bli avgörande för ”resultatet” av mötet. Kan vi undvika att göra etnicitet? I någon mening är det oundvikligt eftersom etnicitet är av stor betydelse för hur vi förstår och föreställer oss varandra i vårt samhälle. Det är därför oerhört viktigt att förstå de sociala konsekvenserna av detta görande. Etniska relationer är delar i mängden av maktrelationer i samhället. Att den vite mannen med medelklassbakgrund ofta framställs som neutral och opartisk ger honom en fördel jämfört med någon vars bakgrund anses avgörande för dennes åsikter eller perspektiv. Ytterst är detta ”förtroendekapital” en form av överordnade. Genusproblematiken är ett bra exempel på hur trögt och långsamt arbetet med jämställdhet går. Samtidigt ger detta arbete tillförsikt och framtidstro då förståelsen om den socialt konstruerade ”verkligheten” kan slå sönder fördomar som annars hade tolkats som naturliga och därmed oföränderliga.

Figur 17. Att göra etnicitet

Sammanfattning

I det här kapitlet har jag fört argumentationen vidare för hur etnicitet är en aktivitet och ett görande. Etnicitet är inte att betrakta i statiska vi- och dom-termer. Etnicitet är bättre uttryckt speglingar av varandra där föreställningar spelar en avgörande roll. Dessa speglingar kan också ses som förutsättningar för vårt identitetsskapande. Vi är alla handlande ”etniska” subjekt, men vi får olika positioner och därmed olika möjligheter till makt och inflytande. Dynamiken i de mellanmännsliga mötena är förutsättningen för görandet.

När vi frångår ett statistiskt förhållningssätt till etnicitet kan vi se att etnicitet faktiskt är något ytligt och inte så djupgående som vi tycks tro. Detta perspektiv ger därför utsikter för att se att etnicitet skulle kunna vara något annat än det vanligen anses vara idag. Den så kallade ”invandrarproblematiken” uppfattas många gånger svår att förändra eller att bryta ner. Jag menar snarare att med det synsätt som doing-perspektivet ger, framställs ”invandrare” mindre ensidigt. Det gör att vi på ett mer vittomfattande sätt kan förstå att vi själva ständigt är medskapare av de förhållningssätt och de framställda problembilder som vi har. På så sätt ser jag också möjligheter till förändring.

Det ska inte glömmas bort att det är undersköterskor och vårdbiträden i äldreomsorgen som dagligen måste hantera föreställningarna om etnicitet och de realiteter av ojämlikhet, underordning och dominans som genereras av dessa föreställningar. Det betydelsefulla för forskningen är inte *hur* de gör och hur de skulle kunna agera annorlunda. Det centrala är *att* omsorgsarbetarna utför vissa specifika handlingar och det viktiga är att synliggöra kunskap om de diskurser vilka handlingarna är återspeglings av.

Analysen ger potential till förståelse om praktiken som kan leda till diskussioner om diskriminering och utanförskap i arbetslivet ute på arbetsplatser. Genom dialog skapar vi möjligheter till förändring eftersom alla människor mer eller mindre är involverade i det sociala samspel av kategoriseringar som på olika sätt skapar diskriminering. Det vill säga den viktigaste slutsatsen att dra är att vi alla är en del av denna *görande* aktivitet.

KAPITEL 9

AVSLUTANDE DISKUSSION

Att göra etnicitet ... inom äldreomsorgen

Avhandlingen kan sägas stå på två ben där det ena behandlar omsorg och det andra etnicitet. Med stöd av diskursanalys och genusteori har jag dock försökt sammanfoga olika resonemang om omsorg och etnicitet. Jag har sett det som en nödvändighet att analysera de båda begreppen för att möjliggöra vidare förståelse av vad etniska relationer kan innebära inom äldreomsorgen. Då omsorg och etnicitet är två omfattande begrepp har jag fått fram resultat som är av olika karaktär. Jag tolkar avhandlingsresultaten utifrån vad jag kallar ett konkret och ett analytiskt perspektiv, alltså två kvalitativt olika typer av resultat (mer om detta alldeles strax). Det som förenar resultatdiskussionerna är dock det diskursiva perspektivet.

I samtliga möten med informanterna har jag tyckt att vi fått god kontakt och att vi kunnat prata avslappnat om omsorgsarbetarnas villkor i arbetet. Alla möten har varit att betrakta som en inspirationskälla för att söka mer information om deras arbete. Då jag tillbringade tid i hemtjänsten genomgick jag dessutom en slags transformation från forskande akademiker till en duktig omsorgsarbetare. Efter ett besök hos en äldre kvinna som jag försökte trösta tillsammans med ett vårdbiträde, sa vårdbiträdet att jag passade väldigt bra att arbeta inom hemtjänsten. Jag blev glad och det kändes som att hon accepterade mig och att hon i det ögonblicket såg mig som jämlik. Samma dag som jag slutade uppmanade ett annat vårdbiträde mig med orden: ”Vad du än gör Linda, bli inte förläst!”. Jag kan inte svara på om jag lyckats med det. Min förhoppning är att det material som jag producerat kan tolkas såväl teoretiskt som praktiska.

Det finns ett flertal ohörda röster i texten. Det skulle vara av stort värde att även höra klienters, anhörigas och chefers berättelser och erfarenheter om etniska relationer i äldreomsorgen. Genom att ta del av dessa

olika parter berättelser skulle fler perspektiv och infallsvinklar på omsorg och etnicitet möjliggöras. Det hade i synnerhet kunnat bredda bilden av den så kallade ”invandrarproblematiken” och hur den uppfattas. Ett samlat fokus har dock gjort att jag koncentrerat mig till äldreomsorgspersonalens arbetsrelaterade förhållanden.

Jag har på olika sätt mött personal som arbetar i äldreomsorgen. Mitt mål har varit att få så praktisknära samtal som möjligt. Därför har metoderna använts på ett sätt som frammanat personalen att *tala om det de gör snarare än det de skulle vilja göra*. I det här kapitlet vill jag ge synpunkter på hur jag upplevde arbetet med de olika metoderna. Jag gör även en sammanfattning av avhandlingsresultaten. Avslutningsvis gör jag några reflektioner om hur jag personligen uppfattar framtidens äldreomsorg och dessutom några kommentarer om hur jag tror att ”invandrarproblematiken” bör hanteras.

En metodreflektion

För genomförandet av de empiriska studierna har jag använt mig av flera kvalitativa metoder. Det har varit intervjuer, observationer, återkommande träffar i en forskningscirkel där även fallstudiemetoden användes. Alla metoderna har på olika sätt fungerat på ett tillfredsställande sätt. Omsorgspersonalen upplever inte att äldreomsorgen är prioriterad vare sig som ett utvecklings- eller forskningsområde. Kanske var det därför jag med både höjda ögonbryn och förvånat uttryck så varmt välkomnades i verksamheterna. De flesta tyckte att det var roligt att jag tog mig an äldreområdet och jag upplevde att både personalen och personer högre upp i äldreomsorgsorganisationen såg det som en stor tillgång att jag forskade i ämnet.

Det svåraste och mest krävande var att genomföra deltagande observationer i hemtjänsten. Dels för att jag var tvungen att lära mig många nya saker, dels därför att jag påverkades personligen av interaktionerna på en ny arbetsplats. När jag studerade verksamheten tänkte jag ofta på metodens etiska aspekter. Ibland kändes det verkligen som jag var en inkräktare och jag mådde inte alltid bra av att vara hos dem. Andra gånger kände jag mig som en förrädare på något sätt. Det uppstod inga särskilda situationer eller känsliga tillfällen som fick mig att känna så, utan det var en övergripande sinnestämning som gjorde att jag vid flera tillfällen övervägde att avbryta studien. Trots det valde jag att fortsätta och jag har i efterhand gjort den samlade bedömningen att det var ett bra beslut att slutföra observationsstudien.

Intervjuerna med männen gav väldigt mycket framförallt eftersom de var återkommande och därför att det möjliggjorde återkoppling på ett ef-

fektivt sätt när vi sågs igen. Männén deltog i studien på sin fritid. Alla tre ansåg att det var viktigt att forska om äldreomsorgen. De menade att det var angeläget att de gav av sin privata tid till något som skulle kunna leda till förändring. Jag är naturligtvis mycket tacksam för deras välvilliga inställning till forskningen. De förberedande temafrågorna som intervjupersonerna fick till varje tillfälle var omfattande och det var en utmaning både för mig för och informanterna att diskutera igenom dem.

Den mest stimulerande metoden var forskningscirkeln. Jag upplevde metoden som nyskapande och den erbjöd kreativa möjligheter i upplägget av studien. Jag satte ramarna för hur träffarna skulle organiseras och deltagarna fyllde cirkeln med innehåll då de presenterade upplevda fall från sina arbetsplatser. Samtalen fungerade smidigt tack vare att fallen presenterades enligt fallmodellen vilket gjorde det naturligt för omsorgsarbetarna att relatera sina erfarenheter till praktiken. Min uppfattning är att det framförallt var användandet av fallmodellen som gjorde diskussionerna konkreta och praktisknära. Jag tror dessutom att denna styrning av samtalen minskade gruppsykologiska effekter vilka kan verka hämmande på tillförlitligheten. Forskningscirkeln var framförallt fruktbar därför att den fungerade som en brygga mellan forskare och ”fältet”. Metoden var särskilt givande eftersom den fyllde flera funktioner. Jag fick som forskare tillgång till ett mycket intressant material, omsorgspersonal från olika verksamheter fick utbyta erfarenheter och tillsammans fungerade samtalen fortbildande för personalen. Forskningscirkeln är därför en produktiv metod för forskaren, men även för omsorgspersonalen som på så vis får vidareutveckling i arbetet.

Konkreta och analytiska resultat

I indelningen ställde jag ett antal frågor vilka berörde etnicitet i äldreomsorgen. Några av dessa frågor var: Vad är etniska relationer i äldreomsorgen? När kan etniska relationer bli betydelsefulla i arbetet inom äldreomsorgen? När uppstår en etnisk relation i äldreomsorgen? Hur hanteras etniska relationer inom äldreomsorgen? Tillvaratas kunskaper hos omsorgsarbetare med invandrarbakgrund? Sker ”krockar”, hur och varför? Avhandlingens syfte har varit att fånga aspekter av sociala relationer inom äldreomsorgen och jag har hävdat att det är av både analytisk/filosofisk och pragmatisk karaktär. En central uppgift har varit att presentera alternativa synsätt på begreppen etnicitet och omsorg. Mina formulerade forskningsfrågor var: Hur konstrueras omsorgssubjektet?, Hur tydliggörs representationer i äldreomsorgspersonalens resonemang kring etnicitet?, Hur kan föreställningarna om etnicitet komma till uttryck? Hur görs etnicitet?

I materialet återfinns svar på frågorna och de resultat som jag har fått fram handlar om att förstå begreppen omsorg och etnicitet och att tolka personalens uttalanden i relation till begreppen. Detta ger resultaten olika karaktär. Jag benämner dem; *konkreta* och *analytiska resultat*.

Konkreta resultat

Med konkreta resultat menar jag upptäckta företeelser i äldreomsorgsarbete som kan anses vara lokaliserade i tid och rum. Jag ser dessa resultat som fenomen vilka direkt kan uppfattas med sinnen. Till de konkreta resultaten räknar jag aspekter av kärleksfullhet i omsorgen, balans och gränsdragningar, rasism i äldreomsorgen och den inverkan språket har för relationerna på arbetsplatsen.

Kärleksfullheten i omsorgen

Jag har uppmärksammat hur andra uppgifter än de som vi normalt förknippar med kärlek och ömhet faktiskt också kan betecknas som ”kärleksfulla” handlingar. Personalen inom äldreomsorgen utför ett arbete som för många äldre betyder oerhört mycket för deras dagliga livsföring. Att bry sig om i sörjandet för klienten med kvalitet kan innehålla andra villkor än den omsorg vilken beskrivs som en kvinnlig förmåga att ge värme, omtanke och tröst. Konkret kom detta till uttryck genom:

Förmaningar: ”Du måste ta dina vattendrivande tabletter.”

Upplysningar: ”Du kan inte lämna deklaraionsblanketten på det gamla vanliga stället, eftersom den postlådan är borttagen.”

Gränsdragningar: ”Jag kommer inte till dig om du inte är nykter.”

Hjälpsamheter: ”Jag kan köra dig till stan och hjälpa dig att köpa underkläder.”

Bekräftelser: ”Jag förstår att du har ont”. ”Jag vet att du känner dig ensam.”

Eftersom omsorg inte längre kan klassificeras som ”kvinnlig” eller ”moderlig”, menar jag att omsorgsarbetet i sig skulle vinna på en avfeminisering även om samhället i stort (och personalen själva) ofta framhåller det specifikt kvinnliga i omsorgsarbetet.

Balans och gränsdragningar

Ett moraliskt krav på kärleksfullhet kan anses vara förklaringen till att vård- och omsorgspersonal i större utsträckning än andra yrkesgrupper avkrävs arbetsuppgifter utanför ”arbetsbeskrivningen”. Omsorgspersonalen måste ofta frångå detaljerade arbetsbeskrivningar för att deras arbete ska fungera i praktiken. Systemet fungerar därför att personalen inte strikt och slaviskt följer reglerna, utan går klienterna till mötes och använ-

der sitt eget omdöme. Vårdbiträdenas arbete är dock både intellektuellt och emotionellt krävande och brist på gränssättning gentemot klienterna framstår som viktiga anledningar till stress. Det kan konstateras att klientkontakter är belastande för personalen.

Rasism i äldreomsorgen

Det har framkommit att personer som arbetar in äldreomsorgen kan bli utsatta för rasism. Flera berättelser illustrerar att i synnerhet svarta kan mötas av rasism från klienter. Uttryck som: "Vi fick städat av apfamiljen" eller "hon får inte röra min mat med sina svarta händer" är att betrakta som en del klienters rasism. Vissa personer med invandrarbakgrund tenderade att bli mindre utsatta eftersom de inte var mörkhyade. En deltagare sa: "Sen är det skillnad på vad det är för invandrare, faktiskt. Vi har någon som är från Jugoslavien som de (klienterna) tror är från Gotland. Så henne tänker de inte alls på som invandrare".

Språket

Personer med språkkunskaper är välbehövda inom äldreomsorgen då det finns klienter som inte kan det svenska språket. De personer som kan språk används på så sätt som tolkar inom äldreomsorgen. Problemet är att organisationen inte förutsett att språket som färdighet kan skapa olika villkor i anställningen. Tolkningsansvaret gör att det finns omsorgsarbetare som känner sig tvingade till att agera tolk. Tolsituationen kan därför fungera exkluderande för de som fungerar som tolkar. "Etnisk" arbetsfördelning kan leda till särskilda arbetsuppgifter vilket skapar en utsatthet i arbetet för dem som kan andra språk än svenska och därmed betraktas som "etniska".

Analytiska resultat

Här avser jag att ge exempel på resultat vilka jag menar kan uppfattas om abstrakta företeelser. Dessa resultat visar bland annat på hur jag menar att jag presenterar alternativa synsätt på begreppen etnicitet och omsorg. Till de analytiska resultaten räknar jag resonemangen som behandlar omsorgen som diskurs, den argumentation jag för när jag definierar etnicitet som föreställningarna om varandras identiteter, samt det sätt på vilket jag använder doing-begreppet för att skapa ett alternativt synsätt på etnicitet.

Omsorgen som diskurs

Omsorg är inte enbart handlingar utan bygger också på föreställningar om handlingarna. Det förklarar jag genom att illustrera hur omsorgen inte enbart är en "åtgärd" utan lika mycket föreställningar om ett händelse-

förlopp. Jag säger att omsorgen inte är någonting *i sig självt* och kan heller inte formas av sig självt utan existerar enbart genom relationer. Omsorg skapas och blir ett objekt genom praktiken. Utanför denna praktik har omsorgen ingen egentlig existens. Förhållningssättet grundar sig på den analys Foucault (1971) bland annat gett vid åskådliggörandet av *vansinnet*. Vad han säger är att framställningen av vansinnet inte grundar sig på existensen av objektet ”vansinne” utan formas i samspelet mellan de regler som under en given period tillåter objekten att framträda. Begreppet blir på så sätt en nödvändighet och en slags utgångspunkt för hur olika praktiska verksamheter representerar och i nästa steg producerar omsorg. Produktionen blir då själva omsorgsarbetet och den praktiska verksamhet som distribuerar omsorgen. Omsorg kan i det sammanhanget ses som ett arbete, en fysisk aktivitet som är orienterad mot en föreställning. Föreställningen och praktiken blir tillsammans det Foucault kallar den *diskursiva formationen*.

I omsorgsarbetet skapas således en växelverkan mellan föreställningarna om omsorgen och själva handlingarna. Omsorgens diskursiva formation relateras bland annat till utbildning, identitetsskapande, professionalism och forskning. I exemplet äldreomsorg innebär det att omsorgen som representation också får en diskursiv mening. Det vill säga att föreställningar i och om äldreomsorgen påverkar uppfattningar om vad omsorgen är, men också om vad omsorgshandlingar är. Därför innefattar omsorgen sin egen form av kunskap. Omsorgen kan inte betraktas som ett begrepp som så att säga står för sig självt. Omsorg är så mycket mer än en handling utförd av en omsorgsarbetare och alla utförda handlingar är under ständig påverkan av andra diskurser såsom exempelvis föreställningar om ålderdom, ungdom, manligt, kvinnligt, friskt och sjukt. Omsorgen är uppbyggt kring en rad diskursiva formationer. Vad som är omsorg bestäms främst av det som vi föreställer oss inte är omsorg, således allt det som är omsorgens motsats. Det är när dessa bilder omsätts i mänskliga handlingar som omsorg blir till. Det betyder att vi alla mer eller mindre har en liknande uppfattning om vad ett gott omsorgsarbete är, vem som bäst kan utföra det (i vår kultur är detta framförallt kvinnor) och på vilket sätt det bör ombesörjas.

Etnicitet är föreställningar om varandras identiteter

Etnicitetsbegreppet är dynamiskt och egentligen inte definierbart. Det kan därför sägas bära på en stor osäkerhet. Denna osäkerhet gör att vi måste förlita oss på det vi läst, hört och lärt vilket blir till en kunskap om Dom. Den osäkra kunskapen om etnicitet gör att utsagor och redogörelser om det ”etniska” blir beroende av representationen av Dom snarare än den faktiska verkligheten just därför att den är konstruerad och osäker. Det

kan uttryckas som att det inte är verkligheten som leder till utsagan utan det är snarare representationen av verkligheten som styr utsagan och därför kan etnicitet anses ta sin utgångspunkt i våra föreställningar om de Andra. Föreställningar om varandra präglas av historiska och sociala processer och av de olika kontexter som dessa processer är en del av. Eftersom osäkra processer påverkar hållningen till begreppet menar jag att *etnicitet är föreställningarna om varandras identiteter*.

Genom att studera etnicitet via representationer går det att förstå hur föreställningar som är relaterade till ras och etnicitet praktiseras. Det är dessutom via representationer och framförallt genom språket som vi förstår vår omvärld, människorna, objekten och händelserna omkring oss. I relation till den kunskapsförmedling som råder vid en specifik tidpunkt kommer föreställningar och diskurser kring ras, etnicitet och invandarskap att få betydelse för hur dessa representeras. I praktiken innebär detta exempelvis att representationen av muslimska kvinnor i det västerländska samhället frekvent förmedlas via framställningen av dem som de "förtryckta muslimska kvinnorna" trots att det också finns annan kunskap om muslimska kvinnor. "Invandrares" formella ställning och reella position i äldreomsorgen handlar i stor utsträckning om att integreras in i det som den överordnade positionen uppfattar som det normala. Med andra ord handlar integrationen om en slags normalisering av det som uppfattas som avvikande. Normativt och numeriskt är antalet "invandrare" ett tecken på mångfald och integration men diskursivt kan föreställningar om etnicitet verka segregande.

Doing-begreppet ger alternativt synsätt på etnicitet

Doing-begreppet kan hjälpa oss att förstå på vilket sätt kön och etnicitet kan få betydelse inom äldreomsorgen. Jag menar att etnicitet inte är något attribut utan snarare en aktivitet. Det är i interaktionerna eller i *aktiviteterna* som en koppling till doing-begreppet kan göras. Doing gender innebär att man konstruerar ett essentialistiskt förhållande till kön. Samma essentialism står att finna i termer av etnicitet. Problemet är bara att det som betraktas som etniskt inte är essentiellt eftersom alla dessa sociala konstruktioner är i ständig förändring. Detta går att konstatera historiskt. Föreställningar om svenskhet, manlighet, kvinnlighet etc. ser olika ut vid olika historiska tidpunkter. Det är detta ständigt skiftande konstruktionsarbete som begreppet doing försöker ringa in. Eftersom etnicitet konstrueras genom sociala processer, det jag här valt att kalla föreställningarna om varandras identiteter, kan etnicitet och etniska relationer ses som engörande aktivitet. Detta betyder att vi blir till "naturliga" män och kvinnor när kön görs; vi blir riktiga "muslimer", "afrikaner", "svennar" och "blattar" när etnicitet görs. Detta innebär att etnicitet inte enbart handlar

om de Andra, utan precis lika mycket om de som så att säga speglar sig i de Andra.

Avslutande reflektioner

Mina resultat har visat att etnicitet får mening i äldreomsorgen både på en konkret och på en strukturell nivå. Det kan exempelvis vara oerhört värdefullt för en äldre människa som inte kan det svenska språket, att få en vårdgivare som talar dennes språk. Detta kan höja kvalitén på omsorgen avsevärt för klienten och därför blir den språkliga kompetensen hos personalen väsentlig för många klienter.

I avhandlingen konstaterar jag att informella tolkningar på arbetsplatserna skapar dilemman för de anställda. Dels eftersom omgivningen förväntar sig att anställda med invandrarbakgrund ska tolka och dels därför att de som tolkar kan uppleva uppgiften som allt för belastande i arbetet. Språkfrågan är problematisk utifrån flera perspektiv. Svenska äldre förstår inte personal med brytning och ”invandraräldre” förstår varken de som bryter eller svenskar. För att hantera dessa svårigheter tror jag bland annat att en lösning skulle kunna vara särskilda anställningar inom äldreomsorgen för personal med språkkunskaper. Vad jag menar med detta är att personal med språkkunskaper skulle kunna ha anställningsvillkor som inbegriper deras språkkompetens. Detta skulle även innebära att den personal som tolkar mycket i sin tjänst skulle få möjlighet till handledning för att hantera sin arbetssituation. Språkkunskaper kan således ses som en kompetens, vilket också ska generera förmåner. Om denna kompetens ska utnyttjas på bästa sätt anser jag att den bör tas tillvara på ett sätt som förhindrar att personalen inte klarar av sina arbetsuppgifter. Med tanke på att det i mitt material framkommit att vissa arbetsgrupper konsekvent inte språkmatchar på grund av bedömda risker för en överbelastning för personalen bör hanteringen av språkkompetenser i äldreomsorgen diskuteras med alternativa infallsvinklar.

Det både existerar och planeras olika så kallade särlösningar i äldreomsorgen i form av boenden för specifika invandrargrupper eller hemtjänstgrupper som endast ska hjälpa ”invandrare”. Det är troligen positivt med alternativ, men särlösningar kan också ge effekter som ökad segregation. I avhandlingen har jag illustrerat hur särskiljande och kategoriseringsprocesser med negativa förtecken kan fungera etnifierande och kulturaliserande. Därför tror jag att den så kallade ”invandrarproblematiken” ytterst handlar om det vi gör när vi kulturaliserar och etnifierar varandra. Diskussioner på arbetsplatser som handlar om rädslan för att bli kallad rasist borde kunna hanteras på ett mer avdramatiserat sätt. Vi är inte rasister när vi kritiserar varandras arbetsinsatser eller brister i arbe-

tets innehåll. Däremot menar jag att en dold rasism smyger sig in i förhållningssätt där människors personligheter kulturaliseras och etnifieras. När föreställningar om etnicitet blir överordnat riskerar vi att missbedöma och feltolka situationer.

Jag betraktar äldreomsorgen som en verksamhet fylld av mångfald. Mångfald är dock inte detsamma som jämlikhet och jag menar att det finns en del frågor som praktiken måste hantera. Det finns trots det alla förutsättningar för att just denna yrkeskategori kan se sig som det ledande goda exemplet på etnisk mångfald i arbetslivet. I och med klienters och anställdas förändrade behov och förutsättningar kommer omsorgsdiskursen att så småningom få andra uttryck. Hur denna förändring ser ut kan inte förutspås men att etnicitet kommer att spela en stor roll framöver råder det ingen tvekan om.

För mig har det varit viktigt att visa på omsorgsarbetets komplexitet. Genom att illustrera hur moraliska krav på kärleksfullhet har inflytande på både omsorgsarbetarna och arbetets organisering har jag haft en strävan att visa hur svårt äldreomsorgsarbetet kan vara i verkligheten. Denna förklaring är synnerligen betydelsefull med tanke på den låga status äldreomsorgen som helhet har i samhället. Äldreomsorgspersonalens villkor i arbetet bör uppmärksammas mer och jag tror att ergonomisk såväl som psykologisk handledning generellt är något väldigt grundläggande för omsorgspersonalens utsikter att lyckas i arbetet.

Vilka är de viktiga slutsatserna att dra utifrån de presenterade resultaten? De resultat som jag framfört belägger könsdiskriminering, utsatthet och rasism i äldreomsorgsarbetet. Det mest betydelsefulla resultatet i denna studie är att jag kunnat belägga några av de uttryck dessa strukturer tar sig i praktiken. Det är således väsentligt att visa *hur* och *när* diskriminering görs, och *hur* och *när* underordningsmekanismer framträder.

REFERENSER

- Abel E. & Nelson M. 1990 *Circles of care: An introductory Essay* State university: York Press
- Acker J. 1992 *Kvinnor och mäns liv och arbete* Stockholm: SNS
- Alvesson M. & Due Billing Y. *Kön och organisation* Lund: Studentlitteratur
- Anthias F. & Yuval-Davis N. 1992 *Racialized boundaries: race, nation, gender, colour and class and the anti-racist struggle* London; New York: Routledge
- Aronsson G., Astvik W., Kilbom Å., Nygård C-H., Petersson N F. & Torgén M. 1994 *Vårdbiträde i öppen hemtjänst och vid servicehus. En studie av fysiska, ergonomiska och psykosociala faktorer i arbetet och deras relation till fysisk funktionsförmåga, hälsa, välbefinnande och ålder* Arbete och hälsa 1994:32 Stockholm: Arbetslivsinstitutet
- Aronsson G., Astvik W. & Thulin A.-B. 1998 "Home-care workers: work conditions and occupational exclusion. A comparison between carers on elderly- retirement and regular pensions" *Home Health Care Service Quarterly* Vol. 17: 2 sid. 71-91
- Astvik W. & Aronsson G. 2000 *Specialister eller generalister? Arbetsvillkor och hemtjänst kvaliteten i hemtjänst och boendestödsverksamhet* Arbete och hälsa 2000:2 Stockholm: Arbetslivsinstitutet
- Astvik W. 2003 *Relationer som arbete. Förutsättningar för omsorgsfulla möten i hemtjänsten* Arbete och hälsa 2003:8 Stockholm: Arbetslivsinstitutet
- Baker C. & Galasinski D. 2001 *Cultural studies and discourse analysis. A dialogue on language and identity* London: SAGE Publications Ltd
- Balibar E. & Wallerstein 1991 *Race, nation and class: ambiguous identities* London, New York: Verso
- Balibar E. 2002 *Ras, nation, klass: mångtydiga identiteter* Göteborg: Daidalos
- Bartolodus E., Gillery B. & Sturges P. 1989 "Job-related stress and coping

- among home-care workers with elderly people” *Health and Social Work*, vol. 3 (14), s 204-210
- Bauman Z. 1996 *Postmodern etik* Göteborg: Daidalos
- Bergh A. 2005 *Anhörigvård* Lund: Studentlitteratur
- Berger P. & Luckman T. 1966 *Kunskapssociologi: hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet* Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Bevelander P., Carlsson B. & Rojas M. 1997 *I krusbärslandets storstäder* Stockholm: SNS Förlag
- Blume B., Karlström E. & Lennartsson S. 2000 *Vård och omsorgsarbete* Stockholm: Liber AB
- Bottomore T. 2002 *The Frankfurt school and its critics* New York: Routledge
- Bourdieu, P. 1977 *Outline of a theory of practice* Cambridge: Cambridge Univ. Press
- Bourdieu P. 1986 *Kultursociologiska texter Pierre Bourdieu; i urval av Donald Broady och Mikael Palme* Stockholm: Salamander
- Brodin H. 2005 *Does anybody care? Public and private responsibilities in Swedish elderly care 1940-2000* Ekonomisk historiska institutionen i Umeå: Umeå universitet
- Brodin H. 2006 ”Den generella äldrepolitiken och den selektiva äldreomsorgen – om kön, klass, etnicitet och åldrande i Sverige” i de los Reyes P. (red.) *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet* SOU 2006:37 Stockholm. Edita Sverige AB
- Broomé P. m.fl. 2001 *Bäddat för mångfald* Stockholm: SNS förl.
- Brune Y. 1998 *Mörk magi i vita medier: svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism* Stockholm: Carlsson
- Bulmer M., Solomos J. 2004 *Researching race and racism* London; New York: Routledge
- Burr V. 1995 *An introduction to social constructionism* London: Routledge
- Butler J. 1990 *Gender trouble. Feminism and the Subversion of Identity* New York, London: Routledge
- Butler J. 1993 *Bodies that matter. On the discursive limits of "sex"* New York, London: Routledge
- Bäck H. & Soininen M. 1996 *Invandrarna, demokratin och samhället* Göteborg: Förvaltningshögskolan
- Catomeris C. 2004 *Det ohyggliga arvet* Uddevalla: Mediaprint
- Chaib M. & Orfali B. 1995 *Sociala representationer om vardagsvetandets sociala fundament* Göteborg: Daidalos
- Chalmers A. F. 1982 *What is this thing called science?* Milton Keynes: Open University Press
- Clifford J. 1997 *Routes. Travel and translation in late twentieth century*

- Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press
- Connell R. W. 1995 *Masculinities* Berkeley University of California Press Cop.
- Davies K. 1996 *Önskingar och realiteter. Om flexibilitet, tyst kunskap och omsorgsrationalitet i barnomsorgen* Stockholm: Carlsson förlag
- Davies K. 2001 *Disturbing gender. On the doctor – nurse relationship* Lund: Dept. of Sociology Lund University
- Davies K. 2003 ”The body and doing gender: between doctors and nurses in hospital work” *Sociology of Health & Illness* Vol. 25 No. 7 pp. 720-742
- Daun Å. & Ehn B. 1995 *Bland – Sverige Kulturskillnader och kulturmöten* Stockholm: Carlssons bokförlag
- DeMarinis V. 1998 *Mångkulturell vård i livets slutskede. Att möta äldre personer med invandrabakgrund*. Lund: Studentlitteratur
- de los Reyes P., Molina I., & Mulinari D. (red.) 2002 *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige* Stockholm: Bokförlaget Atlas
- de los Reyes P. & Molina I. 2002 ”Kalla mörkret natt! Kön, klass och ras/ etnicitet i det postkoloniala Sverige” i de los Reyes P. m.fl. (red.) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige* Stockholm: Bokförlaget Atlas
- Dyer R. 2001 *Culture of Queers* Florence, KY USA: Routledge
- Ehn B. 1986 *Det otydliga kulturmötet* Uppsala: Glerups
- Egelund T. 1986 *Socialt arbete i praktiken* Lund: Studentlitteratur
- Egidius H. 1999 *PBL och case-metodik* Lund: Studentlitteratur
- Egidius C. 1999 *Casemetod för lärande och reflektion i arbetslivet* Magisteruppsats Malmö: Lärarutbildningen
- Egidius C. 2000 *Lärande i vardagsarbetet – Casemetodik – Tre goda exempel* Rapport inom projektet Livslångt lärande Region Skåne
- Ekblad S., Janson S. & Svensson P.-G. 1996 *Möten i vården. Transkulturellt perspektiv på hälso- och sjukvården* Stockholm: Liber Utbildning
- Eliasson R. 1987 *Forskningsetik och perspektivval* Lund : Studentlitteratur
- Eliasson R. 1996 *Omsorgens skiftningar* Lund: Studentlitteratur
- Eliasson R. & Runesson I. 2000 *Att sörja för äldre. En översikt* Åjour Svenska Kommunförbundet Stockholm: Graphium Nordstedts tryckeri
- Elenius L. 2006 *Nationalstat och minoritetspolitik. Samer och finskspråkiga minoriteter i ett jämförande nordiskt perspektiv* Lund: Studentlitteratur
- Emami A. 2000 ”We are deaf, though we hear; we are dumb, though we

- talk; we are blind, though we see* Understanding Iranian Late-in-Life Immigrants Perceptions and Experiences of Health, Illness and Culturally Appropriate Care Stockholm: Baran Tryck
- Eriksen T. H. 1989 (1997) "Ethnicity, race and nation" i Guibernau M. Rex J. (eds) *The ethnic reader nationalism, multiculturalism and migration* Cambridge: Polity Press
- Essed P. 1991 *Understanding everyday racism: an interdisciplinary theory* Newbury Park: Sage
- Fairclough N. 1989 (2001) *Language and power* Essex: Pearson Education Limited
- Fairclough N. 1992 (2002) *Discourse and social change* Cambridge: Polity Press
- Fanon F. 1997 *Svart hud, vita masker* Göteborg: Daidalos
- Fawcett B., Faetherstone B., Fook J. & Rossiter A. 2000 *Practice research in social work; postmodern feminist perspectives* London and New York: Routledge
- Feagin J., Orum A. & Sjöberg G. 1991 *A case for the case study* Chapel Hill London: The University of California Press
- Fenstermaker S. & West C. 2002 (Eds) *Doing Gender, Doing difference Inequality, Power and Institutional Change* London; New York: Routledge
- Fioletos I. 2001 "Patienten som kulturellt objekt" i Magnússon F. *Etniska relationer i vård och omsorg* Lund: Studentlitteratur
- Flyvbjerg B. 2001 *Making social science matter* Cambridge: Cambridge University Press
- Forsell E. 2004 *Skyddandets förnuft. En studie om anhöriga till hjälpbehövande som invandrat sent i livet* Edsbruk: Akademitryck AB
- Foucault M. 1971 (femte upplagan 2001) *Vansinnets historia under den klassiska epoken* Lund: Arkiv förlag
- Foucault M. 1972 *Vetandets Arkeologi* DDR: VEB Druckhuas Köthen
- Foucault M 1977 *Discipline and punish The birth of the prison* London: PENGUIN BOOKS
- Foucault M. 1984 (2002) *Sexualitetens historia Band 2 Njutningarnas bruk* Göteborg: Daidalos
- Foucault M. 2000 "Ethics subjectivity and truth" Paul Rabinow (eds) *The essential works of Foucault 1954-1984 volume 1* London: Penguin
- Fox N. J. 1997 "Is there a life after Foucault? Text, frames and differends" i Petersen A. & Bunton R. (ed.) *Foucault Health and Medicine* London, New York: Routledge
- Frankenberg R. 1993 *The social construction of whiteness white woman, race matters* Minneapolis: University of Minnesota Press
- Franssén A 1997 "Kvinnor, vård och rationalitet" i Lundqvist Å. & Muli-

- nari D. (red.) *Sociologisk kvinnoforskning* Lund: Studentlitteratur
- Franssén A. 2000 *Omsorg i tanke och handling* Lund: Arkiv förlag
- Fredrickson G. M. 2003 *Rasism. En historisk översikt* Lund: Historiska Media
- Fryklund B. & Petersson T. 1989 *Vi mot Dom. Det dubbla främlingsskapet i Sjöbo* Lund: Lund University Press
- Gherardi S. 1995 *Gender, symbolism and organizational cultures* London: SAGE publications Ltd
- Gilroy P. 1993 *The black Atlantic: modernity and double consciousness* Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press
- Gilroy P. 2002 *"There aint no black in the Union Jack": The cultural politics of race and nation* London: Routledge
- Gerholm L. 1997 *Kategorisera mitt i det mångkulturella* Botkyrka: Mångkulturellt centrum
- Goffman E. 1974 *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik* Stockholm: R&S
- Greiff M. 2004 *"Vi bodde, bad och blev utbildade som om vi vore på skilda kontinenter" Katolska och protestantiska arbetare i Belfast 1850-1914* Skrifter med historiska perspektiv, volym 1 Malmö Högskola
- Grönwall L., Holgersson L. & Nasenius J. 1991 *Socialtjänsten mål och medel* Stockholm: Förlaghuset Gothia
- Gunaratnam Y. *Researching 'Race' and Ethnicity. Methods, knowledge and power* London: SAGE Publications Ltd
- Gynnerstedt K. 1993 *Etik i hemtjänsten. En studie om förvaltnings- och professionsetik* Lund: Studentlitteratur
- Hacking I. 1999 *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales
- Haim H. 1994 *Old age constructions and deconstructions* Great Britain: Cambridge university press
- Halford S., Savage M. & Witz A. 1997 *Gender, Careers and organizations Current developments in banking, nursing and local government* London: MACMILLAN PRESS LTD
- Hall D. 2004 *Subjectivity The new critical idiom* New York: Routledge
- Hall S. 1996 *Critical dialogues in cultural studies* edited by David Morely & Kuan- Hsing Chen London: Routledge
- Hall S. 1997 *Representations: cultural representations and signifying practices* London: SAGE Publications Ltd
- Hall S. 2001 *"Foucault: power, knowledge and discourse"* i Wetherell M., Taylor S. & Yates S. *Discourse Theory and practice. A reader* London: SAGE Publications Ltd.
- Hallberg M. 1996 *"Reflektioner över omsorg och omsorgsforskningen"* i Eliasson R. (red.) *Omsorgens skiftningar – Begreppet, vardagen, politiken, forskningen* Lund: Studentlitteratur

- Halvorsen K. 1992 *Samhällsvetenskaplig metod* Lund: Studentlitteratur
- Hanssen I. 1998 *Omvårdnad i mångkulturellt samhälle* Lund: Studentlitteratur
- Harding S. 1991 *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from women's Lives* Milton Keynes: Open University Press
- Hasenfeld Y. 1992 *Human service as complex organizations* California: Sage Publications
- Heikkilä K. 1994 *Mer än halva livet: om äldre finländska invandrare i Stockholm* FoU-rapport/Socialtjänsten Forsknings och utvecklingsbyrå Stockholm stad
- Heikkilä K. 2004 *The role of ethnicity in care of elderly Finnish immigrants* Stockholm: Baran Tryck
- Henriksen J.-O. & Vetlesen A. J. 1997 *Etik i arbete med människor* Lund: Studentlitteratur
- Hill Collins P. 2000 *Black feminist thought: knowledge, consciousness and the politics of empowerment* New York: Routledge
- Hochschild A. 1983 *The managed heart: commercialization of human feeling* Berkeley: Univ. of California Press
- Holmer J. & Starrin B. 1993 (red.) *Deltagarorienterad forskning* Lund: Studentlitteratur
- Holmstrand L. & Härnsten G. 1999 i Karlsson (red.) *Kvalitativa metoder i arbetslivsforskning* Rådet för arbetslivsforskning: TK i Uppsala AB
- Holmstrand L. & Härnsten G. 2003 *Förutsättningar för forskningscirklar i skolan. En kritisk granskning* Kalmar: Lenanders grafiska AB
- hooks b. 1989 *Talking back Thinking feminist Thinking black* Boston: South Press
- Huusko M. 1997 *Lempi: om äldre finländare i Sverige* Socialstyrelsen Stockholm: Graphic Systems
- Härnsten G. 1995 *Den långa vägen till föräldrainflytande* Pedagogiska institutionen Uppsala universitet: ALFOFAK rapport nr 3
- Högnäs S. 2000 *Idéernas historia: En översikt* Lund: Studentlitteratur
- Hörnqvist M. 1996 *Foucaults maktanalys* Stockholm: Carlsson bokförlag
- Ingvad B. & Olsson E. 1999 "Det känslomässiga utbytet och omsorgskvalitet i hemtjänsten" *Socialvetenskaplig tidskrift* 6:1 sid. 3-26
- Ingvad B. 2003 *Omsorg och relationer. Om känslomässiga samspelet i hemtjänsten* Lund: Socialhögskolan Lunds universitet
- Jegermalm M. 2005 *Carers in the welfare state – on informal care and support for carers in Sweden* Edsbruk: Akademitryck AB
- Johansson T. 1999 *Socialpsykologi- moderna teorier och perspektiv* Lund: Studentlitteratur
- Johansson S. 2000 "Kvinnan som norm: om omsorg och jämställdhet" i

- Karen Christensen (red.) *Omsorgens fortvining? antologi om utfordringar i velferdsstaten*/ Oslo: Fagbokforlaget
- Jönson H. 2005 *Är detta rasism? – Skepsis och motstånd till personal av utländsk härkomst bland äldre omsorgstagare* Linköpings Universitet: Arbetsrapport från Tema Ä
- Jönson H. 2006 *Vårdskandaler i perspektiv. Debatter om vanvård, övergrepp och andra missförhållanden inom äldreomsorg* Lunds Universitet: Égalité
- Jönsson S., Tranquist J.& Petersson H. 2003 *Mellan klient och organisation. Psykosocial arbetsmiljö i arbete med människor* Katrineholm: Arbetslivsinstitutet, förlagstjänst c/o Hellmans förlag
- Jönsson S. 2005 *Client work, job satisfaction and work environment aspects in human service organizations* Doctoral dissertation Malmö: Intellecta DocuSys
- Kahf M. 1999 *Western representations of the Muslim woman* Austin: University of Texas Press
- Kamali M. 2002 *Kulturkompetens i socialt arbete: om socialarbetarens och klientens kulturella bakgrund* Stockholm: Carlsson
- Kangas Fyhr A. 1995 *Social omsorg A* Stockholm: Bonnier Utbildning
- Kangas Fyhr A. 2001 *Social omsorg* Stockholm: Bonnier Utbildning
- Kvale S. 1997 *Den kvalitativa forskningsintervjun* Lund: Studentlitteratur
- Lakoff G. & Johnson M. (1980) 2003 *Metaphors we live by* Chicago: The University of Chicago Press
- Larsson P. 1996 *Hemtjänsten ur tre perspektiv – en studie bland äldre, anställda och ledning* Forskningsrapport 96:5 Högskolan i Karlstad
- Leininger M. 1995 (2nd ed.) *Transcultural nursing; concepts, theories and practices* New York: McGraw-Hill Inc.
- Lewis G. 2000 *"Race", gender, social welfare encounters in a postcolonial society* Cambridge: Polity Press
- Lill L. 2001 *"Hemvårdsinspektörers möte med äldre invandrare"* i Magnusson F. *Etniska relationer i vård och omsorg* Lund: Studentlitteratur
- Loseke D. R. 2003 *Thinking about social problems. An introduction to Constructionist Perspectives* New York ALDINE DE GRUYTER
- Mauffette-Leenders L., Erskine J. & Leenders M. 1997 *Learning with cases* London: Richard Ivey School of Business The University of Western Ontario
- Mauffette-Leenders L., Erskine J. & Leenders M. 2003 *Teaching with cases* London: Richard Ivey School of Business The University of Western Ontario
- May T. 2001 *Samhällsvetenskaplig forskning* Lund: Studentlitteratur
- McNay L. 1992 *Foucault and feminism* Cambridge: Polity Press

- Mead G. H. 1976 *Mind, self and society: from the standpoint from a social behaviorist* Chicago & London: The University of Chicago Press
- Merriam S. 1994 *Fallstudien som forskningsmetod* Lund: Studentlitteratur
- Merriam S. 1998 *Qualitative research and case study applications in education* san Francisco: Jossey- Bass
- Miles R. 1989 *Racism* London: Routledge
- Miles R. 1993 *Racism after "race relations"* London: Routledge
- Mossberg Sand A.-B. 2000 *Ansvar, kärlek och försörjning om anställda anhörigvårdare i Sverige* Sociologiska institutionen: Göteborgs universitet
- Motevasel I. 2002 *Genusperspektiv på yrkesmässiga relationer: omsorg i mans- och kvinnodominerande yrken* Lund: Studentlitteratur
- Mulinari. D. 1997 "Att tänka feministisk teori och bedriva feministisk forskning" i Lundqvist Å. & Mulinari D. (red.) *Sociologisk kvinnoforskning* Lund: Studentlitteratur
- Neumann I. 2003 *Mening, materialitet, makt: en introduktion till diskursanalys* Lund: Studentlitteratur
- Neergaard A. 2006 "Rasifierad rekrytering i storstadskommunen" i Gunnarsson E., Neergaard A. & Nilsson A. (red.) *Kors och tvärs: intersektionalitet och makt i storstadens arbetsliv* Stockholm: Normal förlag
- Nieminen T. 1993 *Att åldras I främmande land: om äldre finländare i Olofström* Blekinge FoU-enhet för socialtjänst och primärvård
- Nordin K. 1998 i Gustavsson A. & Möller A. (red.) *Omsorgsvetenskaper – perspektiv, forskning, praktik* Lund: Studentlitteratur
- Nordström C. & Thunved A. 1998 *Nya sociallagarna* Stockholm: Nordstedts Juridik AB
- Norman R. 1998 *The moral philosophers: An introduction to ethics* New York: Oxford university press
- Norrby C. 1996 *Samtalsanalys. Så gör vi när vi pratar med varandra* Lund: Studentlitteratur
- Olsson E. 1995 *Delad gemenskap* Motala: Kanaltryckeriet
- Olsson E. 1999 *Etnicitetens mångfald och gränser*. Linköpings Universitet, Tema Etnicitet.
- Omi M. & Winant H. 1994 *Racial formation in the United States from the 1960s to the 1990s* New York: Routledge
- Patmore C. 1854 *The angel in the house* Poem
- Petersson, H., Leppänen V., Jönsson S. & Tranquist J. (red.) 2006 *Villkor i arbete med människor – en antologi om humanservice arbete* Stockholm: Arbetsliv i omvandling 2006:4
- Pettman. J. 1996 *Worlding women* London: Routledge
- Pole C. & Lampard R. 2002 *Practical social investigation: qualitative and*

- quantitative methods in social research* Prentice Hall: Harlow
- Potter J. 1996 *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction* London: Sage Publications
- Pred A. 2000 *Even in Sweden racism, racialized spaces and the popular geographical imagination* Berkeley: University of California Press
- Rippin A., Booth C., Bowie S. & Jordon J. 2002 *A Complex Case: using the case study method to explore uncertainty and ambiguity in undergraduate business education* Teaching in Higher Education, Vol. 7 No. 4, 2002
- Ristilampi P.-M. 1994 *Rosengård och den svarta poesin. En studie av modern annorlundahet* Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Bokförlag symposium
- Robertsson H. 2003 *Maskulinitetskonstruktion, yrkesidentitet, könssegregering och jämställdhet* Arbetsliv i omvandling: 2003:13
- Ronström O. 1996 *Vem ska ta hand om de äldre invandrarna?* Stockholm Socialtjänsten, FoU-rapport
- Rundgren Å. 1991 *Människans funktionella åldrande* Lund: Studentlitteratur
- Sachs L. 1983 *Onda ögat eller bakterier: turkiska invandrarkvinnors möte med svensk sjukvård* Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag AB
- Sachs L. 1992 *Vårdens etnografi. Om hälsa, sjukdom och vård i sitt kulturella sammanhang* Malmö: Almqvist & Wiksell Förlag AB
- Said E. 2003 *Orientalism* London: Penguin
- Samuelsson A. 2004 "Mellan tvetydighet och konvention – om omsorgen i konsten" i Sörensdotter R & Michaeli I. (red.) *Att vara i omsorgens mitt* Värnamo: Gidlunds förlag
- Schierup C.- U. 2006a "Social exkludering och den etnifierade arbetsmarknaden" i Gunnarsson E., Neergaard A. & Nilsson A. (red.) *Kors och tvärs: intersektionalitet och makt i storstadens arbetsliv* Stockholm: Normal förlag
- Schierup C.- U. 2006b "Den svenska 'vertikala mosaiken'" i Olofsson J., Zavisic (red.) *Vägar till en öppnare arbetsmarknad* Arbetslivsinstitutets Årsbok 2006
- Showalter E. 1987 *The female malady: women madness and English culture 1830-1980* London: Virago
- Sjögren A., Runfors A., Ramberg I. 1996 *En "bra" svenska? Om språk, kultur och makt* Tumba: Mångkulturellt centrum
- Skau M. 1993 *Mellan makt och hjälp* Stockholm: Liber Utbildning AB
- Skeggs B. 1997 *Formations of class and gender* London: Sage publications Ltd
- Skeggs B. 2004 (a) *Class, self, culture* London: Routledge
- Skeggs B. 2004 (b) *Feminism after Bourdieu* Oxford: Blackwell

- Smith D. 1987 *The every day as problematic* Milton Keynes: Open University Press
- Smith M. 2002 *Social science in question* London: SAGE Publications Inc.
- Socialstyrelsen och Statens Invandrarverk 1991 *En mångkulturell äldreomsorg*
- Socialstyrelsen 1997 *Behov Bedömning Beslut i äldreomsorgen* Stockholm: Modin-tryck
- Socialstyrelsen 2002 *Äldre iraniers och anhörigas syn på vården och omsorgen* Stockholm
- Socialstyrelsen 2005 *Vård och omsorg om äldre Lägesrapport 2004* Stockholm: Socialstyrelsen
- Solheim J. 2001 *Den öppna kroppen. Om könssymbolik i modern kultur* Göteborg: Daidalos
- Sollors W. 1989 *The invention of ethnicity* New York, Oxford: Oxford University Press
- Solomos J. & Back L. 1996 *Racism and society* London: MACMILLAN PRESS LTD
- Solomos J. & Back L. 2000 *Theories of race and racism: a reader* London; New York: Routledge
- Songur W. 2002 *Välfärdsstaten, sociala rättigheter och invandrarnas maktresurser: en jämförande studie om äldre invandrare från mellanöstern i Stockholm* Stockholm: Edsbruk: Akademitr.
- Soydan H. 1984 *Socialt arbete och invandrare* Stockholm: Liber tryck
- Soydan H., m.fl. 1999 *Socialt arbete med etniska minoriteter* Stockholm: Liber
- Spencer S. 2006 *Race and ethnicity. Culture, identity and representation* London, New York: Routledge
- Stuart- Hamilton I. 1995 *Åldrandets psykologi* Lund: Studentlitteratur
- Svanberg I. & Tydén M. 1999 *I nationalismens bakvatten. Om minoritet, etnicitet och rasism* Lund: Studentlitteratur
- Svenning M. 1990 *Forskningscirklar och facklig förnyelse: en studie av TCOs forskningscirklar i samarbete med Lunds Universitet* Lund: kontaktgruppen för arbetslivsfrågor
- Sudbury J. 1998 *Other kind of dreams: black woman's organization and the politics of transformation* London: Routledge
- Szebehely M. 1995 *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten* Lund: Arkiv förlag
- Szebehely M. 1996 "Omsorg och omsorgsforskning" i Eliasson R. (red.) *Omsorgens skiftningar – Begreppet, vardagen, politiken, forskningen* Lund: Studentlitteratur
- Szebehely M. 1998 "Hjälp i hemmet i nedskärningstid: hemtjänst och anhörigas insatser för gamla kvinnor och män" i Sandquist A.-M. (red.)

- Åt var och en efter behov En rapport från programberedningen Kommunerna och jämställdheten om jämställdhet i socialtjänsten Stockholm: Kommentus
- Szebehely M. 2005 "Omsorgsarbete" i *Makten att forma samhället och sitt eget liv – jämställdhetspolitiken mot nya mål* SOU 2005:66 Stockholm: Fritzes offentliga publikationer
- Sörensdotter R. 2004 "Ideologiserad omsorg och hindrande strukturer" i Sörensdotter R. & Michaeli I. (red.) *Att vara i omsorgens mitt* Värnamo: Gidlunds förlag
- Thomas A. 1986 *Vardagsvanor och ritualer. Om några gamla människors möte med hemservice* FoU-rapport nr. 52 Stockholm: Stockholms socialförvaltning FoU-byrån
- Thulin A.– B. 1987 *Arbetsförhållanden inom hemtjänsten* FoU-rapport nr. 80 Stockholm: Stockholms socialförvaltning FoU-byrån
- Topor A. 1987 *Vårdbiträdernas samlade tystnader* FoU-rapport nr. 32 Stockholm: Stockholms socialförvaltning FoU-byrån
- Tornstam L. 1992 *Åldrandets socialpsykologi* Stockholm: Rabén & Sjögren
- Torres S. 2006 "Elderly immigrants in Sweden: 'otherness' under construction" *Journal of ethnic and migration studies* volume 32, nr. 8, nov. 2006, pp. 1341-1358(18) Routledge, part of the Taylor & Francis Group
- Trinder L. 2000 "Reading the texts: postmodern feminism and the 'doing' of research" i Fawcett B. *Practice research in social work; postmodern feminist perspectives* London and New York: Routledge
- Tronto J. C. 1989 "Woman and caring: What can feminism learn about morality from caring?" i Jaggar A. M. & Bordo S.R. (red) *Gender/Body/Knowledge Feminist reconstructions of being and knowing* New Brunswick: Rutgers University Press
- van Dijk T. 1987 *Communicating Racism. Ethnic prejudice in thought and talk* London: SAGE Publications Ltd.
- van Dijk T. 1991 *Racism and the press* London: Routledge
- van Dijk T. 1997 (a) (1998) *Discourse as structure and process. Discourse studies: A multidisciplinary introduction* volume 1 London: SAGE Publications Ltd.
- van Dijk T. 1997 (b) (1998, 2000, 2003, 2004) *Discourse as social interaction Discourse studies: A multidisciplinary introduction* volume 2 London: SAGE Publications Ltd.
- Wearness K. 1996 "Omsorgsrationalitet" i Eliasson R. (red.) *Omsorgens skiftningar – Begreppet, vardagen, politiken, forskningen* Lund: Studentlitteratur
- Weber M. 1989 (1997) "What is an ethnic group?" i Guibernau M. Rex J.

- (eds) *The ethnic reader nationalism, multiculturalism and migration* Cambridge: Polity Press
- Wellman D. 1993 *Portraits of white racism* Cambridge: Cambridge University Press
- Wellros S. 1998 *Språk, kultur och social identitet* Lund: Studentlitteratur
- West C. & Zimmerman D. 1997 "Doing gender" *Gender and Society* vol. 1 no. 2
- Westholm P. & Clow M. 1996 *Biståndsboken* Stockholm: Liber AB
- Westin C. m.fl. 1999 *Mångfald, integration, rasism och andra ord: ett lexikon över begrepp inom IMER – Internationell Migration och Etniska Relationer* Stockholm: Socialstyrelsen: Centrum för invandrarforskning (CEIFO) Elander Gotab
- Wetherell M., Taylor S. & Yates S. 2001a *Discourse Theory and practice. A reader* London: SAGE Publications Ltd.
- Wetherell M., Taylor S. & Yates S. 2001b *Discourse as data. A guide for analysis* London: SAGE Publications Ltd.
- Wiberg E. 2001 *Social omsorg 2000* Tågarp: Utbildningslitteratur
- Winther M. & Phillips L. 2000 *Diskursanalys som teori och metod* Lund: Studentlitteratur
- Woodward K. 1997 *Identity and difference* London: SAGE Publications Ltd
- Woolf W. 1931 "Professions for women" *The death of Moth, and other essays*, by Virginia Woolf
- Yin R. 1994 *Case study research design and Methods* California: SAGE Publications, Inc.
- Yin R. 2003 *Applications of case study research* California: SAGE Publications, Inc.
- Young R. 1997 *Colonial desire. Hybridity in Theory, Culture and Race* London, New York: Routledge
- Ålund A. 1997 *Multikultiungdom kön, etnicitet, identitet* Lund: Studentlitteratur
- Åse C. 2000 *Makten att se – om kropp och kvinnlighet i lagens namn* Malmö: Liber AB
- Öhlander M. 1991 *Engagerad distans: en studie om vårdbiträdens relation till pensionärer i ett servicehus* FoU-rapport 1991:3 Stockholms Socialförvaltning: Forsknings- och utvecklingsbyrån

NOTER

- 1 Simone de Beauvoir har främst fått stor uppmärksamhet för sin bok *Det andra könet* (Le Deuxième Sexe 1949) där hon beskriver kvinnan och kvinnoförtrycket. Beauvoir gör det tydligt hur kvinnan genom historien gjorts till den absolut Andra och skriver de så ofta citerade orden: *Man föds inte till kvinna, man blir det....*
- 2 Högskoleutbildning som 2007 omfattas av 140 poäng. Utbildningen kvalificerar till befattningen enhetschef inom social omsorg.
- 3 Sedan Bevelander skrev detta 1997 har pendeln svängt flera gånger om vad gäller terminologin om invandrare. Uttryck som: ”person med annan etnisk bakgrund”, ”etniska”, ”etnisk svensk”, ”utlandsfödda”, ”nya svenskar” har på olika sätt utgjort försök att komma undan den kategoriseringsstämpel som begreppet invandrare har. Tio år av ”politisk korrekthet” har dock lett till små förändringar för de människor som kategoriserats som ”invandrare”.
- 4 Homi Bhabha (1983) has argued in the context of racial stereotyping that the fixity and stability of stereotypes is only apparent. Stereotypes are a function of the desire to control through knowledge; the stereotype, its fixed contours and endless repetition, constantly reassures 'us' that such-and-such a group is known – this is what slags or niggers or queers are like and every time we look, 'they' are still the same as 'we' always knew they were. Yet the stereo-typicality of the stereotype, the endless need to repeat it, betrays, suggests Bhabha, the underlying knowledge that in actuality no social group is fixed, really under the grasp of knowledge, and in particular, that relations of power are not static, that they have to be endlessly remade and reasserted, that the frozen, forever, already known quality of the way out-groups are seen is really a mask for realities that are disturbingly fluid, impermanent and never really known (Dyer 2001: 131).
- 5 Områdesfakta för Malmö 2005. Utgiven av Malmö stadskontor,

Kommunikation & Utveckling

- 6 ”Wittgenstein polemiserar alltså mot två sammanhängande uppfattningar om språket. Dels den uppfattningen att ett ords betydelse är det som ordet betecknar, om det överhuvudtaget betecknar något. Dels den uppfattningen att ett ord bara kan ha en klar betydelse om det i princip kan anges nödvändiga och tillräckliga villkor för dess konkreta användande” (Vår tids filosofi, Filosoferna, De filosofiska strömningarna 1982: 572-573).
- 7 Judit Butlers definition av Foucaults genealogi beskrivs i en not i boken *Bodies that matter* (1993). I Tiina Rosenbergs översättning, *Könet brinner* (2005), skrivs den så här: ”Som jag förstår Foucaults term genealogi är det en specifikt filosofisk metod för att exponera och spåra uppkomsten och verkningar av falska allmängiltigheter”.
- 8 Discourse Analysis Means Doing Analysis: A Critique Of Six Analytic Shortcomings <http://www.shu.ac.uk/daol/articles/v1/n1/antaki2002002-paper.html>
- 9 Texten är funnen på Internet
- 10 KVAR-projektet (Organisation, ledning och styrning i förhållande till psykosocial arbetsmiljö i human services – en kvalitetsrevision) omfattar en enkätstudie om psykosocial arbetsmiljö vilken genomfördes av Arbetslivsinstitutet 2002. Enkäten riktades till ca 8000 human service arbetare inom tolv olika yrkesgrupper: arbetsförmedlare, förskollärare, vård- och omsorgspersonal, tandläkare, tandsköterskor, tandhygienister, sjuksköterskor, läkare, lärare, försäkringskasspersonal, socialsekreterare och poliser (Jönsson 2003).
- 11 Mödrande är en försvenskning av begreppet Mothering
- 12 intervjuцитат tagen från Internet: <http://svt.se/jsp/Crosslink>
- 13 www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?artikel=740360
- 14 För en utvidgad diskussion om rasism se Miles (1989, 1993), Solomos & Back (1996, 2000).

SUMMARY

DOING ETHNICITY IN ELDERLY CARE

Introduction

This dissertation is concerned with the ways in which caregivers within elderly care reason and respond to questions concerning ethnicity. The research is based on a discursive analysis of a focus group study; interviews with caregivers; and participant observation from fieldwork within one elderly care team. Three different types of empirical research are thus carried out and woven together within the present study. The qualitative methods that I have been using are:

1. *Key informant interviews conducted on immigrant men working as caregivers within elderly care.* In Sweden, an "ethnically coded" labor market has generated a situation where growing numbers of migrants are looking for and finding work within the elderly care sector. This also applies to men with immigrant backgrounds. Because elderly care socially and historically has been defined a profession for women, I assumed that men would provide an interesting angle for research on the subject. The aim was to capture aspects of gender and ethnicity in the organization and performance of care. I have conducted three in-depth interviews with three different informants, nine interviews in all. The informants were all men with immigrant backgrounds. The questions I asked were categorized into three themes: care giving as moral labor; ethnic relations in elderly care; male identity in the profession of care giving.
2. *Focus group study carried out together with caregivers in various forms of elderly care.* Six people participated in the focus group, all of which had experience of elderly care clients with immigrant backgrounds. All of the participants were women ranging in ages from 24 to 62. Three were native Swedes and three were born and raised

in other European countries. The level of training varied; two of the participants were trained assistant nurses; four were trained caregivers with various kinds of competence raising courses under their belt. The level of experience varied amongst the participants, mainly because the younger ones did not have many years in the profession. The focus group meetings took place in three-hour sessions recurring on a weekly basis over a period of six weeks and occurred during working hours. I was acting as group facilitator and a colleague (PhD in psychology) was present as an observer who also took notes. The sessions were recorded.

3. *Participant observation in an outreach elderly care team.* The purpose of this part of the study was to establish insights into the social relations that manifest themselves in the complex work of elderly care. It consisted of my involvement in the work done by caregivers who work through outreach in the homes of their clients (in-home care). I was not considered an official part of the work force and consequently accompanied regular employees on their rounds. The fact that I was a participant observer means that I actively took part of all the aspects of the work done by the team. The team that I followed comprised of eight members of staff whom I took alternate turns in accompanying for a period of three months. I only visited clients who had given prior consent to my presence. One member of the team was male, but most of the time there were male replacements on the team. Three of the permanently employed staff members were immigrants. The work was carried out during the day. The most important thing was that I, under as regular circumstances as possible, was given an opportunity to perceive what work as a caregiver in a team operating through outreach entailed both in relation to clients and colleagues. The observations I made (concerning what was said and done) were documented in a diary which I recorded after each days work was done. Some of the questions I asked during my fieldwork were: What is *care* in care giving? How does the staff deal with limits and boundaries in their work? What is important in the drawing of those boundaries? What is unimportant? How does the staff deal with issues of social class, gender and ethnicity? How do members of the team speak about class, gender and ethnicity?

The statements that I gathered not only represent but also construct their references in the real world. This is partly due to the phenomenal ability of language to categorize the world for us. To use the concept of *discourse* in research is to focus on exactly this constituting aspect of language. Language produces meanings in specific situations. These situations are social

and demand interaction. The social relations that enable meaning are located within the language games that amount to the contextual environment of a socially constructed reality. The language and the actions are interwoven into one another: speaking and doing become one activity, a way of doing things. The discourses that regulate meaning become visible in the social relations of the language games. In practice, this means that I interpret the statements and narratives of the caregivers as statements of knowledge pertaining to a specific understanding of the world.

After the poststructuralism of the 1980s and 1990s it has become increasingly prevalent to argue that reality is socially constructed. Michel Foucault (2000) sees the subject as an effect of discourses rather than something essential in and for itself. Rather than being a rational foundation for statements about reality, the subject is seen as positioned through language (coded into notions of truth, propriety and normality). This understanding of the constitutive role of language has become internalized by the social sciences in various ways. Researchers like Beverly Skeggs (1997, 2004 a, b) and Gail Lewis (2000) take their point of departure in these poststructuralist theories when they, for example, study working class women and social workers.

Aim, Research Questions and Theoretical Suppositions

The overarching aim of the study has been to approach the complexities of care giving, not immediately related to client-care giver relations, but rather to the social relations that are products of structural conditions described by the care givers themselves. More tangibly, the questions raised in the empirical work has been:

- a. When does ethnicity carry meaning in elderly care?
- b. When does the ethnicity of the caregiver or client begin to matter for the care giving relationship?

All actions have a discursive aspect. But since the discourses cannot be divorced from the relations they are part of, I have chosen to make the practice of care the focus of my study. Ontologically, my point of departure has been constructivist and it has been my ambition to show how Norman Fairclough's *critical discourse analysis* is related to Foucault's social conception of discourse. I want to highlight how the conversation and speech I gathered in my fieldwork can be interpreted in terms of discourse analysis.

The dissertation is both analytical/philosophical and pragmatic in scope. The main ambition is to present an alternative model for understanding how ethnicity becomes important in relation to care. A primary

purpose is to place elderly care within a new theoretical perspective, particularly by shifting the focus from ethnicity *per se* to the relational aspect of constructions of ethnicity. I do that by showing how the ethnic dimension often is located in language use, in the relations created by various discourses and their institutional conditions. These conditions also create spaces of power in working life, pockets of mastery and subordination and the social hierarchies that go with them (Gherardi 1995). It has been my ambition to highlight some of these and to question their continued influence over the organization of care.

The question of ethnic relations in elderly care is multifaceted. The basis of the dissertation consists of these five analytical questions

- How is a caring subject constructed?
- How do social representations manifest themselves in the elderly care staff's reasoning about ethnicity?
- How are perceptions of ethnicity expressed?
- How is ethnicity done?

The intention is to illustrate how the practical actions of the life world are connected to and regulated by the discourses that inform them. I do this by showing how discourses create spaces for the appropriation and deployment of specific practices in our society. My analysis is based on a number of suppositions:

The first assumption is connected to my use of *doing* as a concept of analysis. The notion of *doing* has been developed and used primarily within gender theory and research. "Doing gender" was introduced in 1977 by Candace West and Don Zimmerman, but did not really become an analytical category until West and Zimmerman, together with Sarah Fenstermaker, published articles and books in which they expanded the concept theoretically and empirically. The primary motivation for introducing the concept of *doing* is to question gender roles (see for instance Butler 1990, Smith 1987, West & Zimmerman 1997, Fenstermaker & West 2002). Rather than treating gender as a "role" defined in advance, *doing* suggests that gender is accomplished through interactions with others. The focus of analysis is thus the activity of doing gender, the various forms of interaction involved, and the nature of the institutions and structures within which these interactions take place.

Gender relations are thus not statically determined but are instead constantly constructed in continuous interactions where at least two people are involved (Davies 2003). Gender relations are consequently created by various discourses but are dependent on social interaction to become meaningful. My interpretation of what Fenstermaker and West describe as *doing* is closely connected to the notion of discursive practices,

which is used to describe how people actively produce social realities within given discursive formations. They write: "Doing gender involves a complex of socially guided perceptual, interactional and micropolitical activities that cast particular pursuits as expressions of masculine and feminine 'natures'" (Fenstermaker & West 2002: 4).

By applying the concept of *doing* to the analysis of ethnicity, I hope to be able to show how ethnicity also is a product of social interaction rather than a pre-defined role or mode of being. To do ethnicity in the context of care giving is to be assigned and to take discursively created subject positions through the constant interactions of the workplace. Through such an analysis it becomes possible to understand ethnicity and ethnic relations as a continuous process revolving around the conceptions of each other's identities. By employing *doing ethnicity* as an analytical tool, it becomes possible to understand how caregivers, sometimes unwittingly, use ethnicity as a marker for their constructions of care.

The second assumption is that care needs to be understood as a discursive formation and practice (Foucault 1971, 1972) in which ethical and moral values determine how a respectable and caring subject (Skeggs 1997) must be constructed and how adequate care consequently is performed. This means that I from a social constructivist perspective (Hacking 1999) consider elderly care to be an idea that receives meaning through all kinds of interaction, all the way from legislation to the daily encounters between clients and staff.

My third assumption is that I consider the basis of ethnicity and any ethnic relation to be fundamentally about the conceptions we have of each other's identities. Ethnicity is a social process which is constantly shifting. This also means that self-identity becomes a factor of how we value and view one another. The condition for the creation of identity is the multifarious taking and assigning of subject positions that goes on in any given social context. However, another important aspect of this is the way in which people become bearers of those subject positions, for instance, by simply looking like an immigrant from a certain point of view.

The fourth and last assumption I make concerns the way in which the conceptions of identity depend on representations for their creation and dissemination (Hall 1997). Representations are accordingly seen as a product of social knowledge through the cultural understandings made available by certain types of interpretations.

The Organization of the Dissertation

The dissertation consists of nine chapters divided into four parts where theoretical and empirical materials are continually combined, analyzed

and discussed. The statements of the caregivers are linked together with theoretical discussions about ethnicity and care. In chapter one, the reasons, aims, assumptions and research questions of the dissertation are presented. Chapter two covers the dissertation's theoretical points of departure and the methodological discussions related to the field and the fieldwork that has been done. Here I also present the different methods I have used in order to obtain narratives and statements concerning the function and meaning of ethnicity in the workplace. The rest of the dissertation is organized into three remaining parts: Part II *Care* comprises chapters three to five; Part III *Ethnicity* consists of chapters six and seven; Part IV *Doing* contains chapters eight and nine.

Part II begins by critiquing the concept of care and moves on to treat care as a discursive practice. The reasoning is premised on the assumption that care giving is conditioned by the discourses of care. I discuss the ethical dimensions of professionalism as well as the professional demand on the caregiver to display emotions such as love. The discourse of care becomes important in relation to how ethnicity matters within elderly care. Chapter four connects the theoretical discussion of care with the practice of care giving and this is where the narratives and statements of the informants become determining for the analysis. This chapter focuses on the drawing of boundaries displayed in the practice of care giving and how these boundaries relate to norms and normative actions of various kinds. Chapter five deals exclusively with gender, which is crucial for how elderly care is performed and organized. I focus on how masculinity and femininity are constitutive in relation to how the workplace is structured, but also how gender plays a role in the relations between staff and clients.

Part II is mostly concerned with ethnicity. In chapter six I discuss the ways in which ethnicity becomes regulated within elderly care. This is also where the bulk of the empirical material is located. I use the empirical material as examples of how the discursive formations of care and ethnicity interconnect. This is where the concept of *doing* is introduced and analyzed through the narratives and statements of the informants. Chapter seven deals with language as a skill and its social meaning in the workplace. Many of the anecdotes and narratives of the informants reveal how language skills turn the caregivers into informal interpreters resulting in added stress and difficult working conditions for the persons "forced" to interpret. In the chapter, different aspects of this exposure is discussed.

Part IV contains the concluding discussions. In the eight chapter, I sum up the preceding discussion by trying to explain how ethnicity becomes meaningful within elderly care through a detailed engagement with the concept of *doing*. Using gender theory as a starting point, I present an alternative perspective on ethnicity by analyzing ethnic relations as a *doing*

array of interactions. In chapter nine I conclude by discussing the dissertation in its entirety and, based on my findings, take the liberty of speculating on the future of ethnic relations in elderly care.

There are answers to these questions in the material and the analysis of the findings that I have gained is a question of understanding the concepts of care and ethnicity in relation to the statements of the staff. This gives the outcome of my research at least two different qualities. I have chosen to label them *concrete* and *analytical* findings. To the concrete findings I count the visible aspects of affection and loving that characterize care giving, the establishment of balance and the drawing of boundaries that are intimately related to the tasks performed the racism evident in the various interactions of the workplace, and the linguistic situation of those members of staff who speak other languages than Swedish. To the analytical findings I count my arguments concerning the discursive nature of care, the notion that ethnicity ultimately is the representation of one another's identities and the case I make for the concept of doing to supplement the understanding of ethnicity so as to make it less static and essential.

BILAGOR (1)

INFORMATION OM FORSKNINGSPROJEKTET "ETNISKA RELATIONER I ÄLDREOMSORGEN"

Detta forskningsprojekt handlar om att studera etniska relationer i äldreomsorgen. Det syftar till att ta reda på vad som händer när människor av olika etnisk bakgrund möts. Syftet med studien är främst att beskriva hur komplext arbetet inom äldreomsorgen är och försöka fånga aspekter kring de sociala relationer som uppstår. Ett annat syfte med studien är också att försöka skapa och förståelse i frågor som berör etnicitet. Att delta i studien är helt frivilligt och den som vill avbryta studien kan göra det när som helst.

Studien bedrivs som en gemensam forskningscirkel, där deltagarna tillsammans med projektledaren skapar diskussionsunderlaget. Deltagarna kommer att få skapa så kallade case (fall) vilka sedan utgör stommen för samtalen. Ett sådant sätt att arbeta kallas för att man arbetar enligt casemetoden. Denna metod handlar om att en verklighetsbaserad situation (en beskrivning av någonting problematiskt som har inträffat) presenteras för gruppledammarna för diskussion och analys. Själva problemet är av den karaktär att det inte finns några rätta eller felaktiga svar. Vägen för att nå fram till svaret är därför viktigare än själva slutresultatet. Fallen kan se mycket olika ut. De kan vara kortfattade beskrivningar av speciella, kritiska händelser där mänskliga känslor, dialoger och beteende återges. De kan också vara dokumentsamlingar som innehåller protokoll, brev, tidningsartiklar etc.

Samtalen kommer att skrivas ut (det som sägs i cirkeln) och analyseras av mig och mina handledare. Ingen annan får tillgång till materialet. Allt material som insamlas kommer att behandlas konfidentiellt vilket innebär att alla som deltar garanteras aidentifiering. I den färdiga texten går det

inte att identifiera deltagarna. Alla namn ersätts med kodnamn. Kodnyckeln kommer att förvaras inlåst. Endast de projektansvariga kommer att ha tillgång till denna. När analyserna är klara kommer samtliga listor att förstöras.

Att delta i studien är helt frivilligt. Jag behöver därför Ditt skriftliga samtycke till att delta i studien. Jag står gärna till tjänst med ytterligare upplysningar om projektet.

Linda Lill

SAMTYCKE TILL BEHANDLING AV PERSONUPPGIFTER I FORSKNINGSSYFTE

Till vård och omsorgspersonal

Linda Lill studerar hur etniska relationer skapas och blir betydelsefulla i äldreomsorgen och kommer därför att genomföra en forskningscirkel tillsammans med äldreomsorgspersonal. Materialet utgörs av personuppgifter som skyddas av absolut sekretess enligt 9 kapitlet 4 § Sekretesslagen (1980:100) och 3 § sekretessförordningen (1980:657). Redovisning av forskningsresultat får endast ske i avidentifierat skick.

Bestämmelser om återkallande av samtycke, rätt till registerutdrag och rättelser av felaktiga eller missvisande personuppgifter finns i Personuppgiftslagen (1998:204).

Jag har tagit del av skriftlig information om projektet och samtycker till att delta i studien och att personuppgifter om mig behandlas enligt ovan. Jag är medveten om att jag kan dra mig ur detta projekt när jag vill.

Namn: _____

Telefon: _____

Datum: _____

BILAGOR (2)

Intervjufrågor tema 1

Omsorgen som moraliskt arbete

Till varje fråga bör man utveckla frågan med att ställa:

Hur?

Vad?

Varför?

På vilket sätt?

Beskriv?

Förklara närmare?

Vad är moral och omoral i arbetet? När handlar någon moraliskt/omoraliskt? Vad är det i omsorgen som kräver personligt engagemang? På vilket sätt är omsorgsarbetet ett känslomässigt arbete? Vad är viktigt på arbetsplatsen? Vad står i fokus? Vad pratas det om? Vad ger makt och fördelar i gruppen? Var finns makt positioneringarna? Finns klass- positioneringar? Hur ser arbetsgruppen ut? Vem är med och på vilka premisser? Vem är ute och varför? På vilket sätt kommer maktstrukturer inom gruppen till uttryck? Vilka betydelser får det för arbetsklimatet? Vilket förhållningssätt har man till varandra?

Intervjufrågor tema 2

Etniska relationer i äldreomsorgen

Till varje fråga bör man utveckla frågan med att ställa:

Hur?

Vad?

Varför?

På vilket sätt?

Beskriv?

Förklara närmare?

Finns det någon medvetenhet om etnicitet på arbetsplatsen? På vilket sätt kommer den till uttryck? Finns det skillnader i bemötande från arbetsledning vad gäller ålder, kön, utbildning, genus eller etnicitet? Tror du att du som invandrare har någon speciell talang som kan tillföra äldreomsorgen något? Vad skulle du betrakta som etniska relationer i äldreomsorgen? Vad är etniska relationer i förhållande till andra mellanmänniska relationer? När kan etniska relationer bli betydelsefulla i arbetet inom äldreomsorgen? När uppstår en etnisk relation i äldreomsorgen?

Intervjufrågor tema 3

Den manliga identiteten i omsorgsarbetet

Till varje fråga bör man utveckla frågan med att ställa:

Hur?

Vad?

Varför?

På vilket sätt?

Beskriv?

Förklara närmare?

Vilka bilder och ideal finns kring den person som arbetar i hemtjänsten? Hur ser konstruktionen av omsorgsgivaren ut? Vem är den representativa omsorgsgivaren? Hur ska man vara? Det finns en idé kring de här moderliga kvinnorna som bärare av omsorgen. Hur ser det ut idag? På vilket sätt kan omsorg bli manligt eller kvinnligt? Finns det någon skillnad mellan manligt och kvinnligt omsorgsarbete? Vad kan du som man tillföra äldreomsorgen? Är män viktiga i äldreomsorgsarbetet? Upplever du dig som annorlunda på grund av att du är man och arbetar i äldreomsorgen? Är det någon skillnad på att arbeta med kvinnor respektive män? Hur bekräftar män och kvinnor varandra? Vilka utrymmen tillåts män respektive kvinnor ta? Har ditt val av yrke påverkat dig privat? Pratar du med din familj/vänner, manliga bekanta om ditt arbete? Har din personlighet förändrats genom att du arbetar med äldre? Tycker du att äldreomsorgen är ett kvinnoyrke?

BILAGOR (3)

BESKRIVNA FALL

Fall	Problem	Orsaker	Vad händer	Åtgärder	Konsekvenser	Frågor
1. personal – personal	Personal talar hemspråk på rasten	-rasism -fördomar -stress	-utanförskap -konflikt -skitsnack -misstankar	-föreläsning om konfliktlösning -samtal med chef	-konflikt löses inte -acceptans	
2. personal – vårdtagare	Vårdtagare vill inte ha utländsk personal	-rasism -okunskap -språk-svårigheter -rådsla -dålig hörsel -media	-vid enbart stöd erbjuds inte hjälp -vårdtagaren måste ta emot hjälpen -försöker tillgodose deras behov	-info till anhöriga -ankomstsamtal	-bättre accepterande	
3. personal – personal	Praktikant med invandrarbakgrund vill/kan inte sköta personlig hygien på vårdtagare	-kultur -missförstånd -ang. val av utb. -arb.förmedling -skickar alla	-tar hänsyn, anpassar till vårdtagaren -måste avbryta utb. -kan inte delta fullt i arbetet	-ärlighet -läraarna måste informera om arbetets innehåll -kunskap om äldre vård måste förmedlas -ta hänsyn till olika behov	-tidskrävande -anpassa arbetet efter individen	individ kontra verksamhet

Fall	Problem	Orsaker	Vad händer	Åtgärder	Konsekvenser	Frågor
4. personal -vårdtagare	Språksvårighet i livets slutskede	-vårdtagare kan inte svenska alls	-kan vardagsord, tolkar kroppsspråk -kan inte ge det lilla extra -när det klatfar går det bra -känsla av skuld, otillräcklighet, oro hos personal	-ordlista språkkunnig personal -går inte alltid	-personal vill inte alltid tolka -alla situationer går inte att lösa	-det komplexa omsorgsarbetet måste hanteras
5. Personal- boende	Personal blir "uppäten"	-kan inte prata svenska -konflikt mellan personal och anhöriga -krav från anh. Kan ej uppfyllas	- Arbetsmiljö prob. - Tidskrävande -v.b. är inte anställd som tolk - övrig boende blir lidande	-Chefen måste avlasta - minskad kontakt med anh. - lära sig sätta gränser	-anmälningar? - Blir uppäten, sjukskriven - balans i gränsdragning	

Fall	Problem	Orsaker	Vad händer	Åtgärder	Konsekvenser	Frågor
6. personal-personal-boende	Personal med slöja på arbetsplatsen	- ohygieniskt boende blir råda	- skitsnack - konflikter - religiös positionering	- Knyta upp slöjan på jobbet - välja att ta av den - gruppen accepterar slöjan - diskussion i arbetslaget	- Konflikter hemma - förståelse	
7. personal-personal	Personal anklagar kollegor för rasism	-personen upplever förföljelse -traumatiska upplevelser -markering	- skällsord som fungerar - man väljer bort att tala med henne - hon väljer att inte prata med gruppen -organisatoriskt problem med tex. överrapportering	- Chefen försökt tala med personen - tar hänsyn till hennes arbetsituation - förståelse	- hon blir utanför gruppen - övriga i gruppen blir frustrerade och stressade - organisatoriska problem	

Fall	Problem	Orsaker	Vad händer	Åtgärder	Konsekvenser	Frågor
8. personal-personal	Dålig chef	<ul style="list-style-type: none"> - inte konsekvent - konflikträdd - kontrollbehov - rädsla, vill inte bli stämplad som rasist, därför håller man med den ena sidan 	<ul style="list-style-type: none"> - konflikter består och kan förvärras 	<ul style="list-style-type: none"> - vissa konflikter kan personalen själva lösa - chefen måste vara beredd att gå in med åtgärder - konsekvent, stå för det man säger - gränssättning och balans 	<ul style="list-style-type: none"> - skapar trygghet hos gruppen - rättvisa, i relation till de egna förutsättningarna 	
9. personal-personal	Bra chef	<ul style="list-style-type: none"> -chefen talar med gruppen om etiska problem -öppenhet, inte rädd för konflikter 	<ul style="list-style-type: none"> - skapa gränser och trygghet 	<ul style="list-style-type: none"> -behandla alla lika - prata om allt men inga personliga angrepp - ta in föreläsare som diskuterar med gruppen 	<ul style="list-style-type: none"> - ger godkännande att diskutera vidare 	
10. art. i Svenska Dagbladet	Vårdtagare får inte pasta varje dag	<ul style="list-style-type: none"> - olika önskemål - ju fler personer desto fler önskemål 	<ul style="list-style-type: none"> - massmedias tryck får tjänstemän och politiker att böja sig 			

BILAGOR (4)

THE ANGEL IN THE HOUSE

CANTO IX.--SAHARA

PRELUDES.

I.--THE WIFE'S TRAGEDY

Man must be pleased; but him to please
Is woman's pleasure; down the gulf
Of his condoled necessities
She casts her best, she flings herself.
How often flings for nought, and yokes
Her heart to an icicle or whim,
Whose each impatient word provokes
Another, not from her, but him;
While she, too gentle even to force
His penitence by kind replies,
Waits by, expecting his remorse,
With pardon in her pitying eyes;
And if he once, by shame oppress'd,
A comfortable word confers,
She leans and weeps against his breast,
And seems to think the sin was hers;
Or any eye to see her charms,
At any time, she's still his wife,
Dearly devoted to his arms;
She loves with love that cannot tire;
And when, ah woe, she loves alone,
Through passionate duty love springs higher,
As grass grows taller round a stone.